

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 / 2002 • 9 €

Kylmä sota

■

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

100. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Jyrki Vesikansa (vpj.), Martti Häikiö,

Katariina Mustakallio, Raimo Salokangas, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juha Sihvola, Historia nyt taas

113

Kylmä sota

Seppo Hentilä, Suomi, Saksan kysymys ja Berliinin kriisit

119

Jubana Auneshuoma, Takaovi länteen. Kekkonen, noottikriisi ja länsivallat

131

Kimmo Rentola, Suomi lii'ussa? Neuvostoliiton Suomen-politiikan kiristyminen 1968–70

137

Tatjana Androsova, Kauppapolitiikka Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa vuoden 1944 jälkeen

152

Aappon Kähkönen, "Veteen piirretty viiva". Neuvostoliiton ja Suomen suhteet esimerkkinä kylmäsotaa

159

Katalin Miklóssy, Internationalismin vaatimus vai kansalliset intressit? Unkarin ja Romanian selviytymisstrategiat 1968–72

166

Kimmo Abonen, Hollywoodin ristiretki kommunismia vastaan. Tieteiselokuva Punainen planeetta antikommunismien manifestina

173

Kolumni

Mikko Majander, Uudelle ambitiotasolle

183

Historian myyttejä

Ossi Päärnilä, "Silminnäkiäjätkin" voivat erehtyä. Legendat suomalaisrykmentistä Irlannissa 1690-luvulla

186

Keskustelua

Maija Väisänen, Tiedeyhteisö, paradigmansa vartija?

190

Juha Sihvola, Positivismista ja objektiivisuudesta

192

Johan Bäckman, Arkistotutkimusta vai ilkeilyä?

194

Tuomo Polvinen, Seppiselle vielä kerran

196

Martti Häikiö, Nokia, Pohjola ja Ericsson

197

Arvosteluja

Kimmo Katajala, Suomalainen kapina. Talonpo-

kaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla n. 1150–1800 (*Mirkka Lappalainen*)

199

Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen. Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki; Time frames. Negotiating Cultural History. Toim. Anu Korhonen & Kirsi Tuohela; Jokapäiväinen historia. Toim. Jorma Kalela & Ilari Lindroos (*Jessica Parland-von Essen*)

201

Markku Ruotsila, British and American Anticommunism Before the Cold War (*Martti Häikiö*)

202

Sari Autio, Suunnitelmatilous Neuvosto-Karjalassa 1928–1941. Paikallistason rooli Neuvostoliiton teollistamisessa (*Katja Heikkinen*)

203

Hubertus Knabe, Die unterwanderte Republik. Stasi im Westen; Hubertus Knabe, Die diskrete Charme der DDR. Stasi und Westmedien (*Seppo Hentilä*)

205

Pirkko-Liisa Kastari, Mao, missä sä oot? Kiinan kulttuurivallankumous Suomen 1960-luvun keskusteluissa (*Jukka Relander*)

208

Jukka Tärkka, Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkarit Eva (*Jyrki Smolander*)

210

Jyrki Paloposki – Jussi Pekkarinen, Jorma Vanamo. Vanhan koulun diplomaatti; Anne Mattson, Sylvi Kekkonen elämäkerta; Anita Hallama, Sydämen kieltä sydämelle; Olli Lehto, Korkeat maailmat. Rolf Nevanlinnan elämä (*Jyrki Vesikansa*)

213

Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History (*Pekka Hämmäläinen*)

215

Petri Juuti, Kaupunki ja vesi. Tampereen vesihuollon ympäristöhistoria 1835–1921 (*Timo Myllyntaus*)

217

Janne Haikari, Nakertaen XVI kaupunginosa. Tuohimutkan – Kivistön – Halssilan paikallishistoria; Jan Strang, Tammisalo – paratiisi meren äärellä (*Olli Matikainen*)

220

Palkittu

222

Tämän numeron kirjoittajat

222

Notes on the contents

223

Kansi: Itäsuomalainen sotilas Hans Schuman pakenee länteen 18.8.1961. Lehtikuva Oy. Kuva: Peter Leibing.

Historia nyt – taas

■ Historian valtakunnallinen tutkijakoulu piti perinteisen kevätkonferenssinsa kesäkuun alussa Tampereella otsikolla ”Edistyykö tutkimus?” Teemoja olivat historiallinen tieto, sen muuttuminen, metodologiset paradigmat ja historiantutkimuksen merkitys. Konferenssin ohjelmaan sisältyi tutkijakoululaisten työpaperien lisäksi neljä yleisluentoa, joista pidin itse yhden. Muut luennoitsijat olivat emeritusprofessori Hannu Soikkanen, dosentti Pirjo Markkola ja professori Juha Siltala.

On kiinnostavaa huomata, että samantapaiset teemat askarruttavat samanaikaisesti tutkijayhteisön jäseniä. Vaikka Tampereella puhui neljä hyvin erityyppistä ja eri sukupolviakin edustavaa historioitsijaa, kaikki korostivat luennoissaan sitä, että historiallinen tieto ei muutu vain kasautumalla. Olimme yhtä mieltä siitä, että historioitsijoita kiinnostavat kysymykset vaihtelevat aikakausittain, eikä mielenkiinnon kohteiden vaihtumista voida selittää vain tieteen sisäisin kriteerein.

Kaikki luennoitsijat hyväksyivät konferenssin kutsukirjeessä esitetyt toteamukset, että historiantutkimus keskustelee paitsi menneisyyden myös nykyisyyden kanssa. Kaikki olivat myös samaa mieltä siitä, että historiaa voidaan lähestyä rajattoman monista, arvosidonnaisista ja kenties yhteismi-

tattomista näkökulmista. Tältä pohjalta puolestettiin suvaitsevaisuutta ja moniarvoisuutta suorastaan liikuttavan yksituumaisesti. Itse koin jopa olevani hieman epäajanmukainen, kun huomautin, että tutkimus voi myös aidosti edistyä ja saavuttaa yhä paremman ja totuudenmukaisen kuvan niistä voimista ja rakenteista, jotka ovat hallinneet yhteiskuntien kehitystä.

Tutkijakoulun konferenssin kiinnostavin anti oli kuitenkin lopuksi käyty yleiskeskustelu aiheesta ”Historia nyt – taas”. Vilkkaan väittelyn virittivät konferenssin puheenjohtajan professori Pertti Haapalan ohella viisi pyydettyä puheenvuoron käyttäjää professori Jukka Korpela, dosentti Marjatta Rahikainen ja kolme tutkijakoululaista Anu Suoranta, Raisa Toivo ja Ville Vuolanto. Keskustelun lähtökohtana oli Pekka Ahtiaisen johtaman ryhmän vuonna 1990 toimittama teos *Historia nyt*.

Historia nyt oli Historiallisen Yhdistyksen satavuotisjuhlakirja, yhdistyksessä aktiivisesti toimineen, lähinnä 1950-luvulla syntyneen historioitsijajoukon syväluotaus historiantutkimuksen tilasta ja ongelmista. Esipuheessa toimittajat totesivat haikeutta tuntien, että kysymyksessä oli yhden sukupolven viimeinen mahdollisuus toimia nuorina vihaisina henkilöinä. Jonkinlaista jalomielisyyttä osoittaen Ahtiainen ja kumppa-

nit tarjosivat myös uusille sukupolville sekä oikeutta että velvollisuutta asettaa kirjassa esitetyt näkemykset kriittisen arvioinnin kohteeksi.

Sukupolvet vaihtuvat – ikävä kyllä?

Vaikka *Historia nyt* on edelleen lähes kaikkien historian laitosten tutkintovaatimuksissa, kirjasta ei ole missään vaiheessa käyty näkyvää keskustelua. Kenties aika ei ole ollut kypsä radikaalille uudelleenarvioinnille. Aikaa on kuitenkin kulunut 1990-luvun alustakin jo enemmän kuin moni meistä silloin vastaväitelleistä haluaisi myöntää. Me 1950-luvulla syntyneet emme enää voi uskottavasti esiintyä nuorina vihaisina henkilöinä ainakaan suhteessa historioitsijayhteisöön – vaikka voisikin olla viehättävää esittää akateemista versiota Pelle Miljoonan kaltaisen ikääntyvän punkrocktähten roolista. Pertti Haapala, Max Engman, Markku Kuisma, Matti Peltonen, Kari Immonen, Pauli Kettunen ja minä olemme professoreita, ja useimmat muutkin *Historia nyt* -kirjan kirjoittajat kuuluvat historioitsijayhteisön valtaeliittiin. Olisi mukavaa pitää kiinni ikuisesta nuoruudesta, mutta käynti tutkijakoulun konferenssissa todisti ainakin minulle sen mahdottomaksi. Nykyiset jatko-opiskelijat edustavat eri sukupolvea ja erilaista elämäkokemusta. Ennen kaikkea, jatko-opiskelijat näkevät monet asiat asemansa takia aivan eri valossa kuin professorit.

Kenties suomalainen historiatiede ei ole reilussa kymmenessä vuodessa sittenkään kokenut kovin suuria mullistuksia. Pekka Ahtiaisen ja Jukka Tervosen kirjoittama *Historia nyt* -teoksen johdantoartikkeli oli ot-

sikoitu: ”Historiatiede oman aikansa tulkina.” Jo tällöin korostettiin tutkimuksen aika- ja arvosidonnaisuutta sekä korostettiin moraalisten, poliittisten ja teoreettisten lähtökohtien vaikutusta siihen, mitä historiassa pidettiin tärkeänä ja olennaisena. Jo 1980-luvulla pohdittiin vastauksia arvopuolalmin ja postmodernismin haasteisiin. Suuret kertomukset olivat jo kuolleet ja usko historiankirjoituksen kansalliseen tehtävään pahasti rapautunut. Naishistoriaa, Pertti Haapalan mukaan merkittävintä viime aikojen läpimurtoa suomalaisessa historian-tutkimuksessa, edusti *Historia nyt* -kirjassa peräti kolme artikkelia.

Tampereen konferenssin puhujista vain Hannu Soikkanen viittasi Neuvostoliiton romahduksen vaikutuksiin historiantutkimukseen. Hän oli kokenut aikaisemmin joutuvansa oikeistososiaalidemokraattina puolustamaan historiantulkintojaan vasemmalta tulevaa haastetta vastaan, mutta hän kertoi 1990-luvun alussa hämmästyneensä, kun arvostelu alkoi tulla pikemminkin oikealta. Jari Ehrnrooth oli näet väitöskirjassaan esittänyt Soikkasen kaunistelleen kuvaa vanhasta työväenliikkeestä ja unohtaneen siinä tietoisesti lietsotun arkaaisen vihan. Vähän samaan tapaan Seppo Hentilä on joskus todennut joutuneensa 1990-luvulla olemaan puolustuskannalla oppilaidensa ankaraa suomettumiskritiikkiä vastaan.

Historia nyt -kirjasta Tampereella käydystä keskustelusta suomettumistrauma ei tullut lainkaan esiin. Yksi hyvä syy tähän on se, että 1980-luvun Historiallisen Yhdistyksen aktivistit eivät tutkineet historiaa tukeakseen Paasikiven–Kekkosen–Koiviston

linjan ulkopoliitiikkaa, vaan olivat enemmän kiinnostuneita sosiaalihistoriasta, arkielämän tutkimuksesta ja naishistorian kaltaisista uusista tutkimusaiheista. Poliittinen historia oli *Historia nyt* -kirjassa esillä lähinnä vain Pauli Kettusen sinänsä ansiokkaassa artikkelissa. Toinen syy on varmaankin se, että nykypolven jatko-opiskelijat eivät ole sen kiinnostuneempia ulkopoliitiikan legitimaatiotarinoista kuin edellinenkään sukupolvi. Varsinkin monet poliittisen historian edustajat näyttivät Tampereen kokouksessa olevan oppositiossa poliittisen historian perinteisiä kysymyksenasetteluja kohtaan. Konferenssissa käsitellyissä opiskelijoiden työpapereissa oli sentään muutama, joiden kysymyksenasettelua ei olisi ollut helppoa kuvitella mahdolliseksi ennen kuin kylmä sota, lehtemme tämän numeron teema, oli päättynyt.

Ennustaminen on vaikeaa – tulevaisuuden varsinkin

Pertti Haapala joutui hakemaan vertailukohdan yli neljännesvuosisadan takaa osoittaakseen, että suomalainen historiantutkimus on sentään aika paljon muuttunutkin. Päiviö Tommila esitti vuonna 1976 *Historiallisen Aikakauskirjassa* Suomen historian runko-ohjelman. Kysymyksessä oli eräänlainen historiantutkimuksen tehtäväluettelo, joka oli laadittu historian laitosten valtakunnallisessa neuvottelukokouksessa käydyssä keskustelun tuloksena vastauksena opetusministeriön pyyntöön tutkimuspoliittisten ohjelmien tekemiseksi.

Tommilan ohjelmakin pyrki moniarvoisesti kattamaan kaikki Suomen historian

osa-alueet, joiksi silloin ymmärrettiin Suomen asutus ja väestö vanhan talonpoikaisyhteiskunnan aikana, Suomen asema Ruotsin yhteydessä, Suomi Venäjän naapurina ja yhteydessä ennen 1917, industriallisen yhteiskunnan taloudelliset-sosiaaliset muutokset, aate- ja kulttuurihistoria, itsenäisen Suomen poliittinen ja valtiollinen historia, paikallishistoria ja henkilöhistoriallinen tutkimus. Silti edes ohjelman alaotsikoissa eivät näy sellaiset historian alat ja teemat, jotka ovat uudella vuosituhanella keskiössä: nais- ja perhehistoria, psykohistoria, ympäristöhistoria, mentaliteettien ja valtarakenteiden tutkimus. Kyse ei välttämättä ole niinkään ahdaskatseisuudesta kuin siitä, että tulevaisuuden innovaatioita ei ole inhimillisesti mahdollista arvata. Jos tänään tiedettäisiin, mitä huomenna keksitään, keksintö olisi jo tehty. Haapalan viisas johtopäätös olikin, että tulevaisuuden historiantutkimuksen tehtäviä ei kannata yrittää tänään määritellä. Löytäkööt tulevat sukupolvet omat kysymyksensä.

Toki myös 1990-luvulla on tapahtunut muutoksia. Naishistorian osalta niitä valotti kiinnostavasti Pirjo Markkola. Naishistoria oli noussut vahvasti esiin jo 1980-luvun alussa. Sen luonteesta ja sisällöstä käytiin silloin kiivaita polemiikkeja. Perhe, uskonto, seksuaalisuus, väkivalta, maskuliinisuus ja naistutkimuksen teoria ovat kuitenkin teemoja, joihin naishistorioitsijat ovat alkaneet vakavasti panostaa vasta viimeisen kymmenen vuoden aikana.

Naistutkimuksesta keskusteltiin Tampereella vilkkaasti, mutta on hämmästyttävää, että suurta huolta ei kannettu sukupolten

tasa-arvon huonosta toteutumisesta historian laitosten virkarakenteessa. Yliopistoille on tehty erinomaisia tasa-arvosuunnitelmia, mutta ilmeisesti historian laitokset eivät ota niitä tosissaan. Pysyvässä virassa taitaa olla maamme historian laitoksilla tälläkin hetkellä vain yksi nainen. Virkojen lisääntyminen esimerkiksi Helsingin yliopiston historian laitoksella ei näytä johtavan ovien avautumiseen naisille.

Lisää liksaa – heti!

Jatko-opiskelijat nostivat päätöskeskustelussa esiin kaksi vaatimusta: heitä ei tule kutsua opiskelijoiksi vaan tutkijoiksi ja kovasta työstä on maksettava kunnon palkka eläke-etuineen kaikkineen. Vanhemman sukupolven tarjoamat intohimo ja missio paremman historiatieteen tekemiseksi eivät riitä motiiveiksi – niihin viittaaminen taidettiin kokea jopa loukkaavaksi.

Kun itse olin 1980-luvun alussa Villa Lanten pitkällä kurssilla antiikintutkimuksen alkeita oppimassa, kutsuimme itseämme nuoriksi tutkijoiksi, vaikka emme olleet edes maistereita. Siinä valossa nykyisten väitöskirjantekijöiden kieltäytyminen opiskelijan tittelistä on kai ymmärrettävää. Ja totta kai jatko-opintojen vaiheessa tulee sekä osata että saada esittää itsenäisiä argumentteja tieteellisillä forumeilla. Tiede on instituutio, jossa asiat tulisi ratkaista tiedollisin perustein, ei asemaan ja henkilöön viitaten. Tämän yhteisön jäseniksihän yliopistossa opitaan, koko ajan enemmän itsenäisyyttä ja vastuuta saaden.

Silti jatko-opiskelijat voivat tehdä karhunpalveluksen itselleen, jos he ylikorostavat

itsenäisyyttään tutkijoina. Varsinkin kansainvälisen tiedeyhteisön jäseneksi on pitkä ja kivinen tie. Professorin ei tule olla tukahduttava auktoriteetti mutta kylläkin ottaa vastuu ohjaustyöstä. On aika monta eksymistä ja harhapolkua, joita kunnollinen työnohjaus voisi oikaista. Juuri vastuullista ohjausta ainakin tutkijauralle tähtäävien kannattaisi vaatia pikemmin kuin kiistää asemansa opiskelijana.

Tämän päivän jatko-opiskelijat ovat selkeästi omaa sukupolveani kovasanaisempia vaatiessaan ponnistuksistaan myös taloudellisia korvauksia. Apurahoihin vaaditaan eläke-etuja eikä muutenkaan haluta sietää niitä sääliittelyjä, joita humanistien köyhyys ja pitkät opiskeluaajat osakseen saavat. On helppo esittää vasta-argumentteja palkka-vaatimuksille. Historiassa on jo nyt valtava hakupaine sekä apurahoissa että palkallisissa jatkokoulutuspaikoissa. Paria tutkijakoulupaikkaa paikkaa haki äskettäin satakunta opiskelijaa. Alalle on tungosta nykyisilläkin palkoilla. Toiseksi jatko-koulutus kannattaa. Myytti tohtorin tutkinnosta dismeriittinä ei pidä paikkansa: historian tohtorit saavat maistereita helpommin työtä ja parempaa palkkaa. Opiskelija siis viime kädessä hyötyy muutaman vuoden köyhäilystä väitöskirjatyössä. Sitä paitsi kansainvälisissä huippuyliopistoissa jatko-opinnoistakin maksetaan huikeita lukukausimaksuja. Kolmanneksi ei ole realistista odottaa, että yhteiskunta kovin paljon lisäisi panostusta humanistisille aloille. Palkkojen korotus merkitsee vähemmän rahoitettuja jatko-opiskelijoita ja hakupaineen kasvamista entisestään. Ei ole selvää, että tällainen rat-

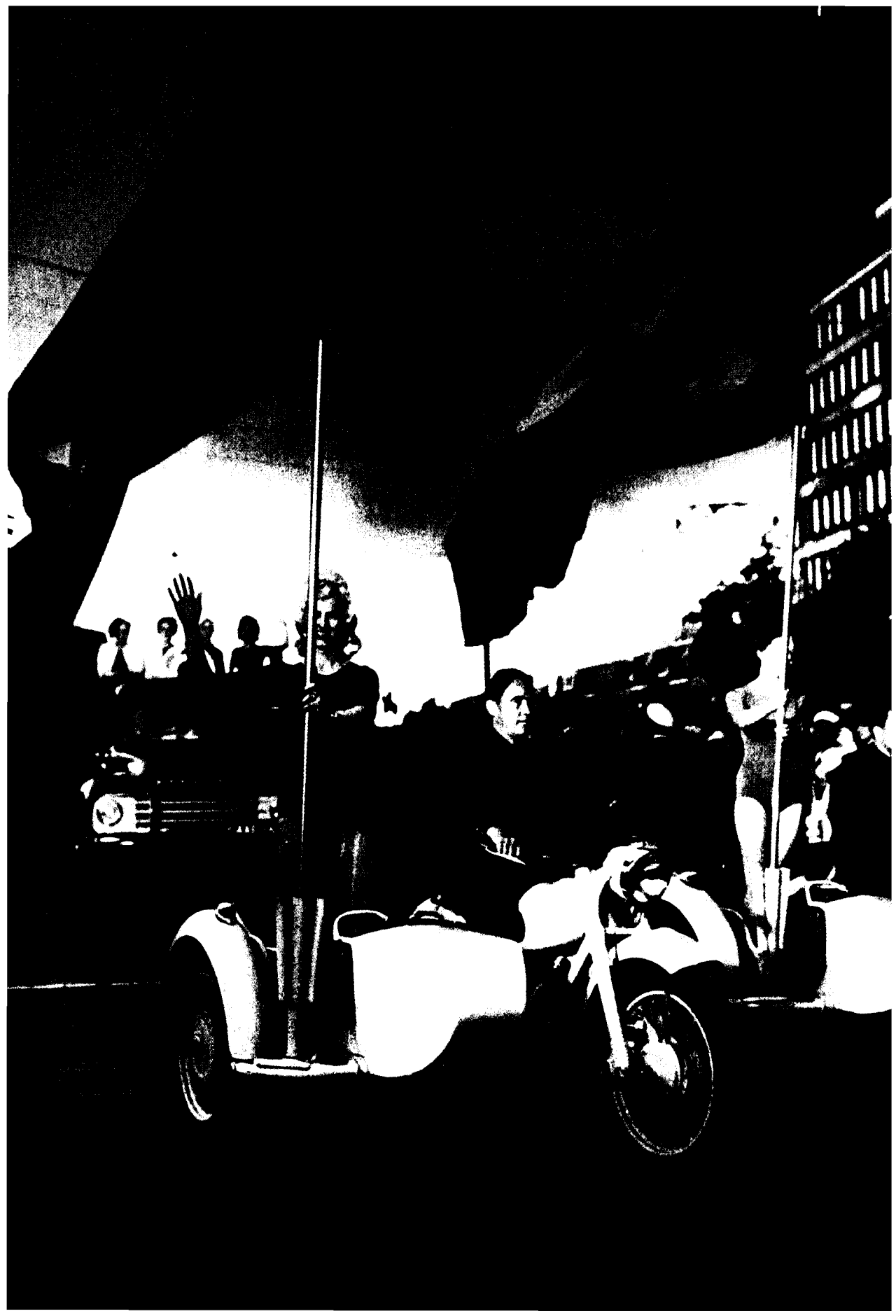
kaisu edistäisi tieteen parasta. Ehkä intohimoisimmat tulevat alalle joka tapauksessa, eikä rahoitusinstituutioiden päätöksenteko välttämättä onnistu nytkään oikeudenmukaisesti poimimaan lahjakkaimpien eliittiä. Parempi siis ylläpitää laajaa kriittistä massaa kuin valikoitua kultapossukerhoa.

Vastaväitteistä huolimatta jatko-opiskelijoiden vaatimuksia voidaan myös puolustaa. Kunnan palkalla voidaan myös ehkä turvata opiskelijoiden työrauha ja vähentää houkutusta hankkia korvaavaa tuloa tavalla, joka häiritsee ja hidastaa väitöskirjan valmistumista. Tällöin on tietenkin samalla panostettava jatko-opintojen muunkinlai-

seen tehostamiseen. Väittelyikää pitää saada alennettua. Sitä paitsi humanistien ei pidä muutenkaan hyväksyä nälkätaiteilijan asemaansa. Humanistisen sivistyksen ylläpito on yhteiskunnan kannalta arvokkaampaa kuin moni paremmin palkattu ja helpommin taloudellisilla mittareilla mitattava työ. Humanistinen sivistys rakentaa sitä sosiaalista ja kulttuurista pääomaa, jota myös taloudellisesti tuottava toiminta tarvitsee. Kyllä me olemme palkkamme ansainneet ja ansaitsisimme vähän enemmänkin.

Juha Sivvola

Seuraavalla sivulla: Kylmän sodan aikana Helsingissä 1962: Rauhan ja ystävyyyden festivaalien sirkuskulkue Mannerbeimintiellä. Kansan Arkisto.

SEPPO HENTILÄ

Suomi, Saksan-kysymys ja Berliinin kriisit

Saksan-kysymyksessä itä ja länsi tulivat Suomessa suorastaan iholle. Hyvien suhteiden hoitaminen samanaikaisesti Bonniin ja Itä-Berliiniin oli vuoden 1948 yya-sopimuksen Saksa-artiklan takia kuin nuorallatanssia, jossa köyden kumpikin pää näytti olevan Moskovassa.

■ Toisen maailmansodan jäljiltä avoimeksi jäänyt Saksan-kysymys oli 1970-luvun alkuvuosiin saakka kylmän sodan pahin kriisinsyntyke Euroopassa. Kun Saksa vuonna 1949 jaettiin kahdeksi valtioksi, länsiblokki tunnusti Saksan liittotasavallan ja itäblokki Saksan demokraattisen tasavallan, DDR:n. Myös Euroopan puolueettomat maat, Suomea lukuun ottamatta, solmivat diplomaattisuhteet pelkästään Länsi-Saksaan. Vuoden 1970 alkuun mennessä vasta 19 valtiota oli tunnustanut DDR:n. Niistä yksitoista oli sosialistisen leirin maita; loput kahdeksan olivat Neuvostoliiton taloudellisesta ja sotilaallisesta avusta riippuvaisia kolmannen maailman maita.¹

Suomelle, joka itse jäi kylmässä sodassa rintamien väliin, Saksan jako kahdeksi valtioksi oli myrkyä. Se ei voinut aluksi tunnustaa kumpaakaan Saksaa. Vasta sen jälkeen kun Saksan liittotasavalta oli Willy

Brandtin uuden idänpolitiikan onnistumisen myötä vakiinnuttanut suhteensa Neuvostoliittoon ja kun Saksojen välinen ns. perussopimus oli marraskuussa 1972 saatu aikaan, Suomi saattoi – ja ulkopoliittisista syistä nimenomaan yhtä aikaa – tunnustaa molemmat Saksat. Täydet diplomaattisuhteet tulivat voimaan 7.1.1973.²

Siihen asti Suomi siis oli ainoa Euroopan maa, jolla ei ollut diplomaattisuhteita kummankaan Saksan kanssa. Toisaalta Suomella oli ainoana ei-socialistisena maana täysin samanarvoiset (kaupalliset) suhteet Saksoihin. DDR:n näkökulmasta Helsinki olikin pitkään ainoa ”kapitalistisen ulkomaan” pääkaupunki, jossa se saattoi ainakin periaatteessa kilpailla tasapäisesti toisen Saksan kanssa.

Suomen ja jaetun Saksan suhteiden historian tutkimustilanne on kahdessakin mielessä erityisen haastava. Ulkomailla ilmentyneessä Saksan-kysymystä ja kylmää sotaa käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa Suomea ei useimmiten edes mainita, mutta eipä Saksan-kysymyksen merkitystä ja tavatonta ongelmallisuutta ole suomalaisessakaan tutkimuksessa tähän mennessä oikein oivallettu. Moskovansuunta on hallinnut kiinnostusta ja intressiä. Saksaan ei ole ehkä osattu tarttua senkään takia, että Suomen ul-

1. *DDR-Handbuch* (1979) julk. Ministerium für Innerdeutsche Beziehungen, 2. p. Köln, 286–287.

2. Seppo Hentilä (1999) ”Das Deutschland-Paket der finnischen Regierung 1971/72 – Diplomatische Anerkennung, aber um welchen Preis?”, teoksessa Edgar Hösch ja Jorma Kalela *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*. Osteuropa Institut München, Reihe Forschungen zum Ostseeraum, julk. Beyer-Thoma Hermann, Bd. 4, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 169–198.

kopolitiikan johto ei aikoinaan tällä asialla – entisen aseveljeyden aiheuttamien poliittisten rasitteiden ja yya-sopimuksen Saksa-artikloiden takia – liiemmästi elämöinyt.

Saksassa tehdyssä uusimmassa tutkimuksessa Suomella ei yöpakkasineen ja noottikriiseineen ole osaa eikä arpaa. Berliinin kriisejä 1958–63 käsittelevässä Michael Lemken tutkimuksessa, jota voidaan pitää alansa standarditeoksena, Suomea ei ole mainittu kertaakaan.³ Sama pätee myös Jochen Staadtin DDR:n ”salaista lännenpolitiikkaa” 1960–70 käsittelevään tutkimukseen.⁴

Suomella oli idän ja lännen välisessä suurkonfliktissa sivuosa ilman omia vuoro-sanoja. Tässä kuviossa DDR:n lännenpolitiikka tarkoitti pelkästään sen suhteita Länsi-Saksaan. Suomen asioihin voi törmätä vain niitä arkistoista erikseen esiin kaivamalla. Se on tietysti nimenomaan suomalaisten tutkijoiden velvollisuus ja tehtävä. Suomen erikoiset, kaikista muista maista poikkeavat suhteet jaettuun Saksaan ansaitsevat kuitenkin tulla myös kansainvälisessä tiedeyhteisössä otetuksi huomioon, koska ne olivat kylmän sodan kahtiajakautuneessa maailmassa erikoistapaus, niin kuin tietysti oli Suomen kansainvälinen asema ylipäätäänkin.⁵

Suomi kahden Saksan loukussa

Mikään muu kansainvälinen kiistakysymys ei vetänyt Suomea samalla tavalla ja yhtä konkreettisesti blokkien väliin kuin juuri Saksankysymys. Asetelma näytti Suomen osalta jämähtäneen pysyvästi umpisolmuun: toisin kuin Euroopan muut puolueettomat maat, Suomi ei voinut tunnustaa vain Saksan liittotasavaltaa, sen esti yya-sopimus. Molempien Saksojen tunnustaminen olisi ollut yya-sopimuksen puitteissa mahdollista, mutta sitä taas ei sallinut Saksan liittotasavalta, joka mustasukkaisesti valvoi sitä, etteivät muut maat tunnustaneet DDR:ää. Syksyllä 1955 julistamansa ns. Hallsteinin opin mukaan Saksan liittotasavalta piti DDR:n tunnustamista aina 1970-luvun vaihteeseen saakka epäystävällisenä tekona.

Suomen oli otettava tosissaan Hallsteinin opin mukaiset sanktiot, jotka olisivat pahim-

massa tapauksessa saattaneet lamaannuttaa tai ainakin pahasti häiritä Suomen kansantaloudelle tärkeää kauppavaihtoa Länsi-Saksan kanssa. Mutta tietenkin Suomi joutui pitämään huolta ennen kaikkea siitä, että Neuvostoliitto ei saisi aiheita vedota Saksan uhkaan ja vaatia yya-sopimuksen mukaisia sotilaallisia konsultaatioita. Tässä merkityksessä Suomen Saksan-politiikka oli suorastaan määritelmänomaisesti idänpolitiikalle alistainen ja siitä riippuvainen asia.

Kun Suomi oli kylmässä sodassa erikoistapaus ja Neuvostoliiton hyvä ystävä, ja sillä oli ainoana ei-kommunistisena maana tasa-vertaiset suhteet molempiin Saksoihin, se nousi alusta lähtien erikoistapaukseksi DDR:n ulkopolitiikassa. Suomi näyttäytyi DDR:lle kapitalistisen maailman heikoimpana renkaana. Sen murruttua tunnustamisiike leviäisi muihin puolueettomiin maihin ja edelleen kauemmas länteen. Todellista merkitystä tälle ”Suomi-optiolle” tuli kuitenkin saada vasta sitten, kun DDR sai mahdollisuuden nostaa omaa ulkoista profiiliaan ja pyrkiä ulos eristyksistä. Näistä asioista Itä-Saksan johtajat eivät saaneet itse päättää. DDR oli Kremlin shakkilaudalla aluksi talonpoikaakin vähäisempi nappula.⁶

Vasta 1950-luvun puolivälin jälkeen, kun Itä-Saksasta alkoi tulla Neuvostoliitolle yhä tärkeämpi liittolainen, sen omakin painoarvo nousi. Kun Neuvostoliiton johtajat päättivät, että Itä-Saksasta oli tehtävä Länsi-Saksan vastapaino ja kommunismin näyteikkuna länteen, DDR:n oli myös valtiona ryhdyttävä hankkimaan itselleen kansainvälistä tunnustusta. Ensimmäisenä länsimaana ja kaikkein tiukimmin ”Harppi-Saksan” haarukkaan joutui Suomi.⁷

DDR aloitti 1950- ja 1960-luvun taitteessa massiivisen kampanjan diplomaattisen tunnustuksen saamiseksi Suomelta. Kun maaperä Suomessa muuttui 1960-luvulla DDR:n kannalta yhä otollisemmaksi, Saksan liittotasavalta alkoi vakavasti pelätä, että se menettäisi Suomessa pelin DDR:lle. Vielä enemmän se pelkäsi sitä, että Neuvostoliitto pakottaisi Suomen tunnustamaan DDR:n. Suomen kannalta tilanne oli äärimmäisen vaikea: sitä eivät painostaneet vain Itä-Saksa ja Neuvostoliitto vaan myös Länsi-Saksa,

joka alituisesti vetosi liittolaisiinsa saadakseen niiltä tukea Suomen aisoissa pitämiseksi.

Suomi oli 1970-luvun alkuun saakka Saksan liittotasavallalle pahempi ulkopoliittinen harminaihe kuin mikään muu ei-sosialistinen maa. Suomen kohdalla Hallsteinin oppiin perustuva DDR:n saartorengas olikin epäilemättä kaikkein heikoin. Suomella puolestaan oli syytä pelätä kaikkein eniten juuri Saksan liittotasavallan käyttäytymistä, koska Neuvostoliitto saattoi reagoida siihen vetoamalla yya-sopimuksen konsultaatioartikloihin.

Molemmilla Suomen ja Neuvostoliiton välisillä ulkopoliittisilla kriiseillä, yöpakkasilla 1958–59 ja noottikriisillä 1961, oli yya-sopimuksen kautta kiistaton yhteys samanaikaisiin Berliinin kriiseihin, joiden syynä oli Neuvostoliiton pyrkimys työntää länsivallat pois keskellä DDR:ää sijaitsevasta Länsi-Berliinistä.

Genevestä Berliiniin

Stalinin kuoleman jälkeen suurvaltasuhteissa alkoi 1953 lyhyt suojasää, jota jälkepäin alettiin kutsua jopa kylmän sodan ”ensimmäiseksi liennytysvaiheeksi”. Kesällä 1955 kokoontui Genevessä idän ja lännen johtajien ensimmäinen huippukokous sitten kylmän sodan syttymisen. Jo aikaisemmin samana keväänä Neuvostoliitto ja länsivallat olivat allekirjoittaneet sopimuksen, joka päätti Itävallan miehityksen ja palautti maan itsenäisyyden sekä vahvisti sille vuoden 1937 rajat. Alppitasavallan perustuslakiin otettiin säädös maan pysyvästä puolueettomuudesta.

Onni potki jälleen Itävaltaa syylinki jallassa, sillä ”Austria felix” sai ihan ilmaiseksi sen, mitä Suomi ei koskaan saanut, nimittäin suurvaltojen tunnustaman puolueettomuuden. Suomihan joutui alinomaan tappelemaan asemastaan idän ja lännen välissä, mutta Itävallan puolueettomuutta ei enää vuoden 1955 jälkeen kiistänyt kukaan. Tosin Suomenkin puolueettomuusasema vahvistui, kun Neuvostoliitto luopui Porkkalan tukikohdasta, mutta toisaalta yya-sopimusta oli jatkettava 20 vuodella, eikä tekstistä muutettu tavuakaan.

Itävallan aseman muutos ratkaisi yhden Saksankysymyksen osaongelman, mutta varsinaisessa pääkysymyksessä tilanne lukiutui paikoilleen ja vastakohdat itse asiassa vain kärjistyivät. Geneven henki jäähtyi, koska Neuvostoliiton uusi johto epäonnistui myös toisessa tärkeässä asiassa, nimittäin destalinisoinnissa. Pääsihteeri N. S. Hruštševin hyökkäys NKP:n 20. puoluekokouksessa helmikuussa 1956 Stalinin henkilökulttia vastaan tulkittiin veljespuolueissa Neuvostoliiton kannalta vaarallisella tavalla ”väärin” uudenlaisen vapauden signaaliksi. Imperiumin vastaisku oli raju. Sen julmin näytös esitettiin loppusyksyllä 1956 Unkarissa. Myös kaikkialla muualla itäblokkissa ihmiskasvoisempaa sosialistista yhteiskuntaa vaatineet oppositiot tukahdutettiin väkivalloin.

Neuvostoliitto huolestui vakavasti Länsi-Saksan liittymisestä Natoon 1955 ja Bundeswehriin tulosta uudeksi sotilaalliseksi tekijäksi Keski-Eurooppaan ja Itämeren piiriin. Itäblokin oman sotilasliiton, Varsovan liiton, perustaminen toukokuussa 1955 ei ehkä sotilaallisesti merkinnyt ratkaisevaa muutosta aikaisempaan, mutta propagandistisessa mielessä sotilasliiton muodostaminen juuri tuossa vaiheessa oli selkeä protesti Saksan liittotasavallan Nato-jäsenyyttä vastaan.

Tunnetuista historiallisista syistä Neuvostoliitto sai Länsi-Saksan varustautumisesta

3. Michael Lemke (1995) *Die Berlinkrise 1958 bis 1963. Interessen und Handlungsspielräume der SED im Ost-West-Konflikt*, Berlin: Akademie Verlag.

4. Jochen Staadt (1993) *Die geheime Westpolitik der SED 1960–1970. Von der gesamtdeutschen Orientierung zur sozialistischen Nation*, Berliini: Akademie Verlag.

5. Hyvä alku tälle tutkimukselle on Dörte Putensen (2000) *Im Konfliktfeld zwischen Ost und West. Finnland, der Kalte Krieg und die deutsche Frage (1947–1973)*, Berliini: Verlag Arno Spitz GmbH. Putensenin teos on kuitenkin vasta yleiskatsaus. Suomen Saksanpolitiikkaa ei siinä ole vielä käsitelty kylmän sodan ja Saksan-kysymyksen muodostamassa kansainvälisessä kokonaisuudessa.

6. Ks. erit. Wilfried Loth (1996) *Stalins ungeliebtes Kind. Warum Moskau die DDR nicht wollte*, München: dtv-Verlag.

7. Seppo Hentilä (1998) ”Harppi-Saksan haarukassa. Suomi, DDR:n tunnustaminen ja Neuvostoliitto”, teoksessa Jorma Selovuori (toim.) ”*Vaikka voissa paistais?* – Venäjän rooli Suomessa. Professori Osmo Jussilan juhlakirja”, Helsinki: WSOY, 368–384.

itselleen loistavan propagandavaltin, jota se myös käytti häikäilemättä hyväkseen. Yhdysvaltain ja Länsi-Saksan militarismi, Nato ja Bundeswehr samaistettiin neuvostopropagandassa muutta mutkitta natsi-Saksan militarismiin, sillä niillä kaikillaahan oli yksi ja sama päämäärä, hyökkäyssodan valmistelu Neuvostoliittoa vastaan.

Neuvostoliiton kampanjointi Länsi-Saksan varustautumista vastaan ei suinkaan ollut pelkkää retoriikkaa. Saksankysymys kriisiytyi 1950-luvun lopulla räjähdysten partaalle. Myrskyn silmässä oli Berliini, mutta osansa näistä kriiseistä sai myös Suomi. Kuta näkyvämmäksi Saksan liittotasavallan sotilaallinen läsnäolo Itämeren suunnalla tuli sitä suuremmaksi kasvoi myös se mahdollisuus, että Neuvostoliitto tarttuisi yya-sopimuksen sotilaallisiin artikloihin.⁸

Puhuessaan Moskovassa marraskuun alussa 1958 Hruštšev syytti länsivaltoja siitä, että ne olivat sodanjälkeisellä politiikallaan jatkuvasti loukanneet neljän vallan välisiä sopimuksia. Sen vuoksi Neuvostoliitolakaan ei ollut enää mitään moraalisia velvollisuuksia pitää niistä kiinni. "Länsi-Berliini sijaitsee DDR:n maaperällä, länsiliittoutuneilla ei ole siellä mitään tekemistä", niiden olisi vedettävä sieltä joukkonsa puolella vuodessa, muuten Neuvostoliitto luovuttaisi kaikki Berliiniä koskevat valtuutensa DDR:n hallitukselle, Nikita Sergejevitš jyräsi. Länsi-Berliinin asukkaiden kannalta uhkaus oli kauhistuttava, koska sen toteutuminen olisi merkinnyt sitä, että myös kauttakululiikenteen valvonta olisi siirtynyt DDR:n rajajoukoille.⁹

Berliinistä puhuessaan Hruštšev tarkoitti vain ja ainoastaan Länsi-Berliiniä; siitä oli tehtävä "erillinen poliittinen yksikkö" ja "demilitarisoitu vapaakaupunki". Itä-Berliinin, eli virallisesti "Berliinin – DDR:n pääkaupungin", Neuvostoliitto oli jo aikaisemmin luovuttanut Itä-Saksalle. Hruštšev vaati, että Saksan kysymys oli ratkaistava Potsdamissa elokuussa 1945 allekirjoitetun sopimuksen pohjalta. Tämänsisältöisen, Berliinin-ultimaatumina tunnetun nootin Neuvostoliitto jätti länsivalloille marraskuun lopulla 1958. Ja jatkoa seurasi: tammikuussa 1959 se teki lännelle esityksen rauhansopimuk-

sen solmimiseksi molempien Saksojen kanssa, ja kun länsi hylkäsi aloitteen, Neuvostoliitto uhkasi solmia erillisrauhan DDR:n kanssa.

Länsivallat tarjosivat omassa ehdotuksessaan toukokuun puolivälissä 1959 Saksan kysymyksen ratkaisemista asteittain siten, että koko Berliini yhdistettäisiin ja siellä järjestettäisiin vapaat vaalit joko neljän vallan tai YK:n valvonnassa. Seuraavana kesänä pidettiin Genevessä kaksi tuloksetonta ulkoministerikokousta. Kesäkuun alussa 1961 pääsihteeri Hruštšev ja presidentti Kennedy tapasivat Wienissä. Hruštšev uudisti vanhat tarjouksensa, rauhansopimuksen molempien Saksojen kanssa ja Länsi-Berliinin statuksen muuttamisen vapaakaupungiksi. Tälläkin kertaa hän antoi lännelle kuusi kuukautta aikaa vastata, muussa tapauksessa Neuvostoliitto allekirjoittaisi DDR:n kanssa rauhansopimuksen, johon yhtyisivät "muut halukkaat valtiot".¹⁰

Suomessa pakastaa öisin

Kun Neuvostoliiton painostus K.-A. Fagerholmin hallitusta vastaan yltyi syksyn 1958 kuluessa, tilannetta Helsingissä seurannut Saksan liittotasavallan pääkonsuli Kuno Overbeck epäili vakavasti, kestäisikö Suomen hallitus paineen. Pelättävissä oli, että Neuvostoliitto vaatisi Suomelta suhteiden korjaamisen hintana myös DDR:n tunnus-tamista.¹¹ Kekkosenkin korviin kantautui joulukuun alussa 1958 tieto, jonka mukaan Saksan liittotasavallan edustusto oli valmis minä hetkenä tahansa poistumaan Helsingistä, jos Suomi taipuisi.¹²

Aikaisemman tutkimuksen perusteella voi nähdä, että yöpakkaset olivat länsisaksalaisille Suomen tarkkailijoille, poliitikoille ja toimittajille, erittäin masentava kokemus.¹³ Länsisaksalaisten kuva presidentti Kekkosesta muuttui niin ikään entistä negatiivisemmäksi. Se ei johtunut yksinomaan siitä, että Saksan liittotasavallan tšekäläinen edustusto seurusteli etupäässä Kekkosen poliittisten vastustajien kanssa, vaan yhtä lailla syynä olivat presidentin omat lausunnot, joissa hän ei todellakaan peitellyt Länsi-Saksaa kohtaan tuntemaansa vastenmielisyyttä.

Yöpakkasten aikana Suomen tilannetta koskenut lehtikirjoittelu oli Länsi-Saksassa sävyltään äärimmäisen synkkää: Suomi ei kykenisi enää kauan puolustamaan suvereniteettiaan. *Auswärtiges Amt* (AA) kuitenkin vakuutti, ettei tällainen kirjoittelu vastannut liittotasavallan hallituksen käsityksiä.¹⁴ Suomen kannalta erittäin kiusallisia olivat myös eräiden johtavien länsisaksalaisten poliitikkojen kriittiset lausunnot, joissa Suomen riippuvuutta Isosta veljestä kärjistettiin tavattomasti. Vuoden 1959 alussa Suomen ulkoministeriö pyysi, että länsisaksalaiset poliitikot pidättäytyisivät moisista lausunnoista, vaikka niiden tarkoitus saattoi perimmältään aivan hyvin olla sympatian osoittaminen Suomea kohtaan.

Aiheen tähän erikoislaatuiseen pyyntöön antoi puolustusministeri Franz-Josef Straussin lausunto: "Ihailen Suomen kansaa ja kumarran sen edessä samalla tavalla kuin unkarilaistenkin edessä." Suomalaisten pyyntö tuotti tulosta, sillä sekä liittohallituksessa, *Auswärtiges Amt*issa, että kristillisdemokraattisen puolueen CDU:n parlamenttiryhmässä asiaan kiinnitettiin huomiota siinä valossa, että jatkossa ei enää julkisesti esitettäisi suomalaisten asemaa vaikeuttavia sympatianosoituksia.¹⁵ Lisäksi Overbeck pyysi *Auswärtiges Amt*ia vaikuttamaan siihen suuntaan, ettei Länsi-Saksan lehdistö tarpeettomasti dramatisoisi Suomen oloja. Päätoimittajien toivottiin huolehtivan siitä, että sellaisia lausuntoja kuin "länsi ei pysty enää pitämään Suomesta kiinni" ja "Suomi on menetetty maa", ei enää lehdistössä esitettäisi.¹⁶

Yöpakkasten aikana DDR luonnollisesti yhtyi neuvostolehdistön arvostelevaan kuroon: se syytti Fagerholmin hallitusta siitä, että se pyrki reivaamaan Suomen ulkopolitiikan kurssia länsimielisemmäksi. Hallituksen "kaksinaamaisen politiikan paljastamiseksi" DDR:ssä suunniteltiin korkeimman valtiojohton tasolla nootin lähettämistä Suomelle DDR:n tunnustamisen puolesta. Näin radikaalia vetoa Itä-Saksan johtajat eivät kuitenkaan uskaltaneet tehdä kysymättä ensin asiaa Kremlistä. Ulkoministeriön valtiosihteri Otto Winzer teki työtä käskettyä. Hän havaitsi pian, että Neuvostoliiton kan-

ta Suomen painostamiseen tunnustamisasiassa oli kielteinen. Winzer suosittelikin puoluejohtaja Walter Ulbrichille, pääministeri Otto Grotewohlille ja ulkomaankauppaministeri Heinrich Raulle toimittamassaan muistiossa, että mihinkään toimiin ei ryhdyttäisi ja antoi tätä vastaavat ohjeet myös DDR:n pääkonsulille Rudolf Agricolalle Helsinkiin.¹⁷

DDR oli taipuvainen näkemään salaliittoa joka puolella. Niinpä sen tšekäläisessä edustustossa pääteltiin, että Fagerholmin hallitus oli pelannut jonkinlaista yhteispeiliä "monopoleihin, suurporvaristoon, oikeistososiaalidemokratiaan" tukeutuvan Länsi-Saksan edustuston kanssa. Vuodesta 1957, jolloin Suomen länsikauppa oli vapautunut säännöstelystä, idänkaupan osuus oli alentunut nopeasti. Erityisesti Länsi-Saksan kanssa kauppavaihto oli tuolloin alkanut

8. Jo talvella 1960 raportoi Suomen pääkonsuli Veli Helenius huolestuneena Kölnistä Saksan liittotasavallan ja Tanskan suunnitelmista perustaa Itämerelle yhteinen Nato-laivaston johtokeskus: Ulkoasiainministeriön arkisto, UM 5 C A, Raportit: Bonn 24–28/1959, 1–13/1960 V. Helenius: NATO:n puolustuksen vahvistaminen Itämeren piirissä, 24.2.1960.

9. Hruštševin puhe 10.11.1958 Moskovassa, ks. *Dokumente zur Deutschlandpolitik IV*, Reihe, Bd. 1., 3–24.

10. Lemke 158–161.

11. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Berliini), PAAA, Abt. 2, Bd. 237. Muistinpäätös 25.11.1958.

12. Juhani Suomi (toim. 2001) *Urho Kekkosen päiväkirjat 1, 1958–1962*, Helsinki: Otava (UKK pk. 1), 153 (7.12.1958).

13. Putensen 99–101; ks. myös Erkki Teräväinen (1993) "Die Periode des "Nachtfrostes" in der politischen Publizistik der "Frankfurter Allgemeinen Zeitung", teoksessa *Finnland und Deutschland. Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen. Protokollband des III. deutsch-finnischen Historikerseminars auf Schloss Spyker (Rügen) vom 15. bis 19. September 1993*, Hampuri, 209–234.

14. UM 5 C A. Raportit Bonn, 24–28/1959, 1–13/1960, V. Helenius, Suomen ja Saksan Liittotasavallan välisistä suhteista vuonna 1959, 2.3.1960.

15. Putensen 105.

16. Syytä tähän pyyntöön olivat eräät saksalaislehtien räikeät kirjoitukset Suomen tilanteesta, esimerkiksi "Punaisia pilviä Suomen taivaalla" (*Darmstädter Echo* 4.12.1958) tai "Suomi, yhdeksäs itäblokin maa?" (*Industriekurier*, Düsseldorf 6.12.1958), PAAA, Ref. 203, Bd. 137. Overbeck 22.12.1958 AA:lle.

17. PAAA, MFAA, A 16504. König, Muistio Suomen ja DDR:n suhteista (päiväämätön, ajoittui kuitenkin vuoden 1958 puolelle, koska Fagerholmin hallitus oli suunnitellun operaation aikana vielä virassaan).

voimakkaasti kasvaa. Tämä oli DDR:lle katkera pala, josta tšekäläinen kaupallinen edustusto toistuvasti raportoinnissaan muistutti. Kehittyneet kauppasuhteet olisivat olleet myös erittäin hyvä ulkopoliittinen argumentti, ja ilman niitä diplomaattien työ Suomessa oli hankalaa. Myönteisesti DDR:n edustusto pani merkille sen, että Kekkonen alkoi yöpakkasten jälkeen entistä tarmokkaammin vartioida ulkopoliittisen kurssinsa pysymistä Paasikiven linjalla. Itä-saksalaiset havaitsivat, että poliittisella kentällä Kekkonen kannattajien ja vastustajien välinen juopa muutenkin syveni sitä mukaa kuin "taantumuksellinen Tanner-klikki jatkoi sosialidemokraattisessa työväenliikkeessä hajotustoimintaansa".¹⁸

Kun Neuvostoliitto alkoi 1950-luvun lopulla painostaa Suomea "oikealle" ulkopoliittiselle kurssille, Itä-Saksassa heräsi sen suuntaisia toiveita, että myös tunnustamisasiassa päästäisiin vihdoinkin tuumasta toimeen. Tässä DDR joutui kuitenkin pahasti pettymään, sillä Neuvostoliitto ei pakottanut Suomea DDR:n tunnustamiseen. Tosin Suomikin sai Neuvostoliitolta tammikuussa 1959 edellä mainitun Saksan rauhansopimusaloitteen, saman, jonka se jätti länsivalloille. Suomen hallitus vastasi tarjoukseen puolentoista viikon päästä. Kohteliaan mutta päättäväisin sanakääntein se torjui ehdotuksen vedoten siihen, että asia oli ratkaistava neljän tärkeimmän Saksaa vastaan toisen maailmansodan aikana taistelleen liittoutuneen valtion kesken. Vasta sen jälkeen kun ne olisivat päässeet asiassa yhteisymmärrykseen, Suomi voisi ryhtyä vastaaviin toimenpiteisiin.¹⁹

Kun presidentti Kekkonen nimitti tammikuussa 1959 yöpakkaskriisin takia eronneen Fagerholmin hallituksen tilalle maalaisliiton vähemmistöhallituksen, jonka pääministeriksi tuli V. J. Sukselainen, eivät länsisaksalaisten pelot "neuvostovyöhykkeen" vaikutusvallan kasvusta Suomessa suinkaan hälventyneet, päinvastoin. DDR:n pääkonsuli Agricola oli näet jo syksyllä 1958 huolehtinut siitä, että hänen entinen yliopistonsa, Hallen Martin-Luther-Universität, oli myöntänyt kunniaatohtorin arvon Sukselaiselle, joka oli nuoruudessaan 1930-luvulla

opiskellut Halleissa. Hallituksen nimityspäivänä Sukselainen sai poikkeuksellisesti myös onnittelusähkeen DDR:n puoluejohtajalta Walter Ulbrichtilta.²⁰ Länsisaksalaiset pitivät kaikkia näitä eleitä jo pitkään suunniteltuna aktiona Sukselaisen taivuttamiseksi "neuvostovyöhykkeen asialle".²¹

Leveäselkäinen mies Leipzigin messuilla

Maaliskuussa 1959, pian yöpakkaskriisin laukeamisen jälkeen, eduskunnan puhemieheksi siirtynyt K.-A. Fagerholm johdatti ensimmäisen suomalaisen parlamentaarikkovaltuuskunnan DDR:ään sikäläisen kansankamarin vieraaksi. Kutsun oli DDR esittänyt jo kolme vuotta aikaisemmin, kun kansankamarin edustaja oli osallistunut parlamenttien välisen liiton IPU:n kokoukseen Helsingissä. Suomalaiset olivat torjuneet vastavierailun milloin milläkin verukkeella. Kun se viimein toteutui, DDR luki sen suureksi ulkopoliittiseksi voitokseen, eihän siellä koskaan aikaisemmin ollut muita länsimaisia virallisia valtuuskuntia käyntykään. Leipzigin messuilla Fagerholmin delegaatiota tituleerattiinkin aivan tarkoituksella "Suomen hallitusvaltuuskunnaksi".²²

Oman lisävärinsä Fagerholmin matkalle antoi se, että Leipzigissa oli samaan aikaan ainakin yksi häntäkin merkittävämpi messuvieras, nimittäin N. S. Hruštšev. Nämä kaksi myös tapasivat toisensa, tosin vain ohimennen, eikä Fagerholm päässyt selittämään Kremlin valtiaalle, keitä "hänen leveän selkänsä" takana oikein lymysi. Tätä vertaustahan Hruštšev oli käyttänyt tyrmätessään Fagerholmin poliittisen uskottavuus-

18. Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der ehemaligen DDR im Bundesarchiv (Berlin), SAPMO BA DY 30/IVA 2/2-282. SED:n kk:n kv. os. Kaupall. edustuston raportti Suomen ja DDR:n suhteista, päiväämätön (luultavasti vuoden 1959 alusta, koska yöpakkaskriisin sanotaan olevan ohi).

19. UM 7 D 2, K 304. Suomen vastaukset Neuvostoliiton nootteihin 21.1.1959 ja 26.3.1959; ks. myös Puntzen (2000) 326-327, dokumentit 2. ja 3.

20. PAAA, Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten der DDR, MfAA, A 14059.

21. PAAA, Ref. 203, Bd. 144. Overbeck 16.1.1959 AA:lle.

22. PAAA, Ref. 203, Bd. 143. Overbeck 9.3. ja 21.3.1959 AA:lle.

Suomalainen parlamenttirivalluskuunta DDR:n kansamedustustuksen istuntosalissa 10.3.1959. Keskellä eduskunnan puhemies K.-A. Fagerholm ja kansamedustaja Hertta Kaasiainen. Lehtikuva Oy. Kuva: ADN.

den yöpakkaskriisin aikana.²³ Fagerholm sai vain kerrotuksi, että hän tuo terveisiä Suomesta, mihin Hruštšev vastasi arvoitukseksi: ”Ja pomnju” – minä muistan – ja jatkoi messukierrosta.²⁴ Kun lehdet olivat Suomessa vihjailleet, että Fagerholmilla olisi ollut ”kana kynimättä” Hruštševin kanssa, merkitsi Kekkonen päiväkirjaansa: ”Joo. Milläs kana rykii, kun ei ole rintaluita”²⁵.

Fagerholmin matka herätti tavatonta huomiota myös lännessä, sillä kyseessä todella oli ensimmäinen virallinen vierailu länsimaista DDR:ään. Länsisaksalaiset kävivät kuumina ja vaativat liittolaisiaan protestoitmaan suomalaisten menettelyä. Yhdysvaltain ulkoministeriön sisäisessä tiedotteessa tilannetta arvioitiin kuitenkin paljon viileämmin: ”Ottaen huomioon ajankohdan Itä-Saksaan on mahdotonta tehdä vierailua, joka ei jollain tapaa moraalisesti tukisi neuvostoblokkia. Sitä ei voida lieventää edes vastaavalla vierailulla Länsi-Saksaan.”²⁶

Välttääkseen kaikenlaisten spekulatioiden leviämisen oli Kekkonen jo ennen Fagerholmin matkaa antanut *New York Timesille* haastattelun, jossa hän oli vakuutellut, ettei Suomella ollut minkäänlaisia aikeita muuttaa Saksan-politiikkaansa. Tämän Länsi-Saksa luki omaksi ansiokseen,²⁷ ja päinvastoin DDR saattoi päätellä, että jälleen oli Bonnin painostus tehonnut suomalaisiin.

Fagerholmiin kokemukset DDR:stä tekivät erittäin kielteisen vaikutuksen. Keskustelut, joita hän kävi Ulbrichtin, Grotewohlin ja ulkoministeri Lothar Bolzin kanssa, eivät olleet nekään kovin miellyttäviä. Fagerholm tunnusti jälkeensä päikkonsuli Overbeckille, että matka oli sinänsä ollut kiinnostava ja hyvin järjestetty, ja isännät olivat nähneet paljon vaivaa, mutta yleisvaikutelma itävyöhykkeestä ja oloista siellä oli ollut masentava. Elämä siellä, sen verran kuin sitä pääsi näkemään, sekä kaupunkikuva ja katunäkymät olivat olleet synkkiä. Fagerholm paljasti, että hän oli matkansa aikana livahtanut kaksi kertaa inkognito-visiitille Länsi-Berliinin puolelle, jossa oli ollut kotoisaa, lämmintä ja valoisa, ja hän oli suuresti nauttinut illallisesta ”Hotelli Hiltonissa”.²⁸

Itäsaksalaiset isännät olivat luonnollisesti selvillä vieraansa jokaisesta liikkeestä ja olivat loukkaantuneita hänen yksityisistä retkistään. He pitivät koko matkaa Fagerholmin ”opportunistisena yrityksenä kohentaa yöpakkasissa ryvettynyttä idänpolitiikkaansa”. Myöhemmin itäsaksalaisten käsitykset Fagerholmista olivat kauttaaltaan erittäin negatiivisia. Koska matka herätti niin suurta julkista huomiota sekä Suomessa, DDR:ssä että lännessä, saattaa olla niinkin, kuten Dörte Putensen arvelee, että Fagerholm yritti negatiivisella maalailullaan rauhoittaa länsisaksalaisia. Tämän seikan huomasi itse asiassa myös Overbeck.²⁹

Neuvostoliiton ”rauhankampanja”

DDR ajoi Neuvostoliiton tammikuussa 1959 tekemää aloitetta rauhansopimuksen aikaansaamiseksi Saksan (käytännössä DDR:n) kanssa paljon aktiivisemmin kuin konsanaan aloitteen tekijä itse. Toiveet ja todellisuus olivat tässäkin asiassa pahasti ristiriidassa. ”Suomi-DDR-seuran” itäsaksalaisen sisarjärjestön ”DDR-Pohjoismaat-seuran” (Deutsch-Nordische Gesellschaft) vuosikertomuksessa 1961 kuvattiin rauhanaloitteen toteutumismahdollisuuksia täysin todellisuuden vastaisesti, olihan Suomen hallitus sen täydellisesti tyrmännyt. Otettakoon tähän lainaus mainitusta kertomuksesta, koska se erittäin hyvin kuvastaa DDR:lle ominaista toiveajattelua:

”Vallitseva poliittinen tilanne on Suomessa suosiollinen rauhansopimuksen solmimiselle Saksan kanssa. Maan johtavat piirit pitävät tätä askelta myös Suomen kannalta hyväksyttävänä. Suomessa ovat kohta edessä presidentinvaalit (tammikuussa 1962). Tästä syystä asenteet ovat hieman pidättyvät, ja maassa ollaan odottavalla, joskaan ei kielteisellä kannalla. Viime aikoina on Suomessa kuultu yhä enemmän ääniä ’Rauhansopimus Saksan kanssa – kyllä, ja ellei muuten, niin silloin vain DDR:n kanssa’. Ilmeisesti Suomi ei halua olla ensimmäinen kapitalistinen maa, joka tämän askeleen ottaisi. Tämä asenne muuttuu varmasti vaalien jälkeen aivan itsestään. Meidän on jatkuvasti yhä ponte-

vammin koettava vakuuttaa sekä maan vaikutusvaltaisille piireille että suurille kansanjoukoille rauhansopimuksen tärkeyttä, jotta Suomessa nousisi vahva liike painostamaan maan hallitusta ottamaan asiassa ratkaisevan askeleen.”³⁰

Lainauksessa oikeastaan vain yksi ainoa virke vastaa kutakuinkin totuutta, nimittäin kolmanneksi viimeinen. Se alkaa sanalla ”Ilmeisesti”. Tätäkin virkettä pitäisi täsmentää niin, ettei maailmassa tietenkään ollut mitään muutakaan kapitalistista maata, joka olisi halunnut tuon askeleen ottaa eli solmia Saksan rauhansopimuksen vain Itä-Saksan kanssa. DDR:n ulkoministeriössä tilanne nähtiin realistisemmin: kun Suomen hallitus pysyi tiukasti kannassaan, ministeriö päätti jo huhtikuussa 1961 väliaikaisesti keskeyttää yrityksensä Suomen Saksan-politiikan muuttamiseksi. Tällaiset ohjeet varaulkoministeri Johannes König lähetti pääkonsuli Agricolalle Helsinkiin.³¹

Ei DDR silti vielä pyyhettä kehään heittänyt. Kun Suomen hallitus heinäkuussa 1961 vaihtui ja Martti Miettunen muodosti uuden maalaisliiton vähemmistöhallituksen, Agricola päätti jälleen koettaa kepillä jäätä. Uusi pääministeri ja UM:n osastopäällikkö Jaakko Hallama vakuuttivat Agricolalle Suomen jatkavan edelleen puolueettomuuspolitiikkaansa, jonka kulmakivenä oli pysyttäytyminen erossa suurvaltojen erimielisyyksistä. Miettunen erehtyi viittaamaan presidentti Kekkonen taannoiseen lausuntoon, jonka mukaan sodan ja rauhan kysymyksessä Suomi ei ollut puolueeton vaan rauhan puolella. Tähän retoriseksi tarkoitettuun Kekkonen lausahdukseen itäksalaiset tarttuivat tosissaan ja alkoivat mainostaa rauhaneloitettaan juuri sellaiseksi rauhankysymykseksi, jonka suhteen Suomi ei voisi olla puolueeton. DDR:n teollisuusnäytelyn Helsingissä marraskuussa 1961 avannut varapääministeri Heinrich Rau toi Ulbrichtilta Kekkoselle monisivuisen henkilökohtaisen kirjeen, jossa edellä mainittu asia oli asetettu pääsytiksi.³²

Saksan rauhansopimusaloitteen tiimoilta Suomen hallitusta painostivat myös länsivaltat; niin Yhdysvaltain kuin Ison-Britan-

niankin suurlähettiläät kävivät syyskuussa 1961 kertomassa ulkoministeri Ahti Karjalaiselle, että Suomelle koituisi suuria vaikeuksia, jos se taipuisi Neuvostoliiton ajamaan Saksan ns. rauhaneloitteeseen ja tunnustaisi DDR:n. Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuus olisi länsivaltojen silmissä mennyttä kalua.³³

Kesällä 1961 puhjenneen uuden Berliinin kriisin seuraukset olivat dramaattisemmat kuin kukaan olisi voinut kuvitellakaan. Neuvostoliitto tosin lievensi uhkavaatimustaan sillä tavoin, ettei se aikonut puuttua Länsi-Berliinin asemaan eikä ryhtyä sitä kohtaan mihinkään saartotoimiin, kuten se oli tehnyt 1948. Lupaus piti, vaikka itse asiassa Länsi-Berliini kyllä ”saarrettiin”, tosin tällä kertaa niin päin, että itäksalaisten pääsy sinne estettiin ja heidän viimeinkin pakoreittinsä länteen tukittiin. Elokuun 13. päivän vastaisena yönä 1961 DDR sulki piikkilankaestein Berliinin sisäisen vyöhykerajan ja ryhtyi rakentamaan siihen muuria. Sen selitettiin olevan ”antifasistinen suojavalli”, jonka tarkoituksena oli torjua vihamielisten ideologioiden tunkeutuminen DDR:ään. Todellisuudessa muuri oli DDR:n viimeinen keino estää taloutensa romahtaminen, joka olisi ollut pian edessä, ellei parhaassa työiässä olevan ja parhaiten koulutetun väen virtaa länteen olisi saatu katkaistuksi.

23. Juhani Suomi (1992 *Kristen aika. Urho Kekkonen 1956–1962*, Helsinki: Otava, 209.

24. UKK pk. 1, 207 (9.3.1959).

25. Sama, 206 (7.3.1959).

26. National Archives of the United States of America, NA, College Park MD. State Dept., RG 59, CDF, Box 3490. Joint Weeka 11, March 13, 1959.

27. PAAA, Ref. 203, Bd. 144. Overbeck 10.3.1959 AA:lle. Koskee Suomen tasavallan presidentin haastattelua *New York Timesissa* 5.3.1959 ja Suomen lehdistön reaktioita.

28. PAAA, Ref. 203, Bd. 143. Overbeck 26.5.1959 AA:lle. Koskee Fagerholmin lausuntoja ”DDR:n”-matkastaan.

29. Putensen 108–109.

30. SAPMO BA DY 13, 2049. Deutsch-Nordische-Gesellschaft DENOG vsk. 1961, 21.

31. PAAA, MfAA, A 14114.

32. PAAA, MfAA, A 17160 ja A 14137.

33. Tasavallan Presidentin arkistosäätö (Orimattila) TPA, UKA 21/43 Ulkopoliitikka. P. M. Ahti Karjalainen, Saksan-kysymys; Englannin ja Yhdysvaltain suurlähettiläiden käynnit 21.9.1961.

Noottikriisin saksalais-saksalainen "dimensio"

Lokakuussa 1961, kun presidentti Kekkonen lähti viralliselle vierailulle Yhdysvaltoihin, elettiin Berliinin kriisin kireintä vaihetta. Saksan-kysymys nousi luonnollisesti esille myös Kekkonen ja presidentti Kennedyn tapaamisessa Valkoisessa talossa 16.10.1961. Kekkonen totesi, että hänen käsityksensä mukaan Kremlin johto todella vakavasti pelkäsi Länsi-Saksan sotilaallista potentiaalia ja piti sitä uhkana maailmanrauhalle. Kennedyn mielestä ajatus oli täysin vailla perusteita; se ei voisi toteutua, ellei Saksan liittotasavalta irtautuisi länsiliitosta. Presidentit olivat yhtä mieltä siitä, ettei Saksojen yhdistyminen olisi mahdollista ilman sotilaallista yhteenottoa, sillä Neuvostoliitto ei ikinä luopuisi Itä-Saksasta rauhanomaisesti.³⁴

Kekkonen sai samassa yhteydessä tilaisuuden selostaa Kennedylle myös Saksan-kysymyksen erityistä herkkyyttä Suomelle, määrittelihän yya-sopimus Saksan potentiaaliseksi hyökkääjäksi. Kun Kennedy huomautti, että uhkakuvat ovat nykyään aivan toiset, Kekkonen vastasi: "...emme halua mennä tapahtumien edelle, mutta tunnemme asemamme perustan."³⁵ Nämä arvoitukselliset sanat realisoituivat jo kaksi viikkoa myöhemmin, kun Neuvostoliitto jysäytti noottinsa kesken Kekkonen Yhdysvaltainvierailun 30.10.1961.

Neuvostoliiton vakava huolestuminen Länsi-Saksan sotilaallisesta vahvistumisesta näkyi siinäkin, että sen Suomelle lähettämän nootin tekstistä peräti neljä viidesosaa käsitteli "länsisaksalaisen militarismin" aiheuttamaa uhkaa.³⁶ Yya-sopimuksen sotilaallisiin artikloihin vetoaminen ei siis missään tapauksessa ollut pelkkä veruke, jolla Neuvostoliitto puuttui Suomen sisäisiin asioihin. Kreml käytti tuohon aikaan erittäin rajua kieltä, mutta Suomelle lähetetyn nootin retoriikka oli lajissaan ylittämätön: Neuvostoliitto syytti Länsi-Saksaa suorastaan siitä, että Bundeswehr hautoi revanssia toteuttaakseen sen, missä Hitlerin Wehrmacht oli kaksikymmentä vuotta aikaisemmin epäonnistunut.

Bonnin liittohallitus torjui nootissa esitetyt syytökset ja piti niitä täysin absurdeihin:

na: Naton puolustuksellinen luonne oli niin vahva ja tunnustettu, ettei Neuvostoliiton väitteissä ollut vähäisintäkään perää. Nootti olikin osoitus sen omista imperialistisista suunnitelmista Pohjois-Euroopassa.³⁷

Suomen kannalta myönteistä oli se, että tällä kertaa Auswärtiges Amt laittoi omaaloitteisesti sordiinin päälle. Neuvostoliiton syytökset oli torjuttava, mutta sillä tavoin, ettei tarpeettomasti vaikeutettaisi suomalaisen asemaa. Tällaiset ohjeet sai Helsinkiin myös uusi pääkonsuli Heinrich Böx, josta oli elokuussa 1961 tullut Overbeckin seuraaja ja Saksan liittotasavallan kaupallisen edustuston päällikkö.³⁸

Länsi-Saksan lehdistöä ei sen sijaan pidätellyt mikään.³⁹ Se alkoi villisti spekuloida sillä, miten rajusti venäläiset kulissien takana suomalaisia mahtovatkaan painostaa ja mihin kaikkeen heidän oli pakko suostua.⁴⁰ Kekkonen Novosibirskin matkan jälkeen ihmeteltiin, kuinka näin vakava kriisi saattoi ratketa näin helpon tuntuisesti. Jotakin Kekkonen oli pitänyt venäläisille luvata, salaisesti ainakin. Spekuloitiin puna-armeijan tukikohdilla Suomessa, mutta myös Saksan-kysymyksellä. Oliko Kekkonen luvannut vastalahjaksi tunnustaa DDR:n? Mutta myös aivan päinvastaisia ääniä kuultiin. Esimerkiksi arvovaltainen *Frankfurter Rundschau* ylisti suomalaisten ja erityisesti Kekkonen taitoa ja kylmääpäisyyttä vaikeassa tilanteessa. Lehden mukaan Kekkonen oli osoittanut kasvaneensa edeltäjänsä Paasikiven mittoihin maansa isänä.⁴¹

Sen sijaan pääkonsuli Böxin käsitykset Kekkosesta muodostuivat alusta lähtien erittäin kielteisiksi. Hän oli kovasti pettynyt myös siihen, kuinka laimeasti suomalaiset kaiken kaikkiaan arvostelivat Neuvostoliiton menettelyä noottikriisin aikana. Böx arveli, että kriisin seurauksena Suomen hallitus oli jatkossa entistä tiukemmin sitoutunut tarkkailemaan tilannetta Kremlin silmin Itämeren piirissä. Hänen mielestään Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuus oli kärsinyt nimenomaan Kekkonen menettelytapojen takia. "Kuinka häikäilemättä Kekkonen käyttikään asemaansa ja idänsuhteiden monopoliaan oman valtansa pönkitämiseen", Böx päivitteli.⁴²

Böx kimpaantui tavattomasti puheesta, jonka Kekkonen piti radiossa ja televisiossa noottikriisin aikana. Siinä hän presidentti luonnehti Saksan liittotasavaltaa suurin sanoin Suomen puolueettomuuspolitiikan kannalta kiusalliseksi ”rauhanhäiritsijäksi”. Böx ryhtyi vastatoimiin torjuakseen tämän suuntaiset väitteet, mutta suoraa poliittista protestia hän ei presidentille voinut esittää. Ainoa käyttökelpoinen tapa kertoa suomalaisille, ettei Saksan liittotasavalta todellakaan ollut mikään sotahullu rähinöitsijä, oli jonkin tavallista näyttävämmän saksalaisen kulttuuritilaisuuden järjestäminen Suomessa. Siihen voitaisiin kutsua mahdollisimman suuri joukko vaikutusvaltaisia suomalaisia.⁴³

Böxin aloite törmäsi samoihin vaikeuksiin, joiden kanssa Overbeck oli jatkuvasti Helsingissä kamppaillut. *Auswärtiges Amtin* määrärahojen ilmoitettiin olevan vuoden 1961 lopussa niin vähissä, ettei mitään kovin näyttävää saataisi aikaan.⁴⁴ Böx ryhtyi erikoistoiimiin varojen löytämiseksi ja vetosi siihen, että itäsaksalaisten yritykset oli Suomessa saatava torjutuksi. Tämä naula veti, ja Hampurin valtion filharmoninen orkesteri esiintyi syksyllä 1961 Helsingissä ja Tampereella useissa konserteissa.⁴⁵ Richard Wagnerin jyhkeiden sävelten tahdittamana *Auswärtiges Amt* ryhtyi torjumaan DDR:n poliittista vaikutusta Suomessa.

DDR:n asema oli sen kaltainen, ettei se noottikriisin aikana voinut elämöidä eikä arvostella Suomen ulkopoliittikkaa läheskään samalla tavalla kuin se oli arvostellut Fagerholmin hallitusta yöpakkasten aikana. Noottikriisin puhkeamisen aikoihin sattui Helsingissä olemaan DDR:n teollisuusnäyttely. Sitä avaamaan saapui varapääministeri Paul Scholz. Tämä oli saanut Ulbrichtilta tehtäväkseen ojentaa presidentti Kekkoselle henkilökohtaisesti kirjeen. Ulkoministeriön virkamiehet asettuivat kuitenkin poikkiteloin, eikä audienssia presidentin luokse saatu mitenkään järjestymään.⁴⁶

Ei edes Neuvostoliiton suurlähettiläs voinut auttaa toveria pulassa, koska naapuri-suhteet olivat niin poikkeuksellisen herkässä tilassa. Scholz tarttui härkää sarvista ja lähestyi Kekkostä näyttelyn avajaisissa. Kiireinen presidentti ”juoksi” DDR:n sosialis-

tisen teollisuuden saavutukset läpi varttitunnissa. Jossakin välissä Scholz ehti sopertamaan Kekkoselle, että hänelle oli uskottu eräs tehtävä. Hetkeäkään empimättä Kekkonen vastasi: ”No siinä tapauksessa pyydän Teitä tulemaan luokseni tänään iltapäivällä.” Näin tapahtui, ja klo 14 Scholz saatoi ojentaa Ulbrichtin kirjeen Kekkoselle. Audienssi kesti vain muutaman minuutin, koska Kekkonen oli seuraavana päivänä lähdössä Novosibirskiin. Kun Scholz kysyi, saako kirjeen luovuttamisesta kertoa lehdistölle, Kekkonen virnisti ja sanoi, että saa toki, mutta sisältöä ei saa paljastaa. Ulbrichtin kirje sisälsi pelkkiä kohteliaisuuksia ja tiedustelun, olisiko Kekkonen valmis vaihtamaan mielipiteitä ”kansainvälisistä kysymyksistä”.⁴⁷

Scholzian mukaan DDR:n valtuuskunnan Suomen-matka oli antoisa nimenomaan sen tilanteen ansiosta, joka maassa vallitsi neuvostohallituksen jätettyä kaksi viikkoa aikaisemmin Suomen hallitukselle noottinsa. ”Tästä epäilemättä johtui sekin, että niin

34. Ks. esim. Jukka Tarkka (1992) *Suomen kylmä sota. Miten viattomuudesta tuli voima*, Helsinki: Otava, 83.

35. Max Jakobson (1980) *Veteen piirretty viiva. Havaintoja ja merkintöjä vuosilta 1953–1965*, Helsinki: Otava, 235.

36. Neuvostoliiton hallituksen Suomen hallitukselle 30.10.1961 lähettämän nootin teksti kokonaisuudessaan, ks. esim. Hans Peter Krosby (1974) *Kekkoksen linja*, Helsinki: Kirjayhtymä, 399–406 (liite).

37. TPA, UKA UKKn vsk. 1961, Ulkomaisten hallitusten virallisia kommunikoeita Neuvostoliiton nootin johdosta (D), Bonn (31.10.).

38. PAAA, Ref. 203, Bd. 136. Carstens 28.11.1961 von Eckardtille.

39. Ks. lähemmin Raimo Häyrinen (1997) ”Ein Donnerkeil gegen Finnland”. Suomen noottikriisi Länsi-Saksan näkökulmasta, Helsingin yliopisto: poliittisen historian pro gradu-tutkielma.

40. Näin esimerkiksi kaksi kölniläislehteä *Kölner Stadt-Anzeiger* 1./2.11.1961 ja *Kölnischer Rundschau* 3.11.1961.

41. *Frankfurter Rundschau* 18.1.1962.

42. PAAA, Ref. 203, Bd. 207. Böx AA:lle (päiväämätön), Kertomus v:ltä 1961.

43. PAAA, Ref. 203, Bd. 136. Böx 6.11.1961 AA:lle.

44. PAAA, Ref. 203, Bd. 136. Os. VI 9.11.1961 os. 2:lle.

45. PAAA, Ref. 203, Bd. 136, Ref. v. Lucius, Saksalaisen orkesterin matka Suomeen 15.11.1961.

46. SAPMO BA DY 30 IVA 2/2-282. SED:n kk:n kv. os. Kertomus DDR:n valtuuskunnan matkasta Suomeen DDR:n 2. teollisuusnäyttelyyn 14.–22.11.1961.

47. UM 7 D 2, K 306. Walter Ulbricht 13.11.1961 Suomen Tasavallan presidentille, tohtori Urho Kaleva Kekkoselle.

monet porvarilliset poliitikot osallistuivat tilaisuuksiimme,” Scholz päätteli. Myös sellaiset suomalaiset poliitikot kuin eduskunnan puhemies Fagerholm käyttivät tilaisuutta hyväkseen osoittaakseen ”edistysellisyttään” ja sitä, että he eivät ole länsimielisiä. Scholz ehdotti, että DDR olisi Suomen suunnalla entistä aktiivisempi, jotta se taipuisi osallistumaan Saksan rauhankonferenssiin. ”Nyt on saatava suomalaiset vakuuttuneiksi siitä, että heidän asennoitumisensa rauhan puolesta vaikuttaisi myönteisesti heidän omaan puolueettomuuspolitiikkaansa.”⁴⁸

Noottikriisi nostatti siis DDR:ssä jälleen toiveita; jospa Suomi sittenkin joutuisi muuttamaan Saksan-politiikkaansa? Tälläkin kerralla toiveet osoittautuivat turhiksi. Noottikriisin laukeamisen jälkeen joulukuussa 1961 DDR:n lähetystö sai Moskovassa Neuvostoliiton ulkoministeriön MID:in Skandinavian osaston päälliköltä N. M. Lunkovilta erittäin seikkaperäisen selvityksen Suomelle lähetetyn nootin taustoista ja tavoiteista. Lunkovin mukaan sillä ensinnäkin haluttiin osoittaa Suomelle riittävän painokkaasti, mikä oli Neuvostoliiton käsitys tilanteesta Pohjois-Euroopassa ja ”antaa muistutus Tannerin ympärille ryhmittyneille Suomen taantumuspüreille”. Lisäksi nootilla koetettiin vaikuttaa Tanskan ja Norjan asenteisiin, jotta ne eivät tarttuisi liian lujasti ”Länsi-Saksan militaristien koukkuun”.⁴⁹

Lunkov kertoi itäsaksalaisille myös sen, että Hruštšev ja Kekkonen olivat 24.11. Novosibirskissä käsitelleet lyhyesti Saksan kysymystä. Hruštšev oli sanonut, että elleivät länsivallat suostu Neuvostoliiton aloitteeseen rauhansopimuksen aikaansaamiseksi Saksan kanssa, he allekirjoittavat sen sitten vain DDR:n kanssa. Lunkov selitti, että Kekkoista ei ollut vaadittu Novosibirskissä ottamaan kantaa tähän, jotta hänen asemaansa ei vaikeutettaisi liiaksi. Tämä seikka oli oikeastaan jo ennestään DDR:n johdon tiedossa, sillä ulkoministeri Andrei Gromyko oli maininnut itäsaksalaiselle virkaveljelleen Bolzille jo aikaisemmin, että Neuvostoliiton johto ei pitänyt suomalaisten painostamista tässä tilanteessa tarkoituksenmukaisena.

Saksanpolitiikka jää takalukkaan

Kun Kreml huolestui Saksan liittotasavallan sotilaallisen potentiaalin vahvistumisesta Pohjois-Euroopassa, on selvää ja Neuvostoliiton omien intressien kannalta myös täysin loogista, että se tarttui juuri yya-sopimukseen, olihan Neuvostoliiton luoteisen ilmansuunnan puolustusjärjestely nimenomaan rakennettu sen varaan. Neuvostoliitto ei lähettänyt nootiaan ensisijaisesti Suomea kiusatakseen vaan tehdäkseen kaikille osapuolille mahdollisimman selväksi, mistä oli kysymys. Kokonaan toinen asia on se, että Kreml liioitteli Länsi-Saksan uhkaa tavattomasti, samoin kuin se, että nootin sivutuotteena Neuvostoliitto puuttui räikeästi myös Suomen presidentinvaaliin.

Ulkopoliittisten syiden, eli Saksan-kysymyksen kiristymisen, ohella sekä yöpakkasilla että noottikriisillä oli selvästi myös Suomea tarkoittaneita syitä. Kimmo Rentola on yöpakkasten taustoja hakiessaan havainnut Neuvostoliiton taloudellisen intressin, joka liittyi Suomen kaupan länsiyhteyksien vahvistumiseen ja vapautumiseen 1950-luvun lopulla, jolloin idänkaupan suhteellinen osuus kääntyi laskuun. Toinen taustatekijä oli Rentolan mukaan ideologinen intressi, joka liittyi Neuvostoliiton tarpeeseen saada kommunistit jälleen Suomen hallitukseen, jolloin Suomesta mahdollisesti tulisi rauhanomaisen rinnakkainolon ja työväenliikkeen liittolaispolitiikan kautta tapahtuvan sosialismiin siirtymisen mallitapaus.⁵⁰

Neuvostoliiton jyrkkä reaktio elokuussa 1958 nimitettyä K.-A. Fagerholmin laajapohjaista enemmistöhallitusta vastaan kuvasti juuri tuota ideologista intressiä, olihan eduskunnan suurin ryhmä, kommunistit, syrjäytetty hallituksesta ja siihen oli otettu sellaisia voimia, joita Neuvostoliitto piti omalta kannaltaan jopa vihamielisinä. Noottikriisin ideologinen ulottuvuus oli hieman toinen, sillä siinä Neuvostoliiton yhtenä ja ehkä kaikkein tärkeimpänä Suomeen liittyvänä tavoitteena oli maan ulkopoliittisen linjan jatkuvuuden turvaaminen varmistamalla Urho Kekkosen uudelleenvalinta tasavallan presidentiksi.

Yöpakkasilla ja noottikriisillä oli selvä yhteys Saksan-kysymyksen kiristymiseen ja

Berliinin kriiseihin, mutta Suomen harjoittamaan Saksan-politiikkaan niillä ei ollut suoranaista vaikutusta. Mielenkiintoista on havaita, että DDR:n tunnustamiskysymyksessä Neuvostoliitto ja Saksan liittotasavalta esiintyivät molemmat – toki täysin vastakkaisista motiiveista – Suomea kohtaan pidättyväisesti, jotta suomalaisten asema ei tarpeettomasti vaikeutuisi.

Epäsuorasti kriisit vaikuttivat siten, että 1950-luvulla vakiintuneen Saksojen tunnustamattomuuspolitiikan muuttaminen näytti jatkossa entistäkin hankalammalta. Tasa-puolisten suhteiden ylläpitämisestä molempien Saksojen kanssa tuli tästä syystä 1960-luvulla yksi Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuuden keskeisistä haasteista. Pitkin 1960-lukua Suomen hallitus sai kummaltakin Saksalta jatkuvasti muistutuksia tasapuolisuuden horjumisesta ja toisen osapuolen suosimisesta.

Saksojen ulkopoliittiset odotukset Suomen suhteen olivat täysin vastakkaiset. DDR toivoi Suomelta sitä, mitä Saksan liittotasavalta siltä eniten pelkäsi: Suomi tunnustaisi DDR:n ensimmäisenä ei-kommunistisena maana. Itä-Saksa odotti, että näin tapahtuisi, koska Suomi oli Neuvostoliiton hyvä ystävä, kun taas Länsi-Saksa pelkäsi samaa siksi, että Neuvostoliitto saattaisi mahdollisesti painostaa Suomen tunnustamaan DDR:n.

JUHANA AUNESLUOMA

Takaovi länteen

Kekkonen, noottikriisi ja länsivallat

Urho Kekkonen koskevassa tutkimuksessa ovat keskeiseksi teemaksi nousseet presidentin sisä- ja ulkopoliittiset toimintatavat. Poliitiikan sisällön ohella on pohdittu presidentin tapaa käyttää valtaansa ja hänen toimintansa synnyttämää poliittista kulttuuria. Filosofian tohtori Juhana Aunesluoma katsoo artikkelissaan, että Kekkonen Neuvostoliiton-suhteiden hoidolle ominaiset epäviralliset politiikan teon kanavat ja kommunikatioyhteydet ovat olleet tärkeitä myös länsisuhteiden hoidossa.

■ Epävirallisten yhteyksien hyödyntäminen ohi ulkopoliitiikan instituutioiden, kuten ulkoministeriöiden, on antanut pontta myös salaliittotulkinnoille. Niin sanotut ”takaovet” kuuluivat kuitenkin oleellisena osana kylmän sodan aikaiseen ulkopoliitiikan käytäntöön. Tunnetuin tapaus lienee Kuuban vuoden 1962 ohjus-kriisin aikainen salainen yhteydenpito Nikita Hrustsevin ja John F. Kennedyn välillä. Yhteys luotiin KGB:n Washingtonin rezidentin Aleksander Fominin (oikealta nimeltään Feklisov) ja televisiokanava ABC:n toimittajan John Scalin kautta.¹

Juhani Suomi toi jo vuonna 1992 elämäkerran neljännessä osassa esille, kuinka Kekkonen pian presidentiksi valintansa jälkeen pyrki luomaan luottamuksellisia suhteita häneen varauksellisesti suhtautuneisiin länsivaltojen edustajiin.² Myös Jussi M. Hanhimäki ja Vesa Vares ovat käsitelleet Kekkonen ongelmallista kuvaa Yhdysvaltojen ja Britannian ulkopoliitiikan päättäjien keskuu-

48. SAPMO BA DY 30 IVA 2/2–282. SED:n kk:n kv. os. Kertomus DDR:n valtuuskunnan matkasta Suomeen DDR:n 2. teollisuusnäyttelyyn 14.–22.11.1961.

49. PAAA, MfAA, A 14053. Muistiinpano keskustelusta tov. Lunkovin kanssa Moskovassa 11.12.1961.

50. Kimmo Rentola (1997) *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958*, Helsinki: Otava, 488.

1. Michael R. Beschloss (1991) *Kennedy v. Khrushchev. The Crisis Years 1960–63*, London-Boston: Faber and Faber, s. 83, 514–516.

2. Juhani Suomi (1992) *Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956–1962*, Helsinki: Otava, 107–108.

desa.³ Suomen mukaan Kekkonen pääta-voitteena oli tunnustuksen saaminen puolueettomuuspolitiikalle, missä hän pitkälti onnistuikin ensimmäisen presidenttikautensa aikana. Kekkonen lännensuhteisiin jäi silti varauksia, joita hänen asemansa vahvistuminen Suomen ulkopolitiikan suvereenina johtajana ja Neuvostoliiton-suhteiden hoitajana lännessä herätti.⁴

Vuoden 1956 presidentinvaalien jälkeen brittien asenne Kekkoeseen oli kuitenkin amerikkalaisia pragmaattisempi. Brittien halukkuus ”takaoven” kontaktien luomiseen Suomen uuteen johtoon tuli esille keväällä 1957, jolloin ”Kekkonen pitkäaikainen tuttava Britannian tiedustelupalvelusta”, Rex Bosley, lähestyi välikäsien kautta Kekkostta.⁵ Bosley ilmoitti, että ”Englannin hallituksessa on ryhmä, joka haluaa pitää yhteyttä ja informoida epävirallisesti Kekkoesta Bosleyn kautta”.⁶ Tavoitteena oli Juhani Suomen mukaan nimenomaan ”epävirallisen” yhteydenpitokanavan luominen. Kekkonen suhtautui ajatukseen myönteisesti, kunhan yhteys hoidettaisiin asianmukaisesti välikäsien kautta.

Juhani Suomen mukaan suunnitelma kuitenkin kariutui, kun Bosley määrättiin Lontooseen uusiin tehtäviin. Ajatus suorasta yhteydestä Lontoon päättäjiin jäi kuitenkin elämään ja yhteys päätettiin luoda Britannian suurlähettilään Michael J. Cresswellin välityksellä, koska ”voi syntyä tilanteita, jolloin pitää saattaa joitakin tietoja Presidentin tietoon tai Presidentti haluaa saattaa jotain heidän tietoonsa”.⁷ Kanavaa oli tarkoitus hyödyntää myös niin, että Kekkoselle voitaisiin välittää brittien tiedustelupalvelun informaatiota.

Lännen ”takaovi”

Miten tätä länteen avattua ”takaovea” sittemmin käytettiin, on ollut hämärän peitossa. Britannian tiedustelupalvelun arkistoi-
neksen pariin on tutkijoilla ollut hyvin rajallinen pääsy. Britanniassa sovelletusta 30 vuoden salaisuusperiaatteesta on tehty runsaasti poikkeuksia arkaluontoisimman aineiston suhteen. Yhdysvaltojen ulkoministeriön arkistosta on hiljattain kuitenkin löytynyt Britannian tiedustelupalvelun doku-

mentti, joka avaa rajallisen mutta kiintoisan ikkunan Kekkonen ja länsivaltojen väliseen yhteydenpitoon vuoden 1961 noottikriisin aikana.

Tiedossa on ollut, että nootin vastaanottamisen 30.10. ja Novosibirskista paluun 26.11. välisenä aikana Kekkonen oli vain pariin otteeseen yhteydessä Yhdysvaltojen ja Britannian hallitusten edustajien kanssa. Vielä valtiovierailulla Yhdysvalloissa Kekkonen selitti tuoreeltaan nootin aiheuttamaa tilannetta läntisille tarkkailijoille Los Angelesissa 1.11. Kekkonen pyrki tuolloin rauhoittamaan tilannetta ja hillitsemään amerikkalaislehtien tulkintoja korostamalla, ettei nootti ollut tuonut Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin varsinaisesti mitään uutta vaan että se kuvasti Euroopassa vallinnutta jännitystä.⁸

Samana päivänä Kekkonen välitti Hawaiian-matkansa isännän, lentoyhtiö Pan Americanin entisen varapääjohtajan Sam F. Pryorin kautta Yhdysvaltojen johdolle käsityksiään Neuvostoliiton nootista. Hän kirjoitti päiväkirjaansa sanoneensa nootin olleen

”enemmänkin tarkoitettu NATO:a ja Tanskaa ja Norjaa vastaan kuin Suomea vastaan. Suomi on vain postikonttori sinne käsin. En usko että neuvottelut, joihin mahd. taivuttava, aiheuttavat mitään muutosta Suomen asemaan puolueettomana valtiona. Kehitte-
lin laajasti tätä teemaa ja nimenomaan korostin sitä, että NL on erittäin huolissaan turvallisuudestaan, jota L-Saksan aseistautuminen uhkaa.”⁹

Helsingissä Kekkonen keskusteli länsivaltojen diplomaattiedustajien kanssa vähän ennen lähtöään Neuvostoliittoon 22.11. Marraskuun 21. päivänä kävivät sekä Yhdysvaltojen suurlähettiläs Bernard Gufler ja Britannian suurlähettiläs Sir Con O’Neill Kekkonen puheilla. Gufler toimitti Kekkoselle Kennedyn allekirjoittaman kirjeen, jossa yritettiin rohkaista Kekkoesta ennen neuvotteluja. Kekkonen rauhoitteli Gufleria sanomalla, ettei tilanne ollut niin vakava kuin Yhdysvaltain presidentti näytti olettavan.¹⁰ O’Neill puolestaan korosti Paasikiven linjasta vallitsevaa ymmärrystä ja antoi tukea

Suomelle vakuuttamalla, ettei ”Nato tule loukkaamaan Suomen aluetta, kuten nootissa 30.10. on oletettu”.¹¹ Britit eivät tosin olleet amerikkalaisten tapaan yhtä halukkaita antamaan Suomelle suoraa apua.

Britannian tiedustelupalvelun laatiman keskustelumuistion perusteella käy kuitenkin ilmi, että Kekkonen oli myös tällä välin, pian Yhdysvalloista palattuaan yhteydessä länsivaltojen johtoon, jolloin hän hyödynsi brittien kautta avattua ”takaoven” yhteyttä varsinaisten diplomaattisten koneistojen ohi. Muistiossa viitattu keskustelu käytiin viikko nootin saapumisen jälkeen 6.11.1961. Kekkonen keskustelukumppania ei mainita nimeltä, mutta tekstistä päätellen voidaan olettaa kyseessä olleen Kekkonen luottama, Rex Bosleyn kaltainen ”vanha ystävä”.

Lähdekriittisesti muistio herättää lukuisia kysymyksiä. Yhdysvalloissa National Archivesissa oleva kappale on alkuperäisen kopio, jonka britit ovat saattaneet amerikkalaisten tietoon. Muistion pituus viittaa keskustelun perusteellisuuteen ja siinä käytetyt täsmälliset sitaattit siihen, että tarkoituksena on ollut viestittää Kekkonen ajatuksia mahdollisimman tarkasti länsivaltojen johdolle. Kahden päivän väliä keskustelun ja muistion päiväyksen välillä voi myös viitata siihen, että Kekkonen kanssa on yhdessä sovittu siihen kirjatusta muotoiluista. ”Ystävän” kanssa käydystä keskustelusta ei löydy mainintaa Kekkonen päiväkirjasta, jossa 6.11. on jätetty kokonaan tyhjäksi. Merkilläpantavaa on myös se, että Kekkonen on käynyt keskustelun kontaktinsa kanssa ilman välikäsiä.

Kekkonen viesti lännelle

Paitsi havainnollisena osoituksena siitä, miten Kekkonen presidenttinä ja ulkopoliittikan johtajana hyödynsi ”takaoven” diplomatiata ei vain Neuvostoliittoon vaan myös länteen päin, muistio avaa harvinaisen mahdollisuuden tarkastella Kekkonen länsivalloille tuoreeltaan esittämää tulkintaa nootin taustasta ja päämääristä.

Keskustelun alussa tuodaan heti esille, ettei nootti suinkaan ollut Kekkoselle yllätys, vaan hän oli odottanut sitä jo ”kolmen viime vuoden ajan”. Mitään viitettä siihen

suuntaan, että kyseessä olisi ollut Kekkonen tilaama toimenpide, ei keskustelussa tule ilmi. Toinen kiinnostava yksityiskohta liittyy Kekkonen käsityksiin nootista ja Pohjolan strategisesta tilanteesta. Perinteisesti on korostettu nootin merkitystä viestinä lähinnä Nato-maiden Norjan, Tanskan ja Länsi-Saksan suuntaan. Ydinasekysymyksen yhteydessä keskustelussa nousee esille myös Ruotsi, jolloin viitataan sen mahdollisuuksiin hankkia puolustukseksi taktisia ydinaseita. Näin ollen Neuvostoliiton tulkitaan pyrkivän hyödyntämään Kekkonen ja Suomea estääkseen ydinaseiden sijoittamisen Pohjolaan, mukaan lukien Ruotsiin.

Nootin sotilaspoliittista merkitystä tarkasteltaessa Kekkonen valottaa myös puolustuspoliittisia käsityksiään ja korostaa Suomen maa-armeijan merkitystä ilmavoimien ja laivaston kustannuksella. Suomen puolustusvoimien vahvistaminen Neuvostoliiton tuella nousee jo kriisin tässä vaiheessa esille.

Mutta mitä muistio kertoo nootin yhteydestä meneillään olleeseen presidentinvaalikampanjaan? Lontooseen ja Washingtoniin raportoidaan Kekkonen *toivovan*, että nootin tavoitteena on auttaa häntä presidentinvaaleissa. Avoin puhe nootin jopa toivotuista sisäpoliittisista motiiveista ja vaikutuksista on ristiriidassa Hannu Rautkallion tulkinnan kanssa, että Kekkonen joutui hämäämään länsivaltojen edustajia peitelläkseen yhdessä

3. Jussi M. Hanhimäki (1997a) *Containing Coexistence. America, Russia, and the "Finnish Solution"*, Kent: Kent State University Press; Vesa Vares (1997) ”Englanti ja Kekkonen 1953–1954. Nousevista valtiomies-odotuksista takaisin kriittisyyteen”, *Historiallinen Arkisto* 109, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 183–244.

4. Jussi M. Hanhimäki (1997b) *Scandinavia and the United States. An Insecure Friendship*, New York: Twayne Publishers, 109.

5. Suomi (1992) 108.

6. Suomi (1992) 108.

7. Suomi (1992) 108.

8. Suomi (1992) 483; Max Jakobson (2001) *Pelon ja toivon aika. 20. vuosisadan tilinpäätös II*, Helsinki: Otava, 319.

9. Kekkonen päiväkirja 1.11.1961. Juhani Suomi (2001) toim., *Urho Kekkonen päiväkirjat 1, 1958–62*, Helsinki: Otava, 443.

10. Jakobson (2001) 328–329.

11. Suomi (2001) 447.

Kekkonen ja "ystävä"

Muistio kokonaisuudessaan 6.11.1961 käydystä keskustelusta presidentti Urho Kekkosen ja "ystävän" kanssa 8.11.1961. Käännös kirjoittajan.

Box 7, Folder 320: Finland-USSR, Finland, Helsinki Embassy, Classified General Records 1959–1961, RG 84, National Archives and Records Administration, College Park, Maryland.

SALAINEN

[käsinkirjoitettu merkintä: Saatu briteiltä]

no. 210/7397/RF

Neuvostoliitto/Suomi

Poliittinen

Presidentti Urho Kekkosen henkilökohtaisia näkemyksiä Neuvostoliiton vuoden 1948 sopimukseen viittaavan nootin 30.10.1961 tavoitteista

Nootti – sen ajoitus ja todelliset tavoitteet

Marraskuun 6. päivänä löysi presidentti Kekkonen aikaa pitkähköön keskusteluun erään vanhan ystävänsä kanssa, jota kohtaan hän tuntee syvää luottamusta. Seuraavassa on selostus heidän käymästään keskustelusta (ystävään viitataan kauttaaltaan Y:llä).

2. Kekkonen aloitti sanomalla, ettei hän ollut tiennyt etukäteen Neuvostoliiton nootista, jossa vaadittiin vuoden 1948 sopimukseen sisältyviä konsultaatioita. Totta kuitenkin oli, että hän oli odottanut sitä "kolmen viime vuoden ajan".

3. Kekkonen ja Y. keskustelivat sitten nootin ajoituksesta. "Eikö ollut hieman epäystävällistä venäläisten puolelta (kysyi Y.) antaa se Suomelle kun Kekkonen oli Yhdysvalloissa? Olisivathan he varmasti voineet ainakin kertoa siitä epävirallisesti puhelimitse Moskovaan?" Kekkonen vastasi – hieman epäuskottavasti – että he todennäköisesti olivat ajoittaneet sen siten kuin olivat tehneet, jotta sosiaalidemokraatit eivät pääsisi sanomaan, että hän olisi sopinut siitä etukäteen Helsingissä venäläisten kanssa.

4. Y. kysyi Kekkoselta, oliko hänen matkansa Yhdysvaltoihin ja Kanadaan ärsyttänyt venäläisiä. Kekkonen kiisti tämän. Venäläiset ymmärsivät, että hänellä oli oltava läntisiä yhteyksiä aivan kuten presidentti Kennedy tajusi, että hänellä oli oltava yhteyksiä itään. Kekkoselle oli tullut selväksi, että Kennedy ymmärsi täydellisesti Suomen vaikeuksia. Hän oli pitänyt Kennedystä paljon henkilönä.

5. Y. sanoi panneensa merkille, että Kekkonen radio- ja televisiopuheessaan Suomen kansalle saapuessaan Yhdysvalloista oli viitannut Natoon puolustuksellisenä liittona. Kuitenkin hän oli myös sanonut, että Länsi-Saksa oli uhka ja että hän oli tältä osin huolestunut. Kekkonen katsoi sanoneensa, että Nato oli ollut perustettu puolustusliitoksi. Tarkoitiko tämä (Y. sanoi), että hän oli sitä mieltä, että Nato ei enää ollut puolustuksellinen? Kekkonen sivuutti tämän kysymyksen sanomalla, että hän uskoi Länsi-Saksan voivan olla aggressiivinen; hän ymmärsi Venäjän pelkoja ja hän oli toistuvasti yrittänyt vakuuttaa läntisiä valtiomiehiä Venäjän todellisesta Länsi-Saksan pelosta. "Venäjä on valmis menemään kuinka pitkälle tahansa välttääkseen Länsi-Saksaa hankkimasta ydinaseita."

6. Y. sanoi sitten, että "olettakaaamme, että Länsi-Saksa on uhka. Mitä Suomi voi puolueettomuuspolitiikastaan luopumatta tehdä auttaakseen Venäjää?" Kekkonen vastasi ensin, että hän oli saanut "lujat vakuudet", ettei Venäjä loukkaa Suomen puolueettomuutta. Y. katsoi häntä kysyvästi. Kekkonen sitten toisti mitä hän oli juuri sanonut. "Miksi ihmeessä sitten nootti?" kysyi Y.

7. Kekkonen lisäsi sitten, että Suomi voisi tiivistää ponnistelujaan jännityksen lieventämiseksi ja voisi toimia yhdessä Venäjän kanssa puolueettomien alueiden luomiseksi. Y. kysyi uskoiko hän todella Tanskan ja Norjan olevan irrotettavissa Natosta. Eivät olleet, Kekkonen sanoi, mutta ne saattaisivat olla kiinnostuneita sopimuksesta, mikä estäisi ydinaseiden sijoittamisen pohjoismaiden (eli Tanskan, Norjan, Ruotsin ja Suomen) alueelle. Sehän tarkoittaisi (Y. huomautti), että vuonna 1963 täytyisi Ruotsin (mikäli se liittyisi tuollaiseen sopimukseen) päättää olla varustamatta armeijaansa taktisilla ydinaseilla. Kekkonen oli samaa mieltä.

8. Y. kysyi sitten tarkoittiko kaikki tämä sitä, että Neuvostoliitto odottaisi Suomen noudattavan sen linjaa kaikissa kansainvälisissä kiistakysymyksissä, äänestävän sen mukana Yhdistyneissä Kansakunnissa, tunnustavan Itä-Saksan ja niin edelleen. Kekkonen sanoi, että tämän Suomi nyt halusi saada selville. Hän oli kuitenkin luottavainen, että Venäjä ei ehdottaisi mitään mikä olisi osoitettavissa olevan ristiriidassa Hruštševin rauhanomaisen rinnakkaiselon politiikan kanssa, tai mikä loukkaisi Suomen puolueettomuutta: ”meidän omanlaista puolueettomuuttamme, kuten puheessani sanoin”.

Sotilaallisia ongelmia

9. Y. oletti Venäjän varmasti haluavan jonkinlaista sotilaallista apua Suomelta. Kekkonen kertoi Malinovskin yllättyneen äskeisellä vierailullaan Suomen puolustuksen surkeasta kunnosta; etenkin kun jotkut suomalaiset upseerit olivat ottaneet hänet vastaan aivan kuin hän olisi ollut vieraileva preussilainen eikä vieraileva venäläinen. Venäjä varmasti haluaisi nähdä Suomen puolustusvoimia vahvistettavan. ”Ja sama pätee”, Kekkonen lisäsi, ”meistä moneen Suomessa.”

10. Merkitsikö tämä venäläisiä aseita? Y. kysyi. Kekkonen vastasi, että Venäjä oli luonnollinen aseiden toimittaja, mutta eräät upseerit halusivat ruotsalaisia aseita. Hänellä ei ollut mitään ruotsalaisia aseita vastaan, mutta oli virhe ryhtyä varustamaan armeijaa hankkimalla aseita useista eri maista. Tässä vaiheessa Y. pyysi Kekkosta varmistamaan, että hän tarkoitti Suomen maa-armeijaa. Kekkonen vahvisti tämän. Ilmavoimat eivät olleet niin merkittävässä asemassa ja laivasto oli merkityksetön koska Venäjällä oli omat sukellusveneensä Itämerellä.

11. Y. palasi sitten Kekkonen radio- ja televisiopuheeseen. ”Jotkut kommunistilehdet”, hän sanoi, ”ovat kritisoineet sinua väitteestäsi, että Nato on puolustuksellinen organisaatio.” Kekkonen vastasi nauraen, että ”ehkäpä he eivät ymmärtäneet ajatusta sinun laillasi!”

Suomi ja muu Skandinavia

12. Y. kysyi sitten tarkoittiko Venäjän mahdollinen pyrkimys hankkia lisää poliittista tukea Suomelta Länsi-Saksan uhkaa vastaan ja rauhoittaa Itämeren aluetta sitä, että Suomi höllentäisi siteitään Ruotsiin, Norjaan ja Tanskaan. Y. mainitsi kaupungilla kiertävän kas-kun. Sen mukaan Skandinavian pääministereiden kokoontuessa marraskuun lopussa käsittelemään pohjoismaista yhteistyötä ne tosiasiaissa tulisivat hautaamaan sen. Kekkonen vastasi, että Neuvostoliitto ei halunnut Suomen höllentävän siteitään muihin Pohjoismaihin, mutta se halusi Suomen toimivan ydinaseiden sijoittamista vastaan Itämeren alueella ja ajavan rauhan asiaa innokkaammin. Kekkonen lisäsi, että hänen oma käsityksensä oli että tämä oli myös mitä suurimmassa määrin Ruotsin etujen mukaista. Hän näytti uskovan Suomen mahdollisuuksiin toimia ”tulkkina” Ruotsin suuntaan Venäjän aikomuksista.

Nootti – Taktiikka

13. Mitä tuli Neuvostoliiton nootin käsittelyyn, Kekkonen sanoi hänen ja hallituksen haluavan välttää kaikenlaisten muodollisten diplomaattisten ja muiden kirjallisten asiakirjojen vaihtoa. Hän ja Karjalainen olivat jo käyneet keskusteluja Zaharovin kanssa ja Karjalainen oli menossa tapaamaan Zaharovia uudelleen seuraavana päivänä (7. marraskuuta). Myö-

hemmin 7. päivänä Kekkonen tapaisi Zaharovia yksityisesti Neuvostoliiton suurlähetystössä pidettävän vastaanoton aikana. Hän ja Karjalainen ehdottivat, ettei Suomen tulisi ottaa virallisesti kantaa noottiin ennen kuin he tietäisivät enemmän sen taustasta ja puolueiden eduskuntaryhmiä oli informoitu. Kekkonen oli tämän vuoksi erityisesti ehdottanut, että Karjalaisen tulisi matkustaa Moskovaan tapaamaan Gromykoa; jälkimmäinen voisi tuolloin kertoa tarkemmat yksityiskohdat Venäjän vaatimuksista. Tyynnyttelevä vastaus noottiin lähetettäisiin ennen viikonloppua, mutta mitään tärkeitä päätöksiä ei tehtäisi ennen kuin Karjalainen ja Gromyko ovat selvittäneet keskenään koko taustan.

Yleisiä vaikutelmia

14. Y:n vaikutelmat tästä luottamuksellisesta keskustelusta voi vetää yhteen seuraavasti:

- a) Kekkoselle oli annettu etukäteen vihje siitä, että nootti oli tulossa. Tämä ei merkitse sitä, että se olisi ollut hänelle tervetullut. Päinvastoin, hän oli siitä erittäin huolestunut.
- b) Neuvostoliitto pyrkii käyttämään Suomen hallitusta levittääkseen ajatusta puolueettomuudesta koko Skandinaviaan ja painostaakseen Ruotsia olemaan hankkimatta taktisia ydinaseita. Lisäksi se pyrkii hyödyntämään Ruotsia painostaakseen Norjaa ja Tanskaa pysymään tiukkana ydinaseiden alueilleen sijoittamista vastaan rauhan aikana. Heidän perustelunsa ovat: "jos te suostutte siihen, tiukentaa Venäjä otettaan Suomesta ja etenee näin Itämeren alueella. Tämä puolestaan tekee tyhjäksi mahdollisesti saavuttamane sotilaalliset edut."
- c) Venäjä pyrkii standardisoimaan Suomen puolustusvoimien käyttämän aseistuksen – eli järjestämään asian niin, että vain Neuvostoliiton aseita on käytössä – ja myöntämään Suomelle luottoja, jotta se pystyy saattamaan puolustusvoimansa rauhansopimuksessa määrätyle tasolle, tai jopa tämän rajan yli. "Aseet", sanoi Kekkonen, "ovat kalliita ja Suomi on köyhä".
- d) Kekkosella ja hänen suojatillaan Karjalaisella on kontakteja venäläisiin täysin ulkoministeriön koneiston ulkopuolella. Näin ollen voidaan olettaa, että ministeriö tulee olemaan vain osittain informoituna asioista.
- e) Kekkonen on huolestunut, että venäläisten siirron takana saattaa olla enemmän kuin mitä nyt on edes hänelle näkyvissä. Tällä hetkellä hän kuitenkin nojaa Hruštševin ystävyyteen ja luottamukseen. Sitä paitsi hän on luottavainen, etteivät venäläiset tee mitään Suomelle mikä voisi horjuttaa hänen (Kekkosen) asemaa presidenttinä.
- f) Kekkonen toivoo, että eräs monista syistä nootin takana on venäläisten halu auttaa häntä presidentinvaaleissa. Tämän suhteen hän sanoi asian erittäin todennäköisesti vevnävän jouluun asti ja uuden vuoden puolelle.

neuvostoliittolaisten kanssa laatimaansa suunnitelmaa uudelleenvalintansa varmistamiseksi.¹² Muistion loppupäätelmissä pidetään ilmeisenä, että Kekkosella on ollut etukäteen vihiä nootista. Hän kokee tilanteen kuitenkin hyvin ongelmalliseksi, koska nootilla on Kekkoson mukaan muitakin tavoitteita. Mitä nämä muut tavoitteet ovat, ei ole hänellekään täysin selvää ja juuri tässä piilee tilanteen ongelmallisuus.

Toisin kuin esimerkiksi Los Angelesin puheessaan, Kekkonen ei salaile huolestumistaan ja tilanteen uhkaavuutta, vaikka uskookin edelleen Nikita Hruštševin ”ystävyyteen ja luottamukseen”. Vihjaamalla tilanteen vakavuuteen, Kekkoson motiivina on saattanut olla tuen ja ymmärryksen hakeminen omalle Neuvostoliiton kantoja myötäilleelle politiikalleen. Toisaalta tilanteen uhkaavuuden korostaminen näyttää sittemmin antaneen uutta pontta amerikkalaisten halukkuuteen auttaa Suomea, mitä Kekkonen pyrki välttämään.

Yksittäisen lähteen perusteella ei ole mahdollista tehdä kovin laajoja päätelmiä Kekkoson ja länsivaltojen yhteydenpidosta kylmässä sodassa. Tietomme Kekkoson ”takaoven” diplomatiasta ovat kuitenkin olleet niin vähäiset, että noottikriisin aikainen yhteydenotto ja siitä säilynyt jälki on sinällään mielenkiintoinen välähdys kylmän sodan aikaisista toimintatavoista. Metodologisesti se merkitsee myös Suomen länsisuhteiden historian tutkimukselle samankaltaista haastetta kuin on ollut Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden tutkijoilla. Ikään kuin ohjeena länsivaltojen päättäjille muistion laatija kirjoittaa lopun päätelmisensä Kekkosella ja Karjalaisella olleen tyystin oma neuvottelujärjestelmänsä neuvostoliittolaisiin, ohi Suomen ulkoministeriön. ”Näin ollen voidaan olettaa, että ministeriö tulee olemaan vain osittain informoituina asioista”, Kekkoson keskustelukumppani kirjoittaa. Sama näyttää pätevän myös lännen suuntaan, mikäli noottikriisin aikainen yhteydenotto ei ollut ainoa laatuaan.

12. Hannu Rautkallio (1992) *Novosibirskin lavastus. Noottikriisi 1961*, Helsinki: Tammi, 201–203; Hannu Rautkallio (1991) *Kekkonen ja Moskova. Suomi lännestä nähtynä 1956–1962*, Helsinki: Tammi.

KIMMO RENTOLA

Suomi liu’ussa?

Neuvostoliiton Suomen-politiikan kiristyminen 1968–70

Artikkelissa tarkastellaan Neuvostoliiton Suomen-politiikkaa kiristäneitä kansainvälisiä ja ulkopoliittisia tekijöitä Tšekkoslovakian miehityksestä 1968 kevääseen 1970.

■ Tukholmassa venäläiset olivat monesti ennenkin puineet Suomen kohtaloa. Jo pelkkä historian paino teki juuri Ruotsin pääkaupungista siihen soveliaan näyttämön.

Maaliskuun alussa 1970 asialla oli suur-lähtetilas N. D. Belohvostikov, joka oli varaulkoministerin matkassa Tukholmassa kutsumassa dynaamista uutta pääministeriä Olof Palmea Moskovaan. Siinä sivussa oli aikaa valmentaa unkarilaista kollegaa, joka oli vastaavilla asioilla.¹ Belohvostikov oli Neuvostoliiton ulkoministeriön Skandinavian osaston päällikkö, kommunikoihai ja tosikko, jota Ritarikadulla toisinaan mainittiin lempinimellä ’Valkohäntä’. Ärhäkkänä pienenä miehenä hän veti virka-asioissa aina tiukkaa linjaa, minkä vaikutusta tosin hiukan lievensi tieto tyttären urasta filmitähtenä. Sen havaitsi Kalevi Sorsa, jolla oli Pariisissa harjaantunutta silmää naiskauneudelle.²

1. Osastopäällikkö Ferenc Esztergályosin raportti konsultaatioista N. D. Belohvostikovin kanssa, 13.3.1970, no. 144-001469, Unkarin ulkoministeriön erittäin salaiset asiakirjat, 1970, kansio 80, XIX-J-1-j, Magyar országos levéltár (MOL, Unkarin valtionarkisto). Keskustelut käytiin 4.–7. 3. 1970, ulkoministeri Janos Peterin Pohjoismaiden-matkan alla. – Kiitän lämpimästi valtiotieteen maisteri Anikó Lehtistä, joka on tulkinut tämän ja muut unkarinkieliset asiakirjat. Samalla kiitän poliittisen historian kylmän sodan seminaaria kommentaista ja Mikko Majanderia vielä paneutuvasta lähiluvusta.

2. Keijo Korhonen (1999) *Sattumakorpraali: Korhonen Kekkoson komennessa*, Keuruu: Otava, 163–65, 174. Kalevi Sorsa (1998) *Sisäänajo. Poliitiikan kuvioita 1969–72*, Keuruu: Otava, 290. Natalia Belohvostikovin (s. 1951) ura: *Sovremennaja političeskaja istorija Rossii (1985–1998 gody)*. Tom 2. *Litsa Rossii*. 2. izd. Moskva: RAU 1999.

Mitä Suomeen tuli, Belohvostikov oli hapan. Suomen asema ei Moskovasta katsoen enää ollut vakaa, vaan liiketilassa. Urho Kekkonen oli vuoden 1968 alussa valittu kolmatta kertaa presidentiksi selvin numeroin ja hänen ulkopoliittikkansa nautti laajaa tukea, mutta ongelmia oli kasautunut jo parin vuoden ajan. Suurlähettiläs toivoi helpotusta Suomen maalisvaaleista ja niiden jälkeiseltä hallitukselta.

Puolueettomuus Prahan jälkeen

Suomen puolueettomuus, jonka Hruštšev oli tunnustanut, joutui Prahan kevään myötä uuteen valoon. Paljastui neutraliteetin kantavuus Itä-Euroopassa, jossa Suomen asema kangasti kaukaisena houkutusena.³ Helsingin ja Prahan kohtalonyhteys keväältä 1948 toistui, sillä yya-sopimuksen vuosipäivä asetti Suomen Moskovan puntariin juuri kun tyytymättömyys tšekkeihin ryöpsähti siellä valloilleen.⁴

Vaikutus tuntui heti Helsingissä. Yya-juhlien päävieras politbyroon jäsen Kirill T. Mazurov arvosteli kommunistien kesken pääministeri Mauno Koiviston puhetta, että yya-sopimus oli menettänyt puolustuspoliittista merkitystään ja etusijalle oli noussut ystävyys. Jos sopimusta sanottiin Suomen puolueettomuuden takeeksi, ”tällöin jätetään varjoon avunantoon kohdistuvat yhteiset velvoitukset (...) Me sanomme, että sopimus menee pitemmälle kuin puolueettomuuden turvaamiseen”.⁵ Moitteet esitettiin vain ’ystävill’, valtiosuhteiden tasolla sama Mazurov kutsui Koiviston vierailulle.⁶ Valtiojohdolle venäläiset olivat arvostelevinaan vain oikeiston tulkintoja puolueettomuudesta. Tosin niistä huomautti itse Brežnev.⁷

Tšekkoslovakian miehitys oli Suomelle šokki. Kekkonen, joka yleensä pelasi kortit rinnassa kiinni kun kyseltiin hänen asioinneistaan venäläisten kanssa,⁸ tunnusti jopa brittilähettiläälle mielipahansa miehityksen johdosta ”eikä yrittänytkään salata syvää järkytystään.”⁹ Presidentti viestitti neuvostojohdolle panssarien romuttaneen hänen vuosien työnsä: näytti ”siltä kuin tämä tie tällä kertaa olisi kuljettu loppuun”.¹⁰

Miehitys oli Neuvostoliitolle poliittinen katastrofi ja kommunismin aatteelle ajan

mittaaan ratkaiseva henkinen isku. Mutta sotilaallisesti se oli vaikuttava suoritus. Voimaa liikkui tehokkaasti ja sotilaskannalta kaikki ratkesi nopeasti. Neuvostoliitto osoitti murskaavan voimansa ja arvaamattomuutensa.

Vaikka välitöntä uhkaa ei Suomeen kohdistunut, maa makasi niin alttiina, että ulkopuolisia ihmetytti paniikin puute.¹¹ Mut-

3. Josef Smrkovský'n hento puolueettomuusvihjaus johti suurlähettiläs Stepan Tšervonenkon hälyraporttiin 16.2.1968, *The Prague Spring 1968. A National Security Archives documents reader* (1998), toim. J. Navratil ym., Budapest: Central European University, 47. Brežnev nielaisi varoittelun, ks. puheenvuoro poliittisbyroossa 21.3.1968, Dmitri Volkogonov (1995) *Sem voždei: Galereja liderov SSSR*, 2, Moskva: Novosti, 44. Romanian Ceausescu mainitsi länsidiplomaateillekin, miten edullista olisi saavuttaa Suomen asema. Britannian Itä-Euroopan suurlähettiläiden kokouksen ptk. 10.5.1968, *Documents on British Policy Overseas (DBPO)* III: I (1997), London: Stationery's Office, 47.
4. Mark Kramer (1998) 'The Czechoslovak Crisis and the Brezhnev Doctrine', 1968: *The World Transformed*, toim. C. Fink, P. Gassert, D. Junkert, New York: Cambridge University Press, 123–37. M. V. Latyš (1998) *"Pražskaja vesna" 1968 g. i reaktšija Kremlja*, Moskva: RAN, 73–92. R.G. Pihvoja (1998) *Sovetskii Sojuz: Istoriya vlasti 1945–1991*, Moskva: RAGS, 307–13.
5. Muistio Skp:n johdon tapaamisesta Mazurovin kanssa 6.4.1968, Ville Pessin kokoelma (VPK): kansio 7, Kansan arkisto. Mazurov kuului politbyroon tšekki-komissioon; miehityksen aikana hän oli Prahassa politbyroon edustajana ('kenraali Trofimov'), jolle sotilaat, diplomaatit ja KGB raportoivat. Mazurov politbyroolle 21.8.1968, *The Prague Spring 1968*, 452.
6. Mauno Koivisto (1997) *Liikkeen suunta*, Juva: Kirjayhtymä, 165–66.
7. Yya-tulkintoista ja puolueettomuudesta huomautelevat Kekkoselle suurlähettiläs Kovalev ja KGB:n residentti Stepanov huhtikuussa ja Brežnev kesäkuussa 1968. Juhani Suomi (1996) *Taistelu puolueettomuudesta. Urho Kekkonen 1968–1972*, Keuruu: Otava, 48–51, 88–89. Perustavassa teoksessaan Suomi on tietysti käyttänyt artikkelissa hyödynnettyä Kekkosien arkistoa. Selkeyden vuoksi olen kuitenkin etenkin lainauksissa yksilöinyt alkulähteet enkä joka kerta viittaa samalla Suomeen.
8. Britannian Helsingin-suurlähetystön (Sir D. Scott-Fox) salasähke no. 316, 10.10.1968, Foreign and Commonwealth Office (FCO) 33/719, Public Record Office (PRO).
9. Suurlähettiläs Sir David Scott Foxin raportti 'Kekkonen/Kosygin meeting', 18.10.1968, ja yhteenveto keskustelusta Kekkosien kanssa 18.10.1968, FCO 33/719.
10. Kekkosien PM Tšhekkoslovakian tilanteesta ja Kovalevin käynnistä, 31.8.1968, Kc 11, Ulkoasiainministeriön arkisto (UM).
11. Britannian suurlähettiläs Sir D. Scott-Fox katsoi kuitenkin Suomen johtajien hyvin tietävän, että ”pakassa on aina jokeri”, ja maa oli niin alttiina [exposed], että jokin uusi käänne Moskovan politiikassa voi

ta toki Prahän opetukset huomattiin siellä missä piti. Pääesikunnassa pääteltiin, että ”rajoitettu, nopea asevoiman käyttö status quon muuttamiseksi ydinasekynnyksen alapuolella saattaa tulevaisuudessa osoittautua mahdolliseksi”. Suomen kohdalla interventioon kykeni Neuvostoliitto, jolle saattoi syntyä subjektiivinen syy, jos katsottaisiin Suomen olevan ulko- tai sisäpoliittisen kehityksen seurauksena luisumassa lännen ja erityisesti Länsi-Saksan poliittisen, taloudellisen ja jopa sotilaallisen vaikutuksen alaiseksi. Kekkonen merkitsi marginaaliin: ”Vrt. Tšhekkoslovakia.” Analyysin pohjalta kehiteltiin uutta puolustusdoktriinia, jossa tavoiteltiin kykyä torjua pienehkö yllätyshyökkäys tavanomaisin asein. Presidentti sekä epäili että pelästyi sotilaiden skenaariota: ”Mikä se on? Miten se tapahtuu?”¹²

Myös Neuvostoliiton sotilasjohdossa pääteltiin, että aseelliset konfliktit eivät kenties sittenkään aina laajenisi ydinsodaksi, vaan tavanomainen sotavoima voisi ”tietyissä olosuhteissa” riittää.¹³ Panssarivaunusta maantien ässänä juuri hankitun kokemuksen ohella tätä teoriaa ruokki kahden supervallan ydinasepariteetti, mikä pani pohtimaan potentiaalia mannertenvälisten ohjusten käyttökynnyksen alapuolella. Panssarimarsalkka Pavel Rotmistrov kuului todistelleen juuri Suomen puolustusvoimien lippujuhlan vastaanotolla Moskovassa 1965, että sinä päivänä kun ydinpelote sitoisi Yhdysvaltoja yhtä vahvasti kuin Neuvostoliittoa, läntinen Eurooppa joutuisi neuvostoarmeijan vastaiskukyvyn panttivanngiksi.¹⁴

Se päivä koitti syksyllä 1969, kun strategisten aseiden rajoittamista koskeneet SALT-neuvottelut käynnistyivät, lähtökohtana osapuolten tunnustama summittainen tasavertaisuus tällä alueella.¹⁵ Ilman mitään akuutteja toimiakin tällainen strategisen asetelman ja ajattelun kehitys muodosti oman kovan taustansa Suomen asemalle ja pyrinöille, vaikka sitä ei voitu eikä haluttu ääneen lausua.

Lännessä arvioitiin, että Praha rohkaisi Neuvostoliittoa pohtimaan etenemisen mahdollisuuksia muualla, ”kyky voi nostattaa aikeen”. Suoraa interventiota todennäköisempänä pidettiin kuitenkin kärsivällistä

etenemistä riskit minimoiden siellä missä olosuhteet suinkin sallivat.¹⁶ Jälkimmäinen vaihtoehto oli sikäli perustellumpi, että Moskovan kannalta Tšhekkoslovakiassa pikemminkin palautettiin status quo kuin muutettiin sitä. Oman leirin rajat ylittävien muutospyrintöjen kynnyks pysyi korkeana. Pääministeri Aleksei Kosygin vakuutti sittemmin valtiosihteeri Egon Bahrille, että Neuvostoliitto suhtautui kielteisesti muutoksiin ”ja etenkin äkkinäisiin muutoksiin”. Sen perusintressi Euroopassa oli status quon säilyttäminen.¹⁷ Tosin jo se oli omiaan lisäämään painetta Suomessa, sillä neuvostojohdolle status quo merkitsi Suomen varmistamista sille paikalle, jolla sen Moskovan ajattelussa *kuului* olla.

Suomen uusi aktiivisuus

Suomen uudet ulkopoliittiset askeleet asetettiin tälle taustalle. Näitä olivat liittyminen läntiseen talouspoliittiseen järjestöön OECD:hen ja Pohjoismaiden tulliliittohanke Nordek. Koivistolta kuulemastaan britit arvioivat pääministerin ajavan sitä nimenomaan helpottaakseen neuvostopainetta.¹⁸

äkkiä muuttaa koko kuvion. Vuosikatsaus Suomesta, 30.12.1968, FCO 33/716.

12. Pääesikunnan päällikön henk. sal. PM 'Puolustuskykymme kehittämisen tavoitteista', 20.10.1969, ei allekirjoitusta, Vuosikirja (Vsk.) 1969, Urho Kekkosen arkisto (UKA).

13. James Sherr (1987) *Soviet Power: The Continuing Challenge*, London: RUSI, 131. Lainausta marsalkka Andrei Gretškon kirjoituksesta, *Kommunist* 2/1970.

14. Sherr 1987, 134 ja alaviite 57, s. 264–65. Rotmistrovin puheista lähteenä amerikkalainen julkaisematon muistio; Sherr (sähköposti tekijälle) ei muista, mistä he olivat tietonsa saaneet.

15. Anne de Tinguy (1999) *US-Soviet Relations during the Détente*, New York: Columbia University Press, 33–34.

16. Ulkoministeri Michael Stewartin ohjekirje suurlähettiläs D. Wilsonille Moskovaan 7.1.1969, *DBPO* III: I, 112.

17. Suurläh. P.A. Abrasimovin informaatio Kosyginin ja Bahrin keskustelusta 13.2.1970, DY 30/ J IV 2/202/82, Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO-Barch). Samasta keskustelusta M. E. Sarotte (2000) *Dealing with the Devil: East Germany, Détente, and Ostpolitik, 1969–1973*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 40.

18. ”The Prime Minister himself remains keenly interested in any proposals for closer relations with the other Nordic countries which might help to offset Soviet pressure.” Britannian suurlähetystön (Scott Fox) vuosikatsaus 30.12.1968, FCO 33/716.

Amerikkalaiset uskoivat Suomen koettavan Nordekillä tasapainottaa neuvostosuhteiden uutta teollista tasoa, jolle noustiin atomivoimalan ja sähkövetureiden myötä.¹⁹ Ruotsalaiset huomasivat ohittaneensa jo Nordekia pohjustettaessa Neuvostoliiton Suomen ulkomaankaupassa, ”minkä venäläiset taatusti panevat merkille”.²⁰ Niin kuin taatusti panivatkin. ”Ette te ole mikään pieni maa”, Kosygin huomautti seuraavana kesänä Palmelle, ”te sanotte niin koko ajan, mutta katsokaa mitä te tuotate...”²¹

Neuvostoliitto ei kuitenkaan heti asettunut poikkiteloin Nordekin suhteen. Itse aie oli aluksi hahmoton, ja ehkä Moskova varoi myös Suomen enempää säilytystä Tšekkoslovakian miehityksen jälkeen. Parhain päin tulkitsi KGB:n poliittisen linjan Albert Akulov, joka levitti käsitystä, että ”Ruotsin ja Suomen puolueettomuus on vahvempi kuin Norjan ja Tanskan NATO-jäsenyys, minkä vuoksi NORDEK merkitsisi puolueettomuuden vahvistumista Pohjolessa”.²²

Suomen ulkopoliittisen aktivoitumisen tärkein elementti oli toukokuun 1969 aloite Euroopan turvakokouksesta.²³ Siihen johti yhtäältä Neuvostoliiton toive ja paine, toisaalta Suomen johdon tarve kiertää hankala vaatimus DDR:n tunnustamisesta. Ja oli vielä kolmaskin seikka, jonka taustalla hämmötti Praha. Esiintyminen aloitevaltiona, prosessi ja sen mahdollinen lopputulos vahvistivat Suomen puolueettomuuden kansainvälistä asemaa. Vastoin omaa kahdenvälisyyden oppiaan Kekkonen pyrki näin vaiivikkaa multilateralisoimaan Suomen suhdetta Neuvostoliittoon. Hänen katsannossaan Suomen aseman vahvistuminen oli saavutettavissa vain ikään kuin sivutuotteena, sellaisen suuren aloitteen ohessa, jonka kokonaisuus oli Neuvostoliitolle huomattavan houkutteleva, kuten oli toisen maailmansodan tuloksena syntyneiden rajojen yleinen hyväksyminen. Sikäli Kekkonen oli vanhoillaan, että tekeillä oli paketti, jossa Neuvostoliiton tavoitteiden edistyminen oli sidottu omaan ja isänmaan etuun niin ettei yhtä voinut toisesta erottaa.

Venäläiset käsittivät, ettei Kekkonen ryhtynyt ETY-asiaan vain heitä palvellakseen.

Tunnustettuaan Suomen aloitteen merkityksen Belohvostikov varoitti unkarilaiskollegaa ihannoimasta sitä, sillä ensisijaisena motiivina Suomella oli oma ulkopoliittinen intressi ja prestiisi. Suomalaiset sortuivat myös kyseenalaiseen ja hyödyttömiin puheenvuoroihin, kuten ulkoministeri Ahti Karjalainen sanoessaan, ettei turvakokoukseen osallistuminen välttämättä tarkoittaisi, että osanottajat hyväksyivät vallitsevan tilanteen. Juuri siihenhän Moskova kokousta tarvitsi. Neuvostodiplomaatti kaivoi kalupakkinsa pohjalta jopa vanhan kunnan luokkavihan ja huomautti Suomen nimittäneen kiertäväksi suurlähettilääksi erittäin konservatiivisen diplomaatin, Ralph Enckellin, joka muistutti baltiansaksalaista paronia.²⁴ Nämä kopeat sortajat olivat bolševikkien puheenparressa ankaria luokkaviholisia, Puolan paanien veroisia.

Briifaus oli niin kielteinen, että epäilee, oliko motiivi pelkästään tiedottaa Budapestiin neuvostoarvio Suomen aloitteesta. Tarkoitus taisi olla myös suitsia madjaarien intoa. Neuvostoliiton oli mutkattomampi hoitaa ETY-asiaa kahden Suomen kanssa, päättämättä sekaan liittolaisiaan, joista DDR vahiti hysteerisesti kohtaloaan, kun taas Unkari ja muutkin haaveksivat omasta profiilista. Neuvostoliiton oli monella tapaa mutkattomampi ajaa asiaa Suomen kautta. Ulkoministeri Andrei Gromyko tähdensi itä-saksalaiselle virkaveljelleen, että vaikka ETY-hankkeen tueksi syntyisi kolmen maan aloiteryhmä (mukaan silloin Puola ja Belgia), Suomen olisi silloinkin säilytettävä ”kunnipaikkansa”.²⁵

Puolueettomuuden korostaminen ja uusi aktiivisuus leimasivat myös Suomen ensimmäistä kautta Yhdistyneiden Kansakuntien turvallisuusneuvostossa vuoden 1969 alusta. Sielläkin suurlähettilään paikalla oli konservatiivista ainesta, Max Jakobson. Jos jälleen muotiin tullutta luokkakantaa sovellettiin häneen, venäläisiä tuskin lohduiti haivainto, ettei kyseessä ollut balttilainen tilanherra. Myös teräviä juutalaispoikia oli siellä päin ollut tapana karsastaa.

Yhdysvaltain merkitys ja globaalit kytkennät

Yhdysvaltain suhde Suomeen lämpeni vuoden 1969 mittaan. Ei siihenkään saakka ollut hankausta, vaikka kommunistit olivat hallituksessa vuodesta 1966. Muualla sellainen pani amerikkalaiset *Red Alert* -tilaan, mutta Suomi oli poikkeus. Se pysyi länsimaana ja oli joka tapauksessa Neuvostoliiton kainalossa. Jo ensiarvioissa nähtiin riskinä lähinnä se, että jos Suomi mainittaisiin palaverissa Yhdysvaltain liike-elämässä, Pentagonissa tai CIA:ssa, joku huonosti informoitu ja tunneperäinen osanottaja menisi tokaisemaan: ”Mutta siellä on kommunistit hallituksessa”, minkä jälkeen järjestyksessä kävisi mahdottomaksi, vaikka huoleen ei ollut syytä. ”Kommunistien läsnäolo Suomen hallituksessa ei sinänsä edellytä mitään muutosta Yhdysvaltain peruslinjassa, että autetaan Suomea pysymään itsenäisenä.” Etäisyyttä ei tarvinnut eikä saanut ottaa, taloussuhteet ja tuki olivat entistä tärkeämpiä. Myös Kekkonen itäpainotteista ulkopolitiikkaa, joka aikoinaan nähtiin melkein petturuutena, ymmärrettiin nyt Washingtonissa hyvin pitkälle.²⁶

Tšekkoslovakian miehitys synkensi arvioita kommunistien osanotosta hallitukseen ja pani amerikkalaiset myöntämään itselleen, etteivät he toden tullen voisi taata Suomen itsenäisyyttä.²⁷ Paradoksaalista kylä, se vahvisti myönteistä suhtautumista Suomeen sellaisena kuin se oli. Richard Nixonin tultua presidentiksi Suomea alettiin suorastaan suitsuttaa. Romaniassa Nixon tervehti Suomen suurlähettilästä: ”Te suomalaiset olette kopapintaisia kavereita! Olette vahvoja ihmisiä ja minä kunnioitan teitä. Tiedän mitä sanon! Olinhan itse siellä.” Puhuessaan presidentti heilutteli nyrkkiään suurlähettilään nenältä vyötärölle ja takaisin.²⁸

Kiittelyn taustalla kuului amerikkalaisten suivaantuminen Ruotsin Vietnamin-poliittikaan, joka terästyi entisestään, kun pääministeriksi nousi Olof Palme. Ainoana länsimaana Ruotsi tunnusti Pohjois-Vietnamin. Vertailukohdan tarjosi Suomi, jonka tapoihin ei suurvaltojen arvostelu kuulunut. ”On muuten puolueettomia ja puolueettomia

maita”, ulkoministeri William Rogers valisti virkaveljeään Ahti Karjalaista, joka oli parikymmentä vuotta melkein päätoimenaan miettinyt neutraliteetin ongelmia. ”Suomi on todella puolueeton maa.”²⁹ Kun Karjalainen vakuutti, ettei Yhdysvalloilla ollut vihollisia Suomessa, State Departmentissa muistutettiin ylioppilasaktivisteista, ”jotka näyttävät olevan vasemmiston vankeja”. Karjalaisen mielestä heillä ei ollut ”mitään merkitystä”. Jos Yhdysvaltain vihollisia löytyi-

19. Yhdysvaltain ulkoministeriön tiedustelu- ja tutkimusosaston (INR) Intelligence Note no. 128, 27.2.1969, Subject Numeric Files: Finland (SNFF) 1967/69, State Department, Record Group (RG) 59, National Archives at College Park (NA). Kiitän dos. Vesa Varesta ja valtiotieteen maisteri Ari Yläanttilaa mahdollisuudesta tutustua amerikkalaisdokumentteihin.

20. Suurlähettiläs Ingemar Hägglöfin raportti ulkoministeri Torsten Nilssonille, no. 579, 23.8.1969, HP 1 Af: 286, Utrikesdepartementets arkiv (UD).

21. Muistio Palmen ja Kosyginin keskusteluista Kremlessä 17.–18.6.1970, 22.6.1970, HP 1 G / Sovjet 2/3, UD.

22. Jaostopäällikkö Paavo Laitisen muistio keskustelusta Akulovin kanssa 15.1.1969, Vsk 1969, UKA. Kouvio 1997, 210–11.

23. Suomi 1996 200–14. Max Jakobson (1983) 38. *kerros: havainnot ja muistiinpanoja vuosilta 1965–71*, Helsinki: Otava, 215–30.

24. Em. Esztergályosin muistio 13.3.1970. Belohostikov tunsu henkilökohtaisesti Enckellin, joka oli palvelut samaan aikaan suurlähettiläänä Tukholmassa.

25. Lyhyt muistio Winzerin ja Gromykon keskustelusta 25.2.1970, lähetetty Ulbrichtille 2.3.1970, DY 30/J IV 2/202/82, SAPMO-Barch.

26. Yhdysvaltain Helsingin-suurlähetystön sähke no. A-96, 6.9.1966, aiheena US Policy Assessment. Täsmälleen samat sanat toistettiin päivätyksessä, Suurlähetystön sähke no. A-411, 7.5.1968. Molemmat SNFF, RG 59, NA.

27. Henry Owen ulkoministerille 24.9.1968, liitteenä hyväksymistä varten National Policy Paper on Finland, Policy Planning Staff 1965–69, RG 59, NA. Muistiossa katsottiin kommunistien häätäminen Suomen hallituksesta suotavaksi, ettei läntinen Eurooppa saisi huonoa esimerkkiä, mutta todettiin, ettei Yhdysvaltain ei kannattanut toimia tässä asiassa.

28. Suurlähettiläs Kaarlo Mäkelän raportti no. 409/108, Bukarest 5.8.1969, kopio, UKA 22/13.

29. Muistio Karjalaisen ja Rogersin keskustelusta 12.9.1969, Aarno Karhilo 15.9.1969, Vsk 1969, UKA. Rogers oli ”aika tavalla ’leveämpi’ ja huumorintajuisempi herra (asianajaja!) kuin edeltäjänsä”, Karjalainen kuvasi kirjeessä Kekkoselle 16.9.1969, sama. Amerikkalaisen muistion mukaan Rogers sanoi Suomen olevan ”neutral in the best sense. There are neutrals and neutrals. The US understands Finland’s position and approves of it. It is harder to understand the Swedish sort of neutrality.” Keskustelumuistio Karjalainen–Rogers 12.9.1969, SNFF, RG 59, NA.

si, ulkoministeri tuntui yhtyvän arvioon, että ”ne ovat Suomenkin vihollisia”.³⁰

Yhdysvallat sai suopeudestaankorkoa, kun Suomen varovaisuus kaatoi Ruotsin inspiroiman yhteispohjoismaisen Vietnamin apuhankkeen.³¹ ”Suomi ei ole samanlaisen Vietnam-hysterian vallassa kuin Ruotsi”, Henry Kissinger kiitteli.³² Presidentti Kekkonen huomasi otolliseksi tunnustella valtiovierailua Washingtoniin ensi kertaa siten vuoden 1961.³³

Kun Helsinki sovittiin marraskuussa 1969 käynnistyneiden strategisten aseiden rajoittamisneuvottelujen (SALT) pitopaikaksi, Kissinger murjaisi olevansa varma, ”että asennatte huoneisiimme kuuntelulaitteet vain omaan käyttöönne, mutta ei Neuvostoliiton laskuun”.³⁴ Vaikka tämännäköiset puheet eivät olisi tulleet Moskovan korviin, kyllä siellä kuvio ymmärrettiin. Kun porvari kehuu, tarkista kantasi: August Bebelin vanha opetus kuului yhä ideologiseen vakiovarustukseen. Jos Valkoinen talo kehui Suomen puolueettomuutta, jossain haisi raato.

Venäläisten mielestä Washingtonilla ei olisi pitänyt olla varaa uusiin askeliin etenään heidän nenänsä alla. Moskovassa oli näet vastikään päätelty Vietnamin vaikeuksien heikentäneen Yhdysvaltoja niin tuntuvasti, että kahden maailmanjärjestelmän voimasuhde oli muuttumassa.³⁵ Helsingissä ei hevin nähty, mitä meidän rauhaamme kuului, jos nopeasti kipittävät pienet sissit saivat lippunsa USA:n Saigonin-lähetystön salkoon, mutta Kremlin ajattelua hallitsivat globaali voimasuhde ja kylmän sodan nollasummalogiikka. ”Amerikkalaiset jättävät rauhaan ne maat, joiden kanssa Neuvostoliitto on solminut sopimuksen”, päätteli Brežnev, joka väitti omaa puoltaan jopa vahvemmaksi.³⁶ Usko sai vahvistusta ’päävastustajan’ vaisusta reagoinnista Tšekkoslovakian miehitykseen. Valkoisella talolla oli kylliksi murheita omasta takaa ja Moskovankin apua voitiin tarvita, kun Vietnamista pyrittiin irti.³⁷

Jos globaali voimasuhde muuttui, puolueettomuuden sijainti muuttui. Vaikka Suomi ei ollut Neuvostoliiton varsinaisia liittolaisia, myös sen kanssa oli sopimus, ja sen paikka kytkeytyi voimatasapainoon. Selit-

täessään Tšekkoslovakian miehitystä Suomen kommunisteille professori Mihail Sverdlov sanoi, että nimenomaan Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton voimatasapaino oli ”synnyttänyt spekulatiivisen puolueettomuusidean”, jota Romania, Jugoslavia ja Tšekkoslovakia olivat yrittäneet hyödyntää.³⁸ Ja jota Suomi hyödynsi, sai päätellä. Eikä se ollut kehumista.

Loppuvuodesta 1969 Moskovan itsevarmuus sai lisää polttoainetta, kun Nixon pyrki huojentamaan USA:n sitoumuksia puolustaa ’vapaata maailmaa’³⁹ ja hän ja Kissinger kättivät apua ja välitystä päästäkseen Vietnamista. Presidentti varoitti neuvostolähettilästä, ettei kannattanut yrittää ”murtaa häntä”.⁴⁰ Sehän oli kuin kehotus. Ennen tet-hyökkäystä Neuvostoliitto oli kai tosissaan etsinyt poliittista ratkaisua Vietna-

30. Keskustelu muistio Karjalainen – country director G. M. Ingram, 12.9.1969, SNFF, RG 59, NA.

31. Yngve Möller (1992) *Sverige och Vietnamkriget: ett unikt kapitel i svensk utrikespolitik*, Stockholm: Tiden, 162–200. Ks. myös Jussi Hanhimäki (1997) *Scandinavia and the United States: An Insecure Friendship*, New York: Twayne’s, 130–34.

32. Risto Hyvärisen muistiinpano keskustelusta Kissingerin kanssa 24.10.1969, Vsk 1969, UKA.

33. Suurlähettiläs Petersonin sähkö no. 537, 14.10.1969, SNFF, RG 59, NA. Raportoituuan ”presidentin luottomiehen” Risto Hyvärisen tunnustelusta suurlähettiläs kannatti vierailua voimakkaasti ”to counter this stepped up Soviet effort (...) to increase Soviet prestige and influence here.”

34. Hyvärisen em. muistiinpano 24.10.1969.

35. Brežnev Dubčekille 11.4.1968, *The Prague Spring 1968*, 98 ja alav. s. 103. Ks. myös Dubčekin raportti Dresdenin keskusteluista ja Kosyginin puheista siellä, 25. 3. 1968, sama, s. 74.

36. Brežnevin puhe puoluevirkailejoille Prahassa 9.12.1967, *The Prague Spring 1968*, 18.

37. George C. Herring, ”Tet and the Crisis of Hegemony’ (1998), 1968: *The World Transformed*, toim. C. Fink, P. Gassert, D. Junkert, New York: Cambridge University Press, 50–52. Ilya V. Gaiduk (1996) *The Soviet Union and the Vietnam War*, Chicago: I. R. Dee, 176. Anatoly Dobrynin (1995) *In Confidence*, New York: Random House, 184.

38. Erkki Kivimäen muistiinpanot keskusteluista Sverdlovin kanssa 16.9.1968, Erkki Kivimäen kokoelma (EKK): 10, Kansan arkisto. Vierailusta V-P. Leppänen (1999) *Kivääri vai äänestyslippu. Suomen kommunistisen puolueen bajaannus 1964–70*, Helsinki: Edita, 256–58.

39. Ensin Nixonin Guamin-puhe 25.7.1969 ja sitten State of the World –katsaus 18.2.1970.

40. Gaiduk 1996, 212–13. Richard Nixon (1978) *RN: The Memoirs of Richard Nixon*, New York: Grosset & Dunlap, 407.

miin, ettei sota laajenisi. Mutta kun amerikkalaisille alkoi häviö hämmöttää, sodan pitkittymisessä alettiin Moskovassa nähdä oma siunauksensa.⁴¹

Toisaalta paheni uusi epävarmuustekijä: Kiinan kiista Neuvostoliiton kanssa kärjistyi aseelliseksi Ussuri-joella keväällä 1969. Syksyllä Kissinger sormeili jo Kiinan korttia⁴² ja Beijingissä vanhat marsalkat kehoittivat Mao Zedongia sopimaan amerikkalaisien kanssa, koska Neuvostoliitto oli vaarallisempi vihollinen.⁴³ Vaikka maolainen propagandatykistö moukaroï 'USA:n imperiaalisia' entiseen tapaan, Moskova näki Kiinan kortin mahdollisuuden ja varoitti amerikkalaisia siitä. Jos Kreml aikoi hyötyä myyjän asemastaan, rauta oli kuumana *juuri nyt*, ennen kuin kielletyn kaupungin suunnalta poikisi Yhdysvalloille mitään.

Vaikka Kiina oli kaukana Suomesta, Moskovan kannalta ne olivat rajanaapureita vastakkaisilla suunnilla. Idän jännitys oli ennenkin heijastunut neuvostojohdon Suomen-politiikkaan.⁴⁴ Se oli geopolittinen reaali, jota johdon vaihdokset eivät muuksi muuttaneet. Ellei enempää, niin nytkin Kiina loi Kremliin uhkan, kiireen ja epävarmuuden ilmapiiriä.

Moskovan ulostulo ja uusi arvio Pohjolasta

Kreml päästi Suomen-hiertymän julki lopputyksystä 1969. Se oli iso askel heiltä. Valtionpäämies Nikolai Podgornyin vierailulla Suomen puolueettomuus jäi ensi kertaa siten vuoden 1956 mainitsematta huippuvierailun kommunikassa. Max Jakobsonin kirjoittelu yya-sopimuksesta joutui neuvostolehtien tulilinjalle.⁴⁵

Belohostikov selitti unkarilaiskollegalle, ettei "kukaan" kiistänyt Suomen puolueettonta asemaa, mutta sen ylikorostaminen heijasti oikeiston vaikutusta ulkopoliittikaan. Painottamalla puolueettomuutta Suomessa vähäteltiin yya-sopimusta ja korostettiin epäsuorasti länsisuhteita, pariteettia suhteissa itään ja länteen. Sellaista Neuvostoliitto ei hyväksynyt. Siellä oli myös pantu merkille lännen uusi suopeus Suomen puolueettomuutta kohtaan.⁴⁶ Vuotta myöhemmin KGB:n Viktor Vladimirov tarkensi

Ruotsin suurlähettiläälle: jos puolueettomuus tarkoitti Suomen "nykyistä politiikkaa" Ruotsin ja Neuvostoliiton puolivälissä [mitt emellan], se oli täysin tyydyttävää, "mutta mikä esti jotain tulevaa Suomen hallitusta nimeästä puolueettomuudeksi politiikkaa USA:n ja Neuvostoliiton puolivälissä?" Se ei käynyt.⁴⁷

Paineen kasvaessa ulkoministeri Karjalainen hahmotteli oitis, että 'klassisen' puolueettomuuden sijasta olisi aina mainittava Suomen puolueettomuuden nojaavan yya-sopimukseen.⁴⁸ Jopa neuvottelupöydässä hän otti etäisyyttä spitaalitartunnan saaneisiin opastamalla itäeurooppalaista kolleegaansa, että Suomen ulkoministeriön "henkilökunnan" mielipide oli toki tärkeä tuntea, mutta se ei ollut välttämättä sama kuin ministeriön lopullinen päätös.⁴⁹

Sen sijaan Kekkonen ei halunnut sallia UM:n johdon edustaman värin pyyhkimis-

41. Vielä joulukuun puolivälissä 1972 KGB:n poliittisen linjan Anatoli Vasin huomautti kokoomusnuorten Ilkka Kanervalle, ettei Neuvostoliitolla ollut kiirettä lopettaa sota. Tärkeintä oli, keiden vaikutus olisi sodan päättyessä vahvempi Hanoissa: Neuvostoliiton piti pysyä vahvoilla voidakseen saartaa Kiinaa. Tark. Aito Haapanen (Turku) toimistopääll. Arvi Kolille 23.1.1973, hm 11649 Vasin, Suojelupoliisin arkisto (Supo). Havaittuaan kontaktin Supo varoitti 12.1.1973 Kanervaa siitä "minkäläisen miehen kanssa hän on tekemisissä ja mikä tällaisen tapaamisten tarkoituksena on." Vastoin sen ajan nuorisopoliittikan tapoja Kanerva ryhtyi raportoimaan Supolle keskusteluistaan.

42. Raymond L. Garthoff (1985) *Détente and Confrontation. American-Soviet relations from Nixon to Reagan*, Washington: Brookings Institution, 219–20.

43. Odd Arne Westad (1999) 'Introduction', *Brothers in Arms. The Rise and Fall of the Sino-Soviet Alliance 1945–1963*, toim. O. A. Westad, Washington: Woodrow Wilson Center Press & Stanford University Press, 30.

44. Selvimmin 1950 ja 1958. Kimmo Rentola (1997) *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958*, Keuruu: Otava, 139–41, 491–2.

45. Suomi 1996, s. 214–15, 236–52.

46. Em. Esztergályosin muistio 13.3.1970.

47. Jan Lundvikin muistiinpanot lounaskeskustelusta Vladimirovin kanssa 16.3.1971, liitteenä Hägglöfin kirjeessä Wachtmeisterille 18.3.1971, HP 1 Af: 292, UD. Keskustelukieli oli suomi. Kevään 1971 tilanne oli uusi, mutta Suomen puolueettomuuden sijoittaminen heijasti pitempiä aikoja ajatuksen kulkua.

48. Karjalaisen muistio 'Neuvostoliitto ja Suomen puolueettomuus', 9.12.1969, Vsk. 1969, UKA.

49. Muistio ulkoministereiden Karjalainen ja Peter neuvottelusta Budapestissa 19.–20.1.1970, 22.1.1970, Unkarin ulkoministeriön erittäin salaiset asiakirjat, 1970, kansio 36, MOL XIX-J-1-j.

tä pois paletistaan, vaan suojeli virkamiehiään, samalla suitsien Jakobsonia. Hän tarvitsi 'tohtorikoplaa' virallisen linjan vartiomiehinä itään päin ja puhemiehinä ja selittäjinä lännen suuntaan, minne he saivat esiintyä presidentin henkilökohtaisina luottomiehinä. Luottosuhteisiin venäläisten kanssa ei virkamiehiä kaivattu. Kekkonen kannalta oli ongelma, että saatuaan arvostelua Jakobson ei pitänyt päätään alhaalla, vaan korosti näkemystensä edustavan Suomen ja siis presidentin linjaa.⁵⁰ Niin selvä ei asia ollut, sillä Tamminiemen paletti oli laava ja käytössä oli monta pensseliä.

Moskovan tyytymättömyys kohdistui Suomen koko ulkopoliittikkaan, mutta vielä erikseen ja kärkevämmin UM:n virkamiesjohtoon. Tavoitteena oli *sekä* vaikuttaa Suomen linjaan *että* heikentää johtavien diplomaattien vaikutusta sen muotoilussa ja eristää heidän edustamansa oikeisto ulkopoliitikasta. Se siivu voitaisiin saada leikatuksi, sillä Ritarikadun johdolta puuttui vahva selkänöja hallituksen piiristä.⁵¹ Venäläisten aikeena oli sitoa virallinen ulkopoliittikka ja kansanrintama pysyvästi toisiinsa; sellainen kytkös ilmaantuikin kuulolla olleiden sosiaalidemokraattien aivoituksiin.⁵² Sikäli venäläiset kuitenkin laskivat operaationsa pieleen, että Kekkonen lähti pitkälle UM:n 'juntan' tueksi.

Samassa yhteydessä Moskovassa lyötiin lukkoon lopullinen kielteinen kanta Nordekiin. Koko integraatio joutui uuteen valoon,⁵³ kun EEC:n ministerineuvosto päätti – de Gaullen vetäytyttyä vartiopaikaltaan – avata neuvottelut jäsenyyttä hakeneiden Britannian, Tanskan ja Norjan kanssa.

Linjansa päätettyään Moskova vanhan tavan mukaan haukkui ensin suomalaiset toverit, jotka joutuivat kuulemaan myrkyllisiä letkauksia myöhäisheräämisestään Nordek-asiassa. "Vaikka niille antaisi käteen minkälaisen poliittisen asean", huhuttiin korkean neuvostotoverin valitelleen, "kirpoaa se suomalaisten käsistä, he eivät osaa pitää mistään kiinni".⁵⁴ Ele Alenius sai NKP:n kansainvälisen osaston pilkalliselta varajohtajalta Aleksei Beljakovilta kuulla olevansa "Nordek-ministeri".⁵⁵

KGB:n Vladimir Stepanov tiedusteli isän-

nän äänellä työnantajien Päiviö Hetemäeltä, "onko Suomelle ja mitä hyötyä koko Nordekista". Kuultuaan talouden tarpeista hän tuumi, ettei Moskova toki toivonut Suomen taantuvan, mutta ei myöskään, että "Suomi liukuu – niinkuin täällä näyttävät eräät haluavan – lännen poliittiseksi välineeksi".⁵⁶ Tätä tuli nyt joka tuutista, jopa sotilailta. Suomen Moskovan-suurlähetystön itsenäisyyspäivän vastaanotolla ilmavoimien uusi komentaja marsalkka Katuhov huomautti sotilasasiamiehelle ilman diplomaattisia koukeroita: "Eversti Tehola, te olette riittävän arvovaltainen Suomen kansalainen ja voitte tehdä kaikkenne, ettei Suomi liityisi Nordekiin".⁵⁷

Ei ole tiedossa, miten hajulla venäläiset olivat siitä, että Nordekiin liittyi kuin liityikin sotilasullottuvuus. Ruotsin edustajat ryhtyivät syksyllä 1969 moittimaan Suomen aineellista puolustuskykyä, jopa laiminlyön-

50. Hyvärinen Kekkoselle 1.12.1969, Vsk. 1969, UKA. Jakobsonin polemiikkihaluihin Kekkonen merkitsi "ei mitään ei missään nimessä." Ks. myös Hetemäki Kekkoselle 23.12.1969, sama. Britit uskoivat Jakobsonin olevan Kekkonen "personal confidante", joka sai esimeheltään täyden suojan. Paul Leverin kirje 21.11.1969 ja suurlähettiläs W. B. J. Ledwidgen raportti 3.12.1969, FCO 33/719. Polemiikin aiheesta suurlähettiläs oli sitä mieltä, ettei Jakobsonin tulkinta perustunut yysopimukseen eikä Novosibirskin kommunisteihin, vaan suomalaiset olivat yrittäneet vanhaa tempuaan ja venyttäneet velvoitteidensa tulkintaa.

51. Kun venäläiset siivuttivat Suomen ulkopoliittista johtoa, UM:ssa maksettiin potut pottuina ja omaksuttiin tulkinta, jonka mukaan kahdenvälisiä suhteita hoitaneet neuvostovirkamiehet olivat "rätt enkelspäriga och onyanserade", kun taas esim. YK:ssa neuvostosedustajat näkivät maailmanpolitiikan laajemmin. Ks. Risto Hyvärisen tulkintoihin perustuva Ingemar Hägglöfin raportti no. 753, 27.10.1969, HP 1 Af: 287, UD.

52. Väinö Leskisen PM 15.11.1969, Vsk 1969, UKA. Pekka Kuusi: Hallitusyhteistyö tuonut tuloksia ulkopoliitikassa, *Suomen Sosialidemokraatti* 27.11.1969.

53. Jyrkentynyttä kantaa koko integraatioon osoitti KGB:n V. S. Stepanovin Kekkoselle 12.3.1970 tuoma Brežnevin viesti, että epäluulot olivat alkaneet nimenomaan Suomen liityttyä "salaa" OECD:hen. Suomi 1996, 134.

54. Supon Tampereen piirin tiedoituslehtinen no 1/70, Arra 13.1.1970. Yhteenvetoja ym. 1970–71, Supo. Tiedon NKP-purkauksesta ilmoitettiin olevan alkuaan Leo Suonpäältä.

55. Ele Aleniuksen haastattelu 2.11.2000.

56. Hetemäki Kekkoselle 11.12.1969, Vsk. 1969, UKA. Keskustelu oli käyty samana päivänä.

57. Ev Yrjö Teholan raportti 'Nordek-kammoako NL:ssa?', 9.12.1969, valokopio käsin tehdystä originaalista, Vsk. 1970, UKA.

tejä, sillä menot olivat vain kymmenesosa Ruotsin menoista.⁵⁸ Ensiapuna ruotsalaiset koettivat myydä Suomelle kaksitoista Draken-hävittäjää samoilla ehdoilla joilla Tanska oli niitä saanut.⁵⁹ Viimeistään sen venäläiset saivat tietää, sillä *Pravda* palautti mieliin vuoden 1948 pohjoismaisen puolustusliiton hankkeen. Silloin Suomea ei ajateltu mukaan, mutta nyt näytti olevan toisin.⁶⁰

Venäläisten Nordek-varoittelu sai keskustapuolueen ja SKDL:n asettumaan hallituksessa neuvottelujen lykkäämisen kannalle ja Väinö Leskisen yrittämään ylläköllä vastavaa päätöstä sosiaalidemokraattien ministeriryhmässä.⁶¹ Presidentti Kekkonen lähti tammikuun alussa kuitenkin vielä liikkeelle ja koetti myydä kommunisteille Akulovin vanhaa argumenttia, että Nordek voisi muuttaa Tanskan ja Norjan asemaa NATO:n jäseninä ja estää EEC:tä laajenemasta pohjoiseen.⁶²

Mutta KGB-järkeily ei ollut enää voimassa. Neuvostojohdon kanta oli nyt päinvastainen, mikä selvisi Kekkoselle Zavidovossa helmikuun lopulla ja SKP:lle politbyroon jäsenen Arvid Pelšen vierailulla vähän myöhemmin. Viimeksi mainitun mielestä Nordek "auttaisi koko pohjois-Euroopan vetämistä Länsi-Euroopan sotilaspoliittiseen järjestelmään" ja "johtaisi ehkä Suomen ja Ruotsin ulkopoliittisen aseman muuttumiseen". Enää ei toivottu Suomen ja Ruotsin vaikuttavan Norjan ja Tanskaan, vaan pelättiin vaikutuksen kulkevan vastakkaiseen suuntaan. Vanha bolševikki moitti sitä, että vaikka Neuvostoliitto oli luvattu konsultoida, Suomi vain jatkoi hanketta.⁶³ Jotta Nordek-asia tulisi varmasti selväksi, Pelše ja Beljakov jumputtivat sitä suomalaisille tovereille kaikkiaan seitsemän tuntia.⁶⁴

Belohvostikov moitti pääministeri Koiviston kaksinaamaisuutta. (Stalinin sanasto: hänelle riitti, kunhan kaksinaamaisella oli yksi niska.) Mutta ongelma ei rajoittunut innokkaimpaan puuhemieheen, sillä Suomen Nordek-politiikka oli kokonaisuudessaan "erittäin ärsyttävää". Suomalaisen vakuutteluista huolimatta saattoi jopa havaita pehmenemistä EEC-mahdollisuuden suuntaan. Aikaisemmin todettua Koiviston ja Karjalaisen vastakohtaisuutta ei Neuvostoliiton ulkoministeriössä enää tunnustettu,

vaan nyt jopa Kekkonen nähtiin taipuvaisena hyväksymään ruotsalaisten argumentit. Neuvostujohtajat varoittivat häntä Zavidovossa vakavasti, mutta Belohvostikov ei vielä tiennyt, tehosiko se, sillä Kekkonen oli itsepäinen ja lähti siitä, että mikä kelpasi neutraalille Ruotsille, kelpasi myös neutraalille Suomelle.⁶⁵

Niin kuin aina, epäluulo elätti salaliitto-teorioita. Belohvostikov väitti, että keskustapuolue oli ostettu selvällä ruotsalaisella rahalla: mahdollisuus voittaa Suomen talousongelmat oli ylivoimainen houkutin Nordekiin. SDP:n osalta Helsingin itäeurooppalaisissa diplomaattipiireissä kiersi juttu, jonka mukaan ruotsalainen veljespuolue oli luvannut maksaa Nordek-kannatuksesta huolehtimalla satatuhatta siirtotyöläistä uurnille äänestämään Suomen sosiaalidemokraatteja.⁶⁶

58. Suurlähettiläs Hägglöfin luento maanpuolustuskorkeakouluyhdistyksen kokouksessa 5.11.1969 ja raportti Palmelle ja Nilssonille, no. 857, 10.12.1969, HP 1 Af: 287, UD.

59. Tammikuussa valtioneuvoston listalle tullut asia lykkääntyi, ja pääministeri Koivisto setvi kauppaan Palmelle ja Nilssonille. Valtioneuvoston yleisen istunnon esittelylistalla 22.1.1970 ja siihen liittyvä Kauko Pöyhösen muistio 16.1.1970; Mauno Koiviston muistio 11.6.1970, Vsk. 1970, UKA. Koivisto 1997, 192–94, 231–32.

60. P. Krymov, *Pravda* 10.2.1970.

61. Koivisto 1997, 227–28.

62. Suomi 1996, 334–36. Koivisto 1997, 200. Kekkonen lähdeytetty liikkeelle keskeinen Nordek-virkamies Erik Törnqvist esitti Skp:n johtajille kysymyksen: "Voisiko odottaa, että jos Nordek syntyy, Ruotsin-Suomen ominaispaino lähentää Norjaa ja Tanskaa näiden maiden puolueettomuuslinjaan." Aimo Haapasen muistiinpanot neuvottelusta 9.1.1970 (Törnqvist, S. Lindblom–Saarinen, Aalto, Poikolainen, Kauppila, Haapanen), Aimo Haapasen kokoelma (AHK): 50, Kansan arkisto. Samaa Kekkonen itse uumoili Saariselle, Skp:n sihteeristön ptk. 24.2.1970.

63. Ritva Päivärinnan muistio Nkp:n ja Skp:n keskustelusta 4.3.1970. SKP Kansainvälinen osasto H23, Kansan arkisto.

64. Paul Leverin kirje 'Visit of the Soviet Communist Party Delegation to Finland', 13.3.1970, FCO 33/1175. Brittien tietolähde oli Skdl:n pääsihteeri Aimo Haapanen.

65. Em. Esztergályosin muistio 13.3.1970. Viimeksi mainitussa kohdassa neuvostodiplomaatti taisi antaa hieman väärän todistuksen presidentin sanoista. Ks. Suomi 1996, 346–50. Koivisto 1997, 236.

66. Suurlähettiläs Rudolf Rónain raportti 15.2.1970 (jaettiin USTP:n politbyroolle), Unkarin ulkoministeriön erittäin salaiset asiakirjat, 1970, kansio 36, MOL XIX–J–1–j.

Pohjolan yleistilanne oli Moskovassa arvioitu kokonaisuutena uudelleen. Juuri sitä nyt viestitettiin unkarilaiselle kollegalle. ”Viime aikoina – neuvostoarvion mukaan – on käynnistynyt vakava taistelu vaikuttamisesta näiden valtioiden politiikkaan, eikä se itse asiassa ole muuta kuin heijastusta siitä, että tämä alue on kahden voimalinjan kohtaamisen näyttämö.”⁶⁷ Tyvenen maailmankolkan kuvaan oli ilmaantunut mutkistavia tekijöitä. Uusia mahdollisuuksia Moskovalle avasi Pohjolassa voimistunut yhteiskunnallinen liikehdintä ja Vietnamin sodan aiheuttama etäännyminen Yhdysvalloista, varsinkin Ruotsissa ja jossain määrin myös Norjassa. Mutta myös kielteiseen sarakkeeseen tuli merkintä: alueen nopea talouskehitys vahvisti edellytyksiä EEC-jäsenyyteen. Nordek voimisti tätä ”erittäin vaarallista” suuntaa ja merkitsi vähintään avautumista EEC:n suuntaan, ellei enempää.

Venäläisiä huolestutti aluksi verraten passiivisen Ruotsin alkuvuodesta 1970 osoittama uusi alttius rahoittaa Nordekia. Joku saattoi uskoa, että kyse oli vain nuoren pääministeri Palmen halusta viedä asioita päätökseen ja kerätä sulkia hattuunsa.⁶⁸ Mutta Belohostikov näki taustatekijät toisessa valossa: (1) jos Tanska ja Norja jatkaisivat kohti EEC:tä, Ruotsi jäisi kahden ”vähemmän houkuttelevan Suomen” kanssa; (2) sekä sosiaalidemokratian että ruotsalaisten monopoliin tavoitteisiin sopi vetää Suomi mukaan ja etäämmäs Neuvostoliitto-suhteesta; (3) suhteessa EEC:hen neljällä pohjoismaalla olisi blokkina paremmat neuvottelusemat kuin kullakin erikseen. Ja sitten vielä: (4) Willy Brandtin vaikutus.

Unkarilainen kuulija tähdensi, että tällainen oli nimenomaan ’neuvostotovereiden’ käsitys. Brandtin vaikutusta todistamaan haalittiin pari huteraa faktaa, vierailumatkoja ja sellaisia; jos venäläisillä oli takakautta saatua parempaa tietoa, siihen ei tietenkään voinut viitata. Pääministeriksi päästyään Palme näet ryhtyi oitis kohentamaan Vietnamin ja radikalismien leimaamaa mainettaan nimenomaan läntisenä valtiomiehenä. Ensi vaiheessa hän koetti puoluekanavien kautta saada aikaan huipputapaamisen itsensä, Brandtin ja Britannian Harold Wil-

sonin kesken. Brandt innostui, mutta hanke kaatui Wilsoniin, joka ei halunnut käydä huutokauppaa saksalaisten kanssa Pohjolan integraatioehdoista, ei leimautua puoluemieheksi äänestäjien silmissä eikä ”taata” Palmea amerikkalaisille.⁶⁹ Vaikka venäläiset eivät olisi tästä tienneetkään, jo pelkkä pelkokin riitti. Etulinjassa Länsi-Berliinin pormestarina pitkään palvellut Brandt luettiin Neuvostoliitossa vanhastaan ideologisen kylmän sodan vaarallisimpiin satureihin.⁷⁰ Juuri hänen isännöimänään Kennedy yritti muurilla lausua: ”Ich bin ein Berliner.” Olisiko Brandtin idänpolitiikan herättämä epävarmuus tosiaan voinut olla viimeisenä kortena ratkaisemassa Kremlin Nordek-kantaa?

Ostpolitik ja sosiaalidemokratian paikka

Noustuaan Bonnissa valtaan lokakuussa 1969 Willy Brandt alkoi hakea sovintoa Neuvostoliiton ja sen liittolaisten kanssa. Avaus houkutteli Moskovaa, jolle Saksa oli aina ensi luokan asia. Tarjolla oli sodanjälkeisten rajojen tunnustaminen, DDR:n aseman vakiintuminen ja talousyhteistyö, jota

67. Em. Esztergályosin muistio 13.3.1970 keskusteluista Belohostikovin kanssa.

68. ”He at once took a grip on Nordek and pulled it out of the morass in which it had been floundering for months, indeed for years.” Suurlähetiläs A. D. M. Rossin raportti ”Herr Palme’s first six months”, 9.3.1970, Prime Minister’s Office (PREM) 13/3509, PRO.

69. Muistio Wilsonin ja ulkomin. Stewartin keskustelusta ennen viimeksi mainitun lähtöä Bonniin 13.11.1969, vain 3 alkusivua; C. Everettin muistio Wilsonille keskustelusta Labourin kv. sihteerin Gwyn Morganin kanssa, 25.11.1969 (Morgan ”was anxious that Palme should not be written off and he knew that Palme very much wanted to get his views and difficulties through to the Americans via you”); Everettin muistio pääministerin kannanotosta 24. 12. 1969 ja kirje Marcia Williamsille 7.1.1970. Kaikki PREM 13/3222. Brittien huoli siitä, että Brandt vanhana jäsenenä pystyi tarjoamaan Pohjolle parempia EEC-ehtoja, Con O’Neillin muistio 25.3.1970, FCO 33/1232. – Olisi melkoinen ihme, elleivät venäläiset olisi päässeet perille ainakin Palmen yhteyksistä Sosialistisen Internationaalin kautta.

70. Alan kirjoittelusta voidaan poimia esim. Ju. A. Krasin (1963), *Idei neprimiry*, Moskva: Znanie, 42. Juri Krasin näytteli Nkp:n kansainvälisen osaston konsultanttina merkittävää osaa Skp:n taustalla 1970–71. Nuoruudentyössään Krasin pani merkille, että Willy Brandt asetti toivonsa Itä-Euroopan nuorison levottomuuteen ja humanistisen sosialismin haaveisiin.

tarvittiin, kun neuvostotalous juuri alkoi pahasti yskä. Nämä olivat painavia punnuksia.⁷¹ Bonuksena tuli vielä tilaisuus lyödä kiilaa länsileirin sisään. Vaikka Brandt varoi ärsyttämästä Yhdysvaltoja esim. Vietnamin asiassa, Bonnin mahdollinen erityisuhde itään lisäisi ilman muuta länsileirin sisäisiä paineita.⁷² Vielä painavampana houkuttimena Moskovassa vaikutti tarve turvata länsirintama Kiinan varalta. Uudet lähdetiedot vahvistavat käsitystä, että nimenomaan Kiina oli lopulta se tekijä, joka sai Kremlin jäärät tarttumaan Brandtin avaukseen.⁷³

Toisaalta neuvostotahoilla eli vahva epäluulo, jota ryyditti ideologinen, sosiaalidemokratiaan kohdistunut petetyksi tuleminen pelko. Brandtin näkymiä arvioidessaan Berliinin-suurlähettiläs Pjotr Abrasimov katsoi asiallisesti huomauttaa ranskalaiselle virkaveljelle, että SPD oli aina suhtautunut opportunistisesti ja pelkurimaisesti vallan valttaamisen kysymykseen.⁷⁴ Moskovassa väiteltiin, voiko sosiaalidemokraattien kanssa ruveta tosupuheisiin, kun näpit olivat niin monesti palaneet, Italiassa Nennin kanssa, ja Suomessa, kuten joku muistutti. Eri ulkopoliittiset virastot painottivat eri näkökohtia. NKP:n kansainvälisen osaston Boris Ponomarjov (ja pääideologi Mihail Suslov) epäilivät, kun taas KGB:n Juri Andropov puolsi tarttumista Brandtin avaukseen; muistelmatietojen mukaan ulkoministeriö hoiperteli välimailla, pääosin kallellaan neuvottelujen suuntaan.⁷⁵ Vielä alkukesästä, kun ns. Bahr-Papier oli valmis ja edessä kajasti jo sopimus, Ponomarjov huomautti suomalaisille tovereilleen, että ”sos.demit eivät yleensä täytä lupauksiaan”. Siltä varalta että niin sattuisi käymään, hän lisäsi oikeaoppisesti, että toisaalta sosiaalidemokraatit olivat alttiimpia työläisjoukkojen painostukselle kuin porvarit.⁷⁶

Pitääkseen langat käsissään ja pidäteläkseen liittolaisten erillisiä sopimushaluja länsisaksalaisten kanssa Brežnev varoitti omiaan, että *Ostpolitik* oli taktiikkaa, jonka merkeissä Itä-Euroopan maita houkuteltaisiin yksitellen erilleen liittolaisistaan.⁷⁷ Näin ajatus oli Bonnissa aikoinaan kulkenutkin, mutta viimeistään Tšekkoslovakian miehi-

tys pakotti Brandtin lähtemään siitä, että asiat olisi pakko hoitaa suoraan Moskovon kanssa, jos ne aiottiin hoitaa.

Neuvostoliitossa pelättiin, että Pohjolas-ta muodostuisi Saksan liittotasavallan vaikutuspiiri, joka liukuisi ja vedettäisiin kohti Euroopan talousyhteisöä. Kahden vaimon tartuttama norjantaito, skandinaavinen orientaatio ja sosiaalidemokraattisuus loivat Brandtille aivan toisen pohjan vaikuttaa

71. Michael J. Sodaro (1990) *Moscow, Germany and the West from Khrushchev to Gorbachev*, Ithaca & London: Cornell University Press, 135–64.

72. Brittien Joint Intelligence Committeen raportti Neuvostoliiton ulkopolitiikasta, 15.12.1969, *DBPO* III: I, erit. s. 203. Wilson Nixonille 11.3.1970 (Brandtista), *PREM* 13/3222. Gottfried Niedhart (2001) 'Der alte Freund und der Neue Partner: Die Bundesrepublik und Supermächte', *Die USA und Deutschland im Zeitalter des Kalten Krieges 1945–1990. Ein Handbuch*. Bd. II 1968–1990. Julk. D. Junker. Stuttgart: DVA, 48–50. T. Michael dy (2001) 'Grenzen der Solidarität: Die Bundesrepublik, die USA und der Krieg in Vietnam', samassa kirjassa s. 200–10.

73. Sarotte 2000, 19–21, 41. Varaulkoministeri V. S. Semjonov paljasti ”unter vier Augen” ulkoministeri Otto Winzerille, joka pelkäsi DDR:n myyntiä, että neuvostohallituksen ”bei der Erörterung dieser Fragen auch die Spannungen zwischen der Sowjetunion und China berücksichtigen musste.” Winzer Ulbrichtille, Stophille, Axenille ja Honeckerille 29.8.1969, *DY* 30/ J IV 2/202/81, *SAPMO-BArch*. Helsingissä suurlähettiläs Kovalev kytki ”kiinalaisten provokaation” *Ussuri-joella* suoraan Saksaan, ks. Kekkonen PM 11.3.1969, *Vsk*. 1969, *UKA*. Kekkonen saama informaatio näyttää oleen sanataarkasti sama, jota Neuvostoliitto jakoi itäeurooppalaisille liittolaisilleen. Sarotte 2000, 24 ja viite 93.

74. Informaatio Abrasimovin keskustelusta Ranskan lähettilään Seydoux'n kanssa 26.9.1969, *DY* 30/ J IV 2/202–81, *SAPMO-BArch*.

75. Valentin Falin (1993) *Politische Erinnerungen*, München: Droemer Knauer, 53. Georgi Arbatov (1991) *Zatjanuvšejeesja vyzdorovlenie (1953–1985 gg.)*. *Svidetel'stvo sovremennika, Moskva: MO, 192–93*. Wjatscheslaw Keworkow (1995) *Der geheime Kanal*, Berlin: Rowohlt, 50–53. Lehtikirjoituksissaan Suslov ja Ponomarjov katsoivat juuri tähän aikaan tarpeelliseksi erityisesti korostaa rauhanomaista rinnakkainoloa luokkataistelun muotona, ks. *Kommunist* no. 15 ja 18, 1969.

76. Erkki Kivimäen muistiinpanot 'Ponomarjov-Kapitonov 11.6.1970', *EKK*: 10.

77. Monika Kaiser (1997) *Machtwechsel von Ulbricht zu Honecker. Funktionsmechanismen der SED-Diktatur in Konfliktsituationen 1962 bis 1972*, Berlin: Akademie Verlag, 342–44. Kaiser selostaa Brezhnevin esiintymistä 3.12.1969 liittolaismaiden johtajien tapaamisessa Moskovassa. Päälimmäisenä neuvostojohantajalla oli ajatus, että *Ostpolitik*in tarkoitus oli ”zu schwächen und zu unterwühlen” itäblokin ideologista lujuttua ja yhtenäisyyttä.

kuin kristillisdemokraattien johtamalla hallituksilla oli ollut, kun vielä aktiivinen, liennytyshenkinen idänpolitiikka puhutteli nimenomaan Pohjoismaissa, joita ei edes tiukimman moskovalaisnäkemys mukaan kiinnostanut sota, vaan turvallisuus.⁷⁸ Britannian tarkkanäköinen Moskovan-suurlähettiläs pani jo kesällä 1969 merkille, että Neuvostoliiton suurimpiin pelkoihin kuului ”pienempi, tiukempi ja Saksan johtama eurooppalainen ryhmä”.⁷⁹

Olisi paradoksaalista, jos Willy Brandtin valtaantulo sai Moskovan sanomaan *njet* pohjoismaiselle hankkeelle. Tuskinpa se painavin punnus olikaan, mutta viimeinen korsi se saattoi olla. Perinteisten sotilaallisten ja länsi-integraatioon kohdistuneiden epäilyjen ohella Moskovan Nordek-kantaa näet leimasi vahva ideologinen sävy. Oltiin torjumassa sosiaalidemokraattista, taloudellisesti ja myös aatteellisesti kilpailukykyistä imperiumia, jollaisen pelättiin olevan muodosteilla Brandtin ja Harold Wilsonin johdolla. Pelko ei sikäli ollut tuulesta temmattu, että Tanskan, Norjan ja Saksankin sosiaalidemokraattien keskuudessa – mutta ei niinkään labour-puolueessa – tuli tavaksi myydä integraatiota kannattajille korostamalla, ettei tekeillä suinkaan ollut kapitalistien liitto työväenliikkeen nujertamiseksi, vaan moderni instituutio, joka raivaisi uusia mahdollisuuksia, jopa tien demokraattiseen sosialismiin, niin kuin Norjan Trygve Bratteli hahmotteli.⁸⁰ Moskovassa nämä maalailut tulkittiin niin, että tekeillä oli imperiumi, vieläpä epäilyttävimmällä menetelmällä, viettelemällä eikä pakolla. Kosygin väläytti peripelkoja sanomalla Karjalaiselle, että Saksojen yhdistyminen oli yhtä kaukana kuin Englannin ja Ranskan – ja kaupan päälle vielä Ruotsin.⁸¹ Neuvostojohto vetosi Zavidovossa Nordekia torjuessaan Kekkoselle suoraan Brandtin ja Wilsonin nimiin ja sosiaalidemokratian pelkoon, joka oli näytellyt erittäin ratkaisevaa osaa myös 1968, kun Prahan pelättiin liukuvan omille teilleen. Sielläkin Moskova oli näkevinään Brandtin pukinsorkan.⁸²

Vaikka Brežnevin ulkopolitiikkaa leimasi konservatiivisuus ja varman päälle pelaaminen, Moskovan kielteiseen Nordek-kan-

taan liittyi myös toiveita. Kenen vaikutus, lännen vai idän, kulkisi vahvempana pitkän sosiaalidemokratiaa, jota yhteiskunnallisen liikehdinnän⁸³ ja uuden sukupolven uskottiin muuttavan? Neuvostojohto halusi estää sosiaalidemokraattisten aatteiden tunkeutumisen omaan leiriin samoin kuin sen, että länsileirin eheyttä varjeltaisiin yhä vahvasti amerikkalaismielisten Labourin ja SPD:n siipien suojissa. Sellaiseksi hankkeeksi Nordek nyt nähtiin. Moskova halusi vaikuttaa päinvastaiseen suuntaan, sosiaalidemokratiaan ja sen kautta länsileirin sisälle. Parhaan väylän tarjosivat Skandinavian puolueet, jotka kannatuksensa, valta-asemansa ja oman yhteiskunnallisen ’mallinsa’ nojalla nauttivat laajaa arvostusta. Suomen kohdalla voitiin nojata SDP:n siirtymiseen

78. Esztergályosin em. muistio 13.3.1970. Brandtin pohjoismaisista taustoista Mikko Majander (1999). Die Ostpolitik der Sozialdemokratischen Partei Finnlands und die deutsche Frage’, *Deutschland un Finnland im 20. Jahrhundert*, toim. E. Hösch, J. Kalela, H. Beyer-Thoma, Wiesbaden: Harassowitz.

79. Suurlähettiläs Sir Duncan Wilson ulkoministeri M. Stewartille 14.7.1969, *DBPO* III: I, 183.

80. Kragin, Brandtin, Brattelin ja labourin kannanotot, Donald Sassoon (1996) *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*, London: I. B. Tauris, 339–40.

81. Muistio Karjalaisen ja Kosyginin keskustelusta 26.11.1969 Kremlissä, 28.11.1969, Vsk. 1969, UKA.

82. Moskovassa 5.5. Brežnev varoitti jyrkästi Dubčekia jakamasta valtaa sosiaalidemokraattien kanssa; Nkp:n polihtyuroo varoitti 4.7. sdp:n uudelleenperustamisesta; viiden Varsovan liiton maan kokouksessa 14.7. Brežnev arvioi TšKP:n muuttuvan sosiaalidemokraattiseksi. Heti miehityksen jälkeisissä neuvotteluissa venäläisten päävaatimuksia oli Sdp:n kieltäminen, mihin tšekit taipuivat. KGB:n *post mortem* -arviossa 13.10.1968 (Prahan-toimiston päällikkönä Mihail Kotov oli epäilemättä laatijoita) pidettiin erityisen vaarallisena Sdp:n elpymistä SI:n ja läntisten puolueiden tuella. Ks. eri dokumentit, *The Prague Spring 1968*, s. 108–11, 116, 121, 194, 228, 298, 478, 514.

83. Leninin 100-vuotispuheessa Brežnev todisteli mm. Pohjois-Ruotsin kaivoslakkojen nojalla, että lännessä oli ”muodostumassa uusi poliittinen tilanne.” L. I. Brezhnev (1970) *Leninin aate elää ja voittaa*, Helsinki: APN, 58–61. Se oli varmasti ainoa kerta, kun ruotsalaiset mainittiin luokkataistelijoina tällä tasolla. Ruotsin johdossa lakot nähtiin fundamentaalisina koko yhteiskunnan ja työväenliikkeen kannalta: istuttuaan kolme viikkoa puhelimessa selvittämässä LKAB:n lakkoa Palme esitti puolueveljille syvän katsauksen historiaan todistaakseen, miksi asenteen täytyi olla ”benhård.” SAP:n puoluehallituksen ptk. 12.1.1970, A 2 A: 021, Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP), Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB).

Kekkosen ulkopoliittikan kannalle ja muodosteilla oleviin SDP:n ja NKP:n puoluesuhteisiin; Ruotsissa ja vähän Norjassakin toiveita herätti USA-suhteen heikkeneminen ja Palmén kohdalla suorastaan ärtyminen. Kun Tukholmassa sonnustauduttiin moraalisen suurvallan kaapuun, aivan toisen tyylin imperiumin keskuksessa ei tällä kertaa pantu pahakseen. Parhailtaan viriteltiin Ruotsin sosiaalidemokraattien suoraa suhdetta Hanoiin, mikä ilman muuta lisäisi Tukholman etäisyyttä Yhdysvaltoihin ja myös sen lähimpiin liittolaisiin Euroopassa.⁸⁴

Ideologinen kertaustyyli

Neuvostoliitto oli ”samanaikaisesti imperiumi ja aate”⁸⁵, ja usein uudessa tilanteessa osviittaa haettiin ideologiasta, joka ei ollut pelkkää ohjelmaa, vaan koko tulkinnan, diagnoosin ja arvioinnin kehikko. Pahaksi onneksi sattui niin, ettei tilanne ideologian alalla ollut mitenkään rento, vaan Moskovassa puhalsi suorastaan hyytävä virtaus. Tšekkoslovakian miehityksestä käytevoimaa saanut jäykkä suunta löi läpi korkeimmalla tasolla.⁸⁶ Huhuttiin jopa Stalinin maineenpalautuksesta hänen 90-vuotispäiväkseen 21. joulukuuta 1969. Vahvat voimat ajoivat sitä tosissaan.

Kun politbyroo käsittelee *Pravdaan* tehtyä merkkipäivän artikkelia, Ukrainan puoluejohtaja Pjotr Šelest iski silmänsä lauseeseen, jossa sanottiin Stalinin tehneen *vakavia* poliittisia ja teoreettisia virheitä. Eikö riittäisi *joitakin*? Kompromissina päätettiin puhua virheistä ilman mitään luonnehdintaa; lisäksi väitettiin, etteivät virheet muuttaneet sosialismin perusluonnetta. Brežnev pyyhki yli kritiikkiä, kuten lauseen, jossa korostettiin Stalinin virheiden yhä ajankohtaista aatteellista merkitystä. Vanha tuttu Mazurov esitti Stalinin haudalle patsasta, jollainen pystytettiin. Poikkipuoliselta haiskahtavan kommentin esitti Aleksei Kosygin, jota askarrutti Stalinin rooli sodan syttyessä 1941.⁸⁷ Vielä jälkikäteen Šelest lähetti raportin, jonka mukaan Ukrainassa oli enimmäkseen kiitelty Stalinin saavutuksia ja oltu sitä mieltä, että *Pravda* jankutti virheistä. Toisaalta neuvostoyhteiskunta oli sikäli toinen kuin Stalinin aikana, että kymmenis-

sä lukijakirjeissä tuli kriittisiä kommentteja. Miksi puhua virheistä, kun kysymys oli rikoksista, tiedusteli moskovalainen puolueen jäsen. ”Hän oli rikollinen, jonka verstaista ei ihmiskunnan historia tunne.”⁸⁸

Stalinin täysi maineenpalautus jäi sikseen, monesta syystä. Suslov vieroksui äkkikään- teitä ja ristiriitojen herättämistä. Brežnev ja kumppanit olivat Hruštševin aikana puhuneet jyrkästi Stalinia vastaan, mikä olisi kiu- sallisesti kaivettu esiin. Ja ystävät lännen veljespuolueissa olisivat reagoineet kielteisesti, niin kuin Itä-Euroopassakin ainakin Puolassa ja Unkarissa, joiden vallanpitäjät Gomučka ja Kádár olivat Stalinin aikana saaneet istua vankilassa.⁸⁹ Kremlin ideologiseksi valtavirraksi vakiintui ’hiipivä restalinisointi’.⁹⁰ Stalin nahkoineen karvoineen ei palannut, mutta päätöksenteon ideologiset reunaehdot muuttuivat. Länttä, sosiaalidemokratiaa ja Suomeakin katsottiin jyrkemmästä kulmasta.

Samalla Kosyginin asema heikkeni. Keskuskomiteassa joulukuussa 1969 Brežnev lausui hänen nimissään kulkeneen talous-

84. Juan Boschin raportti Aasian matkaltaan, 21.11.1969, F 02 H: 2, SAP, ARAB.

85. Henry A. Kissinger (1999) *Years of Renewal*, New York: Simon & Schuster, 99.

86. Ottaessaan etäisyyttä yya-polemiikkiin Koivisto rohkeni Paasikivi-seurassa kiinnittää huomiota tähän seikkaan, erittäin verhotusti: ”muuallakin [kuin Suomessa] on paljon vallalla virheellisiin historian tulkitoihin ja väärään konservatismiin politiikkansa rakentavia voimia.” Mauno Koivisto: Historian painolasti ilmenee tavassa tarkkailla Suomen ja N-liiton suhteita, *SSd* 28.11.1969.

87. Politbyroon äänestyslista 19.12.1969 ja politbyroon jäsenillä käyneet kirjoitusluonnokset, joissa korjaus- ehdotuksia. Ensimmäisessä luonnoksessa 8.12.1969 (s. 39–45) ylipyhityksiä ja viimeisen liuskan takapuolella muistiinpanoja L. I:n [Brežnevin] kannanotoista. Rossiiski gosudarstvennoi arhiv sotsialno-politišeskoj istorii (RGASPI), Moskova, f. 558, op. 11, d. 1414a. Itse kirjoitus, ’K 90-letiju so dnja roždenija I. V. Stalina’, *Pravda* 21.12.1969. Politbyroon keskustelusta 17.12.1969 Volkogonov 1995, 9–10.

88. Šelestin mielialaraportti 24.12.1969 ja KGB:n (Andropov) raportti no 3270–A, 25.12.1969, sekä Pravdan päätoimittajan M. Zimjaninin raportti 30.1.1970, liitteenä otteita lukijakirjeistä, lainaus Grigorjev-nimiseltä henkilöltä (s. 85). RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1414a.

89. A. S. Tšernjajev (1995) *Moja žizn i moja vremja*, Moskva: MO, 305. Arbatov 1991, 126–37. Roi Medvedev (1991) *Litšnost i epoha, I, Politišeskie portret L. I. Brežneva*, Moskva: Novosti, 146–48, 173–77.

90. Termi on Arbatovin.

uudistuksen hautausseurat.⁹¹ Kekkonen oli kesällä myöntänyt osuvaksi Britannian pääministeri Harold Wilsonin arvion, että sellainen suuryritys kuin vaikka Imperial Chemical Industries olisi saanut Kosyginistä etevän toimitusjohtajan, kun taas Brežnevin taipumukset viittasivat kuljetustyöläisten liiton pääsihteerin paikalle.⁹² Ongelmana oli vain se, että kovaa peliä kuljetusalalla ei ollut pelaamassa tradeunionisti, vaan arvaamattoman suurvallan johtaja, jolla oli komennossaan varsin huolestuttavia kulku-neuvoja.

Viime kädessä pääsihteerin – Stalinin titteli *gensek* palasi käyttöön; Hruštšev oli ykkössihteerin, *pervyi* – oli valtapoliitikko, ”huomattavan mittakaavan taktikko”.⁹³ Silti paljainkin vallan alueen ratkaisu eli Saksan sopimus sisälsi vahvoja ideologisia näkökohtia, eikä edes allekirjoittaminen vaiennut Brežnevin aatteellista vanhaa aatamia, vaan Brandt ja kumppanit joutuivat sanankuulijoiksi.⁹⁴ Ja pääsihteerin aatearsenaali oli nuorena pönttynyt Stalinin *Lyhyen kurssin* karkeusastetta, sillä Leonid Iljitš ei ollut lukumiehiä. Kerran ulkomailla neuvostojohdajalle tuli yllättäen vapaailta ja alettiin ihmetellä, mitä nyt. ”Mennään lukemaan kirjaa”, Kosygin tiesi. ”Vai kirjaa lukemaan”, pääsihteerin tuhahti. Moskovassa käytiin jatkuvaa taistelua Brežnevin sielusta, sillä sellainen tällä sielukkaalla toverilla toki oli, ja ideologian alalla hän oli altis kuuntelemaan ’mörköjä’ (*mrakobes*). Kun tällainen valtias altistettiin ideologisen argumentin käyttöön, sai odottaa karkeaa jälkeä.⁹⁵

Kremlin troikassa Suomea oli siihen saakka hoitanut pääasiassa Kosygin, joka edusti pragmaattista valtionäkökulmaa ja taloutta, asioi lähinnä Kekkonen ja Karjalaisen kanssa ja tapaili kommunisteja vain *pro forma*. Vaikka presidentti ei hänen kanssaan saavuttanut samanveroista suhdetta kuin Hruštševiin, myötämielestä ja kunnioituksesta voi toki puhua. Siksi Kekkonen sävähti Zavidovossa, kun Kosygin luottamuksella kertoi pyytäneensä jopa vapautusta tehtävästään terveysystistä, mutta pyyntö oli evätty.⁹⁶ Typeränoloinen Podgornyj letkautteli Kekkonen kuullen leikin varjolla kerrassaan sarkastisesti Kosyginille.⁹⁷

Viimeisen sanan myös Suomen-politiikassa sai Brežnev, joka puoluevirransa puolesta oli tottunut nojaamaan ideologisiin argumentteihin, antanut valtaan tultuaan SKP:lle roolin myös valtiosuhteissa, korostanut jatkuvasti suomalaisten toverien hyviä mahdollisuuksia edetä, kun heti rajan takana oli malli valmiina, nähnyt kommunistien voiman keinona painostaa ja pitää linjoilla Kekosta.⁹⁸ Sen kahvinjuojan seurassa Leonid Iljitš ei tuntenut oloaan aivan viihtyisäksi.⁹⁹

91. Pihola 1998, 369. Unkarin talousuudistusta johtanut Rezső Nyers ajoitti haastattelussa 11.9.2000 neuvostokritiikin alkamisen juuri samaan kohtaan.

92. Muistio Wilsonin ja Kekkonen keskustelusta 17.7.1969, FCO 33/724. Kekkonen esitteli asiantuntemustaan arvioimalla Brežnevin vallan perustaksi Nkp:n aluesihteerien verkoston, jota pääsihteerin taitavasti ruokki ja hyödynsi. Älykkäämpi mutta sisäänpääntynyt Kosygin ei sopinut ylläpitämään klientelismia. Pari viikkoa myöhemmin Kosygin kuittasi – vaikka tuskin Kekkonen Wilsonin lausuntoa hänelle kertoi – brittikollegan ”henkilönä, jonka sanaan ei voi luottaa.” Kekkonen muistiinpanot keskusteluista Kosyginin kanssa 29.7.–3.8.1969, 23.8.1969, UKA 21/97. – Yhdysvaltain kuljetustyöläisten Jimmy Hoffan tapaus oli varmaan Wilsonille tuttu, mutta kai hän ajatteli brittien omaa liittoa, jonka johtoon oli juuri noussut labourin vasemmiston ärhäkkä edustaja.

93. Mauno Koivisto (2001) *Venäjän idea*, Jyväskylä: Tammi, 278.

94. As. hoitaja Antti Karppinen Risto Hyväriselle 20.8.1970, Vsk. 1970, UKA. Karppinen sai tietonsa neuvotteluihin osallistuneilta saksalaisilta.

95. A. M. Aleksandrov-Agentov (1994) *Ot Kollontai do Gorbatševa: Vospominanija diplomata*, Moskva: MO, 257–59. Arbatov (1991, alkaen s. 119) kuvaa laajasti tätä aatteellista kehitystä. Mörköjen vaikutus ja taistelu sielusta ovat häneltä.

96. Näin Kekkonen kertoi kesällä Nixonille. Muistio Nixonin ja Kekkonen keskustelusta 23.7.1970 (Navy Captain Erkki Minkkinen), Nixon Presidential Materials Project, National Security Council Files, VIP visits, Box 915, NA. Kiitän Jussi Hanhimäkeä tästä dokumentista. Brittien suurlähettiläs tiesi jo tammikuussa kertoa pääministeri Harold Wilsonille suomalaisten kertomista huhuista, että Kosygin oli vetäytymässä kenties terveysyistä. Muistio pääministerin tapaamisesta Sir Duncan Wilsonin kanssa, 16.1.1970, PREM 13/3490.

97. Tämän Kekkonen kertoi Ruotsin suurlähettiläälle palattuun seuraavalta Zavidovon-matkalta, jolla samaa ei enää ollut havaittavissa. Hövglöfin raportti no. 131, 1.3.1971, HP 1 Af. 292, UD.

98. Brežnevin loppupuheenvuoro Skp:n ja Nkp:n neuvotteluissa 19.2.1965, liitteenä Skp:n poliittisen toimikunnan pöytäkirjassa 23.2.1965, Kansan arkisto. Erkki Kivimäen muistiinpanot 'Breshnev, Leonid' [27.3.1969] EKK: 10.

99. Vladivostokin huipputapaamisen (23.11.1974) lämmittelypuheissa Brežnev haukuskeli egyptiläisten toilauksia ja mainitsi vihaavansa kahvia, jonka hän us-

Yhteenveto: kartoittamattomille vesille

Näin Neuvostoliiton Suomen-politiikassa ajaututtiin kartoittamattomille vesille. Ulkopuolisten silmin Moskovan ote Suomesta oli häkellyttävän vahva ja lujittumaan päin. Taloussuhteet olivat mittavat ja Suomelle elintärkeät, Kekkonen ulkopolitiikka nautti laajaa tukea ja myös entinen kanto kaskessa, SDP, oli mukana niin pitkällä ettei paluuta ollut. Neuvostoliiton edustajilla oli tiiviit kontaktit suomalaisen yhteiskunnan lähes kaikkien alojen eliittiin ja KGB:n ulkomaantiedustelun poliittisen linjan edustajat laajensivat systemaattisesti verkostoaan. Jopa länsi oli aiempaa pitemmälle mukautunut asioiden tilaan. Kun pääministeri Koivisto yhä vain ajoi Nordekia, britit eivät tahtoneet uskoa tietoja, että venäläiset olivat kääntäneet peukalonsa alaspäin. ”Neuvostoliiton hyväksyntä on edelleen henkilökohdaisen poliittisen menestyksen välttämätön ennakkoehto Suomessa, ja ellei Koivisto halua tehdä lopullista poliittista itsemurhaa, mistä emme ole nähneet merkkiäkään, on vaikea uskoa, että hän uhmaisi venäläisiä tällä tavalla.”¹⁰⁰

Luulisi tämän kaiken painaneen, kun Moskovassa punnittiin uusia tekijöitä. Mutta ei, kielteiset piirteet korostuivat. Epäluulo ja kokemustenkin ruokkima piiritetyn leirin mentaliteetti olivat juurtuneet syvälle neuvostoliittolaiseen poliittiseen kulttuuriin. Saavutusten ja voiman jatkuvan rummutuksen kääntöpuolella nakersi epävarmuus. Kun imperiumi oli koottu pakolla, pelättiin sen piiriin joutuneiden vain teeskentelevän rakkautta ja livahtavan tilaisuuden tullen tiensä.

Jo liennytyksen mahdollisuuden olisi luullut ruokkivan perusturvallisuutta ja kaupankäynnin henkeä Moskovassa, ja tietysää määrin niin kävikin, mutta prosessin alkuvaiheen epävarmuus oli omiaan lisäämään ideologisen tekijän painoarvoa ulkopolitiikassa. Mahdollinen avautuminen lännen suuntaan pani *sekä* korostamaan valppautta ja kontrollia omassa leirissä *että* miettimään uusia teitä laajentaa omaa vaikutusvaltaa vastapuolen piirissä. Seesteisten valti-suhteiden vallitessa ideologia olisi pai-

nettu taka-alalle, kuten oli usein tehtykin, mutta nyt tilanne *ei* ollut seesteinen. Niin kauan kuin liennytyksestä oltiin Moskovassa epävarmoja, oli Suomen suunnalla pohjaa vähintään suhdannekriisille.

Puolueettomuuden paikan Kremlin silmissä muuttivat toisaalta Prahan kevät, toisaalta uusi arvio Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain voimasuhteesta, johon Suomen asema yllättävän tiiviisti kytkeytyi. Vaikka Suomen oma politiikka muuttui vain vähän, se nähtiin toisella taustalla kuin ennen. Hieritymän päästäminen julki loppusyksystä 1969 liittyi paitsi Suomen sisäisiin ongelmiin¹⁰¹ myös kansainvälisiin paineisiin. Viimeksi mainituista tunkeutuu vielä kerran väkisin esiin Saksan kysymys. Yhä vallitsi vanha laki: kun sillä suunnalla kuumeni, Suomessa lämpeni. Näin oli ollut koko vuosisadan: kaikki bolševikkien ja Suomen väliset kriisit saivat kimmokkeensa Saksan suunnalta, niin itsenäistymisen ja toisen maailmansodan vaiheet kuin sodanjälkeiset kriisit 1948–49, 1958 ja 1961.

Vanhoiden pukarien Moskovan ja Bonnin paranevien puhevälien olisi ilman muuta luullut helpottavan Suomen asemaa, mutta asia ei ollut niin yksinkertainen, siksi syviä pelkoja ja paineita prosessi kantoi. Ja historian kuorma oli raskas: sopiessaan saksalaisten kanssa Brežnev muisteli loppuke-sää 1939.¹⁰² Sitä aikaa ajatteli myös Helsingin kenties terävin tarkkailija suurlähettiläs Ingemar Häggelöf, joka näki, että äkkimuutos Neuvostoliiton ja Saksan suhteissa voisi heijastua dramaattisesti Suomen asemaan. ”Suomi on ollut lähellä tuhoaan itsenäise-

koi Kekkonen lempijuomaksi. Kissinger 1999, 288. Havaintoja Kekkonen ja Brežnevin suhteista, Koivisto 1997, 219.

100. A. C. Stuartin raportti 'Finland and Nordek and the Soviet Union', 7.1.1970, FCO 33/1111. Suurlähettiläs Ledwidge ymmärsi ulkoministeriön ja keskusta-puolueen Nordek-linjaa, koska se oli "more prudent than Koivisto's current tactics", joka saattoi kyllä auttaa Sdp:tä vaaleissa, "but I doubt if it will do them any good with the Russians." ledwidgen raportti 'Finland and Nordek', 29.12.1969, FCO 33/1111.

101. Näitä olivat oikeiston vaalivoiton ja kansanrintaman hajoamisen uhka, SKP:n hajaannus ja muutkin. Tässä artikkelissa nämä painavat sisäiset tekijät joudutaan sivuuttamaan.

102. Falin 1993, 124.

nä kansakuntana Saksan ja Neuvostoliiton konfliktien seurauksena – mutta yhtä lailla myös näiden kahden eurooppalaisen suurvallan läheisen yhteistyön vaiheessa.”¹⁰³

Maailma oli liikkuvassa tilassa ja myös Suomi näytti olevan liu’ussa. Jos ’Naapuri’ pelkäsi jo ’kaalimaiden’ liukua omille teilleen, paljon aiheellisempaa oli pelätä samaa Suomessa, joka oli löyhemmin kiinni. Oltiin perimmäisten kysymysten äärellä, sillä jopa suhteiden kivijalka yya-sopimus joutuisi uuteen valoon Bonnin ja Moskovan suhteiden muuttuessa. Niinpä Brežnev otti sopimuksen jatkamisen esille Zavidovossa helmikuussa 1970, viisi vuotta ennen eräpäivää.¹⁰⁴ Kiireen toinen motiivi oli se, että Moskova uskoi Kekkonen istuvan viimeistä kauttaan presidenttinä ja kenties piankin poistuvan poliittisesta elämästä.¹⁰⁵ Siksi maalisvaalien tuloksella olisi kauaskantoinen ulkopoliittinen oirearvo. Zavidovon jälkeen suurlähettiläs Jaakko Hallama ei enää viitsinyt selittää kaikkea parhain päin, vaan viestitti pohjoismaisille virkaveljilleen Moskovassa, että ilmassa oli ”onda aningar”.¹⁰⁶

103. Hägglöf Wachtmeisterille 5.3.1970, HP 1 Af: 288, UD.

104. Suomi 1996, 351–52. ’Naapuri’ ja ’kaalimaat’ olivat Neuvostoliiton ja sen liittolaisten lempinimiä eräissä alan suomalaispiireissä. Varsovan liiton kokousillallisilla oli käytössä toinen jaottelu: *voikamaat* (Neuvostoliitto ja Puola), *olutmaat* (DDR ja Tšekkoslovakia) ja *viinimaat* (Unkari, Romania ja Bulgaria). Georgi Šahnazarov (2001) *S voždjami i bez nib*, Vagrius: Moskva, 243.

105. Suurlähettiläs Rudolf Rónain raportti 6.8.1970, no. 002678, Unkarin ulkoministeriön erittäin salaiset asiakirjat 1970, kansio 36, MOL XIX-J-1-j. Rónai kertoo saaneensa tiedon yya-sopimuksen jatkamisen syystä Neuvostoliiton suurlähetystöstä. Luultavimmin lähde oli uusi kollega A. S. Beljakov.

106. Suurlähettiläs Gunnar Jarringin salasähke no. 70 Moskovasta, 2.3.1970, ja Leif Leiflandin muistio 6.3.1970, HP 1 Af: 288, UD.

TATJANA ANDROSOVA

Kaupapolitiikka Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa vuoden 1944 jälkeen

Kaupan ja talouden poliittinen merkitys Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa on tärkeä mutta riittämättömästi tutkittu teema. Tatjana Androsova esittelee tämän alueen uusia arkistolöytöjä välirauhan jälkeiseltä vuosikymmeneltä.

■ Kolmen suuren ensimmäisessä huippukokouksessa Teheranissa marras-joulukuun vaihteessa 1943 liittoutuneet tunnustivat *de facto* Suomen erillissodan. Suomen kohtalosta tuli toisenlainen kuin muilla Saksan puolella taistelleilla mailla.

Vain kerran Moskova vihjaisi selvästi, että Suomi voitaisiin milloin tahansa miehittää, jos ”suomalaiset koettaisivat mennä ilman Neuvostoliittoa” tai ”yrittäisivät taas vetää rajaviivan 30 kilometrin päässä Leningradista”. Tämä varoitus esitettiin suomalaisten pyydettyä Pariisiin rauhankonferenssissa helpotusta rauhanehtoihin. Moskova arvioi sen yritykseksi tarkistaa välirauhansopimuksen pääkohtia.¹

Tasavallan presidenttiä myöten suomalaiset pelkäsivät miehitystä ainakin 1950-luvun alkuun saakka. Ei ole löytynyt virallista asiakirjaa, jossa olisi tällainen tavoite, eikä siis voi vahvistaa eikä kiistää, oliko Moskovalla taka-ajatuksia Suomea kohtaan välirauhan jälkeen.

Tuntuu luonnolliselta, että sotatoimien jatkuessa eri mahdollisuudet otettiin huomioon kummallakin puolella. Kysymys ei kuitenkaan ollut varsinaisista suunnitelmissa, vaan usein allekirjoittamattomista ja päiväämättömistä työpapereista, joiden perusteella kyllä saa kuvan ilmapiiristä päätöksiä tehtäessä.

Poliittinen arvio Suomesta 1944

Yhdessä työmuistiossa, otsikoltaan ”Suomen saksalaismielinen suuntautuminen. 1918–1944”, viitataan voimakkaaseen venäläispelkoon, joka laatijan käsityksen mukaan valitsi suomalaisten poliitikkojen keskuudessa. Mannerheimista alkaen heitä kaikkia luonnehdittiin äärinationalisteiksi. Suomen saksalaismieliseen suuntautumiseen liitettiin ”terroristinen hallitustapa ja aggressiivinen neuvostovastainen ulkopoliittikka”. Taantumusvoimien keskus oli kokoomuspuolue, jonka johtajia Svinhufvudia, Waldenia, Linkomiestä ja Paasikiveä pidettiin ”tunnettui- na taantumuksellisina”. Kokoomuspuolueen agenteiksi luettiin Kallio ja Reinikka maalaisliitossa, Ryti, Kivimäki ja Erkko edistyspuolueessa, Procopé, Witting, Ramsay ruotsalaisissa, Tanner ja Salovaara SDP:ssä. Väitettiin, että heidän ja IKL:n avulla Suomeen yritettiin pystyttää fasistinen komento ja pyrittiin ”Suur-Suomeen” valmistelemalla sotaa Neuvostoliittoa vastaan sekä Karjalan ja Inkerinmaan valtausta. Lisäksi tähdennettiin Suomen hallituksen kehottaneen Hitleriä tuhoamaan Leningradin ja ”suomalaisen plutokratian pyrkineen koko NL:n tuhoamiseen”. Muistion viimeisessä lauseessa sanottiin: ”Suomen hallitus yritti salata ja kiisti koko sotapoliittisen liittonsa Saksan kanssa peläten joutuvansa täysin eristyksiin sekä sisä- että ulkopoliitikassa”.²

Tämän vuonna 1944 laaditun muistion perusteella voisi päätellä, että Suomi oli Neuvostoliiton hirveimpiä vihollisia, jota oli sodan jälkeen kohdeltava erittäin tiukasti.

Suunnittelua suurhyökkäyksen alla

Konkreettinen suunnitelma ”Suomen kaupasta ensimmäisenä sodanjälkeisenä vuotena” laadittiin 2.6.1944, siis juuri kun valmisteltiin sotatoimia Karjalan kannaksella.

Vaikka sodan lopputuloksesta ei ollut epäselvyyttä, miehitykseen ei viitattu edes teoreettisesti. Sen sijaan asiakirjassa suunniteltiin seikkaperäisesti Neuvostoliiton asemien vahvistamista Suomessa kaupallisin menetelmin. Laskelmissa lähdettiin siitä, että Suomen ulkomaankaupan volyyymi supistuisi 47 prosenttiin sotaa edeltäneestä. Supistumisen syiksi arvioitiin:

- Vientivarojen 25 prosentin supistuminen (sotatoimien osuus 15 ja alueluovutusten 10 prosenttia).
- Sotakorvaukset, laskelmien lähtökohtana 600 miljoonaa dollaria viidessä vuodessa. Ensimmäisen vuoden osuus olisi 90,6 milj. dollaria, josta 72,5 miljoonaa maksettaisiin vientitavaratoimituksilla.
- Näistä kahdesta syystä vientitavaroiden määrä supistuisi 33,4 prosenttiin. Se puolestaan aiheuttaisi tuonnin kärkevän supistumisen.

Muistiossa katsottiin kuitenkin, ettei odotettavissa oleva Suomen tuonnin supistuminen (29 prosenttia) aiheuttaisi vakavaa vahinkoa kansantalouden pääaloille.

Neuvostoliiton kauppavaihto Suomen kanssa aiottiin kaksinkertaistaa vuoden 1940 kauppasopimuksen edellyttämistä luvuista. Neuvostoliitolle suunniteltiin täysin dominoivaa asemaa sellaisissa Suomelle elintärkeissä tuontiryhmissä kuin öljytuotteet, tekstiiliraaka-aineet, lannoitteet. Samalla edellytettiin, että Suomi veisi sellaiset tärkeät vientitavarat kuin selluloosan, paperin ja vanerin pääasiassa Neuvostoliittoon, jonka osuus Suomen viennistä ja tuonnista olisi monilla aloilla 80–100 %. Suomen koko ulkomaankaupasta Neuvostoliiton osuus nousisi muistion mukaan 18,4 prosenttiin (vuonna 1938 se oli 0,88 %). Suomen viennistä osuus olisi 26 prosenttia (0,52) ja Suomen tuonnista 14,5 prosenttia (1,23).

Suomen supistuneesta tuonnista Neuvostoliitolle suunniteltiin seuraavia osuuksia:

- öljytuotteiden tuonnista noin 75 %; näin sivuutettaisiin Yhdysvallat (josta Suomi 1938 toi 41 % öljytuotteista).
- tekstiiliraaka-aineiden tuonnista yli 80 %.
- kivihiilen tuonnista 86 % (pitäen silmällä Englannin osuutta, joka 1938 oli tällä alalla 76 %).

1. Muistio varauksministeri A. Vyšinskin keskustelusta M. Pekkalan ja C. Enckellin kanssa 19.8.1946. Arhiv vnešnei politiki Rossiiskoi Federatsii (AVPRF), Moskova, fond (f.) 0135, opis (op.) 30, papka (p.) 5, delo (d.) 160a, l. 22–25.

2. Muistion sijainti: Rossiiskii gosudarstvennyi arhiv ekonomiki (RGAE), Moskova, f. 413, op. 13, d. 4961 (ei sivunumeroitu).

– lannoitteiden osalta Suomi toisi Neuvostoliitosta apatiitteja kolme kertaa enemmän kuin vuoden 1940 kauppasopimuksessa edellytettiin.

Siitä viennistä, mikä Suomelle jäisi tuotannon supistumisen ja sotakorvausten jälkeen, Neuvostoliittoon suunniteltiin vietävän 73 % selluloosasta, paperintuotanto kokonaan ja 18,9 % vanerista ja sahatavarasta. Näin siivutettaisiin Englanti, jonne Suomi vei ennen sotaa 44 % selluloosasta ja 25 % sekä paperista että vanerista, samoin kuin Yhdysvallat, jonne 1938 meni 20 % Suomen selluloosan ja 31 % paperin viennistä.³ Näin aiottiin rajoittaa Suomen kauppaa länsimaiden kanssa ja sitä tietä ilmeisesti myös lännen poliittista vaikutusta.

Aselevon aikainen muistio

Toisia näkökantoja edusti aselevon aattona laadittu muistio ”Suomen talouden tilanne” (3.9.1944). Talousasiantuntijat tarkastelivat Suomen asemaa ja sen sodanjälkeisen ulkomaankaupan lähtökohtia jo sotienvälisenä aikana muotoutuneiden periaatteiden pohjalta seuraavasti:

- (1) Vientiteollisuuteen verrattuna sisämarkkinoilla toimivien alojen tilanne oli suhteellisen hyvä, ensi sijassa sotatalouden tuotannon kasvun ansiosta.
- (2) Sodan aikana siviilituotannon volyymi supistui työvoiman, kuljetusvälineiden ja raaka-aineiden puutteen vuoksi; puujalostus- ja selluloosateollisuus joutui käyttämään raaka-aineenaan käytettyä paperia, jota kerättiin koko maasta.
- (3) Sama ongelma vallitsi tekstiiliteollisuudessa, joka vuonna 1943 joutui siirtymään korvikkeiden tuottamiseen ja supistamaan valmistettävien tavaroiden valikoimaa; samana vuonna otettiin käyttöön kaksi tekokuitutehdasta, jotka tuottivat mäntypuutavarasta tekosilkkiä ja -villaa.

Raaka-aineiden puutteessa rakennustoiminta jatkui vain maanpuolustuksen sekä elintarvike- ja vientituotannon tarpeisiin; saksalaislähteiden mukaan vuoden 1944 ensim-

mäisellä neljänneksellä ehdittiin rakentaa vain neljää yksikköä, minkä jälkeen rakennustoiminta lopetettiin kokonaan.

Viljatuotannon tuottavuuden supistuminen aiheutti riippuvuutta elintarvikkeiden tuonnista. Vuoden 1938 volyyymiin verrattuna vuonna 1942 viljaa tuotettiin 67,5 %, ruista 56,7 %, ohraa 51,7 %, kauraa 65,8 %, perunaa 81,0 %. Suomen lehtien mukaan vuoden 1943 sato oli edellistäkin vuotta huonompi. Maatalouden hankala tilanne aiheutui huonoista sääoloista, siemenien puutteesta ja väestön haluttomuudesta maataloustöihin. Suomalaisten omien arvioiden mukaan maan viljantarpeiden tyydyttämiseksi kylvöaluetta pitäisi laajentaa 40 prosentilla.

Suomi tyydytti 88 % tuontitarpeistaan tuonnillaan Saksasta. Sieltä oli peräisin melkein koko viljatuonti ja valtaosa sokerituonnista.

Suomen elintarviketilanne oli huonontunut viime aikoina kovasti ja jopa *Suomen Sosiaalidemokraatti* tunnusti, että Suomessa vallitsi kärjistyvä elintarvikekriisi. Sanomalehti ennusti tilanteen huononevan talvella tuontimahdollisuuden poistuessa.⁴

Valvontakomission talouslinja

Nämä olivat suunnitelmia. Todellisuus oli vastassa A. A. Ždanovin johtaman Liittoutuneiden valvontakomission saavuttua maahan välirauhan jälkeen. Vaikka Suomen hallitus tasavallan presidenttiä myöten oletti, että valvontakomissiolla oli varsinaisten tehtäviensä ohella poliittisia taka-ajatuksia, Ždanovin ja hänen henkilökuntansa toiminta osoittautui ”yllättävän korrektiksi”.⁵

Vaikka tavoitteena ei ollutkaan Suomen yhteiskuntajärjestelmän muuttaminen sellaisilla suoranaisilla keinoilla kuin miehitys, sen mahdollisuuden merkitys ymmärrettiin ja haluttiin säilyttää sekä ystävien että ystävyyden varjolla toimivien vihollisten varalle. Ždanov merkitsi muistiinpanovihkoon: ”Ei saa tulla sanoneeksi, ettei Suomea missään tapauksessa miehitetä”.⁶ Toiset Suomessa pelkäsivät Neuvostoliiton aktiivisempia toimia, toiset kehottivat Moskovaan ryhtymään niihin, jopa maan miehitykseen. Tarvittaessa Moskova oli valmis auttamaan

tekemättä kuitenkaan mitään omin käsin. Ždanovin mukaan ystävät pyrkivät kehotuksillaan ”pääsemään perille toisen kustannuksella”.⁷

Vaikka Ždanov epäilikin heidän kykyjään, hän tarjosi SKP:n johdolle valtaan pääsemisen reseptiä, joka ei edellyttänyt valankumousta, vaan asemien valtaamista asteittain hallinnossa ja taloudessa. Ždanovin ohjelma ”Suomen muuttaminen kukoistavaksi agrari-teolliseksi maaksi” edellytti kommunistien osanottoa ainakin suunnitteluun ja ulkomaankaupan valvontaan, Suomen oman metallurgian kehittämistä suhteessa muihin maihin, hintojen valvontaa, tärkeiden teollisuuden alojen kansallistamista ja taloudellista säästämistä.⁸ Maan kansallistamista Ždanov ei pitänyt sopivana Suomen olosuhteisiin.⁹

Ratkaisevaa Moskovan Suomen-politiikassa olivat turvallisuuskysymykset. Talous- ja kauppasuhteiden hoito oli sekundaarinen alue, mutta myös siihen kiinnitettiin heti huomiota. Jo ensimmäisessä valvontakomission kokouksessa 5.10.1944 Ždanov ilmoitti henkilökunnalleen strategisen tavoitteen – ”tehdä Suomen taloudesta Neuvostoliiton kansantalouden lisäke”. Tähän hän lisäsi: ”Me voimme ja meidän tulee ottaa oppia suomalaisilta, koska he ovat varsinaisia mestareita. Me tulemme ottamaan sekä valmiita tavaroita, että teknologiaa ja laitteita.” Kehottaen henkilökuntaansa olemaan tyytymättä vain Suomen hallituksen antamaan informaatioon Ždanov viittasi siihen, että suomalaisten miehityspelkoon nojaamalla voitiin saada mahdollisimman paljon tietoja Suomen taloudesta, aivan laillisesti, välirauhansopimuksen mukaisesti.

Nojaamalla Suomen talouden mahdollisuuksista koottuihin tietoihin laadittiin sotakorvausten toimitussopimus, joka solmittiin 17.12.1944. Sotakorvausten rakenteen tarkoituksena oli luoda suomalaisille jatkuva eikä pelkästään suhdanneluontoinen mielenkiinto Neuvostoliiton markkinoille. Siksi koneenrakennusteollisuuden ja kaapeliteollisuuden tuotteiden, turbiinien ja laivojen osuuden piti olla kaksi kolmannesta koko sotakorvauksista, ja ajan mittaan tämän osan edellytettiin kasvavan.

Valvontakomission kokouksessa 9.10.1944 Ždanov katsoi Mannerheimin ja Waldenin olevan kiinnostuneita sotakorvausasian ratkaisemisesta mahdollisimman pian. Hän jatkoi: ”Nähtävästi on olemassa kulisientakaisia käsityksiä: taantumukselliset haluavat käyttää vaalikampanjassaan sitä voimakasta valttia, jota merkitsee työpaikkojen turvaaminen valtaosalle armeijasta demobilisoiduista.”¹⁰ Toisin sanoen Neuvostoliitossa oltiin täysin selvillä siitä, että sotakorvaussopimus vakautti Suomen tilannetta ja vei edellytyksiä tyytymättömyyden kasvulta.

Jo marraskuussa 1944 marraskuussa Ždanov lupasi suomalaisille kriisittömiä kauppasuhteita, vaikka aavistikin lupauksen hankaluuden.¹¹ Aluksi käytiin kompensaatiokauppaa, josta tehtiin 1945–46 kaikkiaan neljä sopimusta. Joulukuun 1946 sopimuksella osapuolet ryhtyivät käymään kauppaa dollareissa avattujen clearingtilien välityksellä. Nimenomaan Suomen osapuoli jo alkuvaiheessa halukas siirtymään pitkällä tähtäimellä käytävään suunnitelmanmukaiseen kauppaan, mitä pohdittiin jo heinä-elokuun 1945 kauppaneuvotteluissa.¹² Suomalaisten pyrkimystä vahvisti Stalinin lupaus ostaa 2–3 kertaa enemmän metalliteollisuuden tuotteita sotakorvausten suorittamisen jälkeen. Hän teki tämän lupauksen ensi kertaa lokakuussa 1945 ja toisti sen useaan ottee-

3. Muistio sijaitsee samassa arkistopaikassa kuin edellinenkin.

4. Muistion sijainti samassa arkistossa: d. 4585 (ei sivunumeroitu).

5. Seppo Hentilä, Osmo Jussila & Jukka Nevakivi (1995) *Suomen poliittinen historia. 1809–1995*, Helsinki: WSOY, 205.

6. Ždanovin muistiinpanovihko 30.10.1944–13.3.1945 väliseltä ajalta, Rossiiski gosudarstvennyi arhiv sotsialno-političeskoi istorii (RGASPI), Moskova, fond 77, opis 3, delo 46, l. 241. Ks. myös sama, l. 138.

7. Tatyana Androsova (1994) 'The Allied Control Commission in Finland 1944–1947: Zig-zags in the Tactical Line', in Jukka Nevakivi (toim.) *Finnish-Soviet Relations 1944–1948*, Helsinki, 57.

8. RGASPI, fond 77, opis 3, delo 46, l. 57–58.

9. Androsova 1994, 58.

10. RGASPI, fond 77, opis 3, delo 39, l. 25, 26, 38–41.

11. Ždanovin keskustelu Castrenin ja Enckellin kanssa 3.11.1944, RGASPI, f. 77, op. 3, d. 41, l. 30.

12. Johan Nykoppin selostus Valtioneuvoston yleisessä kokouksessa 14.8.1945. Ulkoasiainministeriön arkisto (UM) 58 B 1 (Neuvostoliitto 1945).

seen.¹³ Joulukuun 1946 kauppaneuvottelujen alla suomalaiset pyrkivät jälleen saamaan kaupan viisivuotissuunnitelmien pohjalta.¹⁴

Talous painostuksen vipusimena

Kun neuvosto-osapuoli laati omaa luonnostaan joulukuun 1947 sopimukseksi, jolla määriteltiin Suomen ja Neuvostoliiton kauppasuhteiden tavoitteet ja periaatteet, pohjana oli kesäkuun 1940 kauppasopimus. Mutta tekstistä jätettiin pois sanat ”ystävyyden hengessä”, koska Suomen hallituksen valtuuskunta ei Moskovassa tehnyt aloitetta yya-sopimuksesta. Siinä vaiheessa Moskovassa oltiin sitä mieltä, ettei neuvosto-osapuolen tulisi ottaa tässä asiassa ensimmäistä askelta.¹⁵ Siinä tilanteessa Moskova huolestui myös siitä, ettei suomalaisten vasemmistolaisten onnistunut käyttää tarjottuja mahdollisuuksia hyväkseen. Marraskuussa 1947 Neuvostoliiton ulkoasiainministeriö totesi, ”ettei lähiaikana saa toivoa Suomen sisäpoliittisen tilanteen muuttumista vasempaan”.¹⁶

Tammikuun alussa 1948 Helsinkiin lähettilääksi nimitetty G. Savonenkov saikin NKP:n keskuskomitean ohjeissa tehtäväkseen ”turvata Suomen kääntyminen Neuvostoliiton lähentymisen suuntaan”. Tehtävän toteuttamiseksi oli rauhansopimuksen rinnalla käytettävä myös taloudellisia keinoja, kauppasopimus mukana luettuna.¹⁷

Tähän tilanteeseen liittyi sotakorvausten toimitushallinnon asiantuntijan I. Gontšarovin monografia ”Suomen sisäpoliittinen ja taloudellinen kehitys kolmantena sotakorvausvuotena” (1948). Siinä tarkasteltiin sotakorvausten poliittista merkitystä hieman kesäkuun 1944 muistion tapaan seuraavasti:

(1) Suomen metalliteollisuudesta on Neuvostoliiton tilausten myötä tullut pitkällä aikavälillä toimiva vientiala. Sen tähden sen vientimahdollisuudet toisiinkin maihin ovat rajalliset. Näin luodaan samalla pohjaa laajemmalle ja läheisemmälle kauppavaihdolle Neuvostoliiton kanssa. Metalliteollisuuden kasvulla on suuri merkitys työväenluokan kasvun kannalta.

- (2) Ulkoisten ja sisäisten taantumusvoimien aktivoituminen Suomessa viittaa siihen, että Neuvostoliiton osuus Suomen ulkomaankaupasta voidaan nostaa tarvittavalle tasolle vain jatkuvalla taistelulla.
- (3) Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan laajentamiseksi ja vahvistamiseksi tulee neuvostotilauksia suunnata niihin suomalaisten tuottamiin laitteisiin, joita Suomi ennen sotaa toi ensi sijassa Yhdysvalloista, Ruotsista ja Englannista.
- (4) Sotakorvausohjelman pitkäaikainen luonne antaa mahdollisuuden rakentaa uusia tehtaita ja ottaa käyttöön uusia tavaroita. Näin ollen suomalaisilta ei puutu aikaa eivätkä he voi välttää mainittuja Neuvostoliiton tilauksia.
- (5) Tämä toimenpide horjuttaisi merkittävästi Suomen länsikaupan pohjaa siitä aiheuttavine seurauksineen Suomen sisä- ja ulkopoliitikassa.
- (6) [Kun perustellaan Neuvostoliiton osuuden kasvattamista] voidaan käyttää argumenttina hyväksi suomalaisten omaa selitystä, että sotakorvaustoimitukset ovat myöhässä kun länsimaista on vaikeuksia saada tarvittavia raaka-aineita ja laitteita.
- (7) Pitkäaikaisilla kauppasopimuksilla Suomen kanssa on oma tärkeä merkityksensä. Niitä solmittaessa tulee käyttää hyväksi mm. maailman tiukkaa elintarviketilannetta.
- (8) Pitää myöskin tutkia seikkaperäisesti Suomen kaupan rakennetta muiden maiden kanssa, erityisesti ulkomaankaupasta poistuneiden maiden Saksan, Espanjan ja Japanin kanssa pitäen silmällä sitä, missä määrin Neuvostoliitto voisi täyttää Suomen ulkomaankauppaan ilmaantuneen tyhjiön.¹⁸

Akuutit toimenpiteet rajoittuivat lopulta kuitenkin siihen, että Neuvostoliitto koetti toukokuussa 1948 auttaa SKDL:n vaalimehestystä alentamalla Suomen jäljellä oleva 147 miljoonan dollarin sotakorvaus puoleen.

Uudelleen taloussuhteita käytettiin vahvan poliittisen painostuksen keinona 1949–50 K. A. Fagerholmin hallitusta vastaan.

Hallituksen erottua Moskova ensin toivoi kansandemokraattien nopeaa paluuta poliittiseen valtaan. Siltä varalta oli laadittava ”konkreettinen ohjelma, josta tulisi heidän sisäpoliittinen taisteluohjelmansa ja tulevan taloudellisen suunnitelmansa perusta, kun maa luopuisi porvarillisesta komennosta ja talouden hoidosta”. Pitäen silmällä ”Neuvostoliiton taloudellisten asemien vahvistamista Suomessa ja siten poliittisten suhteiden lujittamista” suunniteltiin ehdotuksia ”erittäin hyödyllisistä pitkäaikaisista suhteista, jotka olisivat selvästi edullisia työväestön intressien kannalta”.¹⁹

Moskovassa odotettiin virheellisesti, että Neuvostoliiton toimet suomalaisen työväestön hyväksi aiheuttaisivat porvariston vastatoimia, mikä edistäisi työväenluokan poliittisen tietoisuuden kasvua. Moskova sai pettyä myös siinä odotuksessaan, että koneenrakennukseen ja laivateollisuuteen nojaavat kauppasuhteet kasvattaisivat työväenluokkaa ja muuttaisivat sen rakennetta demokraattisen liikkeen kannalta suotuisalla tavalla.

Kesäkuun 1950 kauppasopimus

Kesäkuun 1950 kauppasopimuksella Suomen ja Neuvostoliiton kauppasuhteet siirrettiin seuraavan vuoden alusta pitkäaikaiselle suunnitelmanmukaiselle pohjalle.

Harkitessaan pitkäaikaisia sopimuksia Moskova piti silmällä samaa tavoitetta kuin sotakorvausohjelmaa laadittaessa: länsikilpailijoiden syrjäyttämistä Suomen markkinoilta. Se vaati aikaa. Siksi neuvosto-osapuoli hylkäsi Suomen ehdotuksen puoleltoista vuoden sopimuksesta ja kannatti viiden tai jopa kymmenen vuoden sopimusta.²⁰ Lopulta sovittiin viisivuotisesta tavaravaihdosta. Sopimus tehtiin 13.6.1950. Sen mukaan Neuvostoliitto vei Suomeen viljaa, lannoitteita, bensiniä ja muita suomalaisille elintärkeitä tuotteita hyväksyen useimmiten suomalaisten ehdottamat toimituskiintiöt ja hinnat. Suomesta tuotiin koneita, laitteita ja alkuvaiheessa myöskin puutaloja; suomalaiset tunnustivat itsekkin, että saivat Neuvostoliittoon viedyksi tuotteita, joilla tuskin olisi hyvää kysyntää muissa maissa.²¹

Sopimus oli siis Suomelle edullinen, ja

juuri sitä Moskova tapasi korostaa. Harvemmin tunnustettiin, että kauppasuhteilla oli kiistatta oma taloudellinen merkityksensä myös Neuvostoliitolle. Yhden tunnustuksen esittivät ulkoministeri A. Vyšinski ja ulkomaankauppaministeri P. Kумыkin kirjelmänsään Stalinille 28.3.1952: ”Ulkoasiainministeriö ja ulkomaankauppaministeriö eivät pidä tarkoituksenmukaisena Suomen kanssa 1.12.1947 solmitun kauppasopimuksen irtisanomista, koska tämä sopimus vastaa taloudellisia intressejämme.”²²

Vaikka Moskova jo arvioikin suomalaisen vasemmistolaisten päästäneen käsistään Neuvostoliiton tarjoaman mahdollisuuden,²³ ainakin Korean sodan aikana pidettiin yhä silmällä ”Suomen sidonnaisuuden lujittamista sosialistisiin ja kansandemokraattisiin maihin ja demokraattisen liikkeen edistämistä maassa.”²⁴ Neuvostolähetystön muistiossa arvioitiin 1951 jopa, että Suomen puunjalostukselle edullinen Korean sodan suhdanne olisi alkanut vähän aikaisemmin, Suomi olisi jättänyt solmimatta viisivuotinen kauppasopimuksen Neuvostoliiton kanssa.²⁵

Kauppavaihdon vakiintuminen ja merkitys

Tehtaankadulla ennustettiin 1951, että vuoden 1955 mennessä Neuvostoliiton osuus

13. RGAE, fond 413, opis 13, delo 6130, l. 58; sama, delo 4590, l. 15–19.

14. J. Nykoppin muistio 18.9.1946, UM 58 B 1 (Neuvostoliitto 1946).

15. AVPRF, fond 0135, opis 31, papka 22, delo 116, l. 73.

16. AVPRF, fond 07, opis 23, papka 52, delo 385, s. 22, 26.

17. RGASPI, fond 3, opis 74, delo 38, l. 80.

18. Muistion sijainti: Otdel arhivov Departamenta Upravlenija delami Ministerstva ekonomitšeskogo razvitiija i trgovli Rossijskoi Federatsii (OADUMERITRF), Moskova, Neuvostoliiton Suomen-kauppaedustuston fondi, opis 8093, delo 360, l. 45–15 (mapissa on päinvastainen sivunumerointi).

19. RGASPI, fond 17, opis 137, delo 710, l. 119–120.

20. Muistio 19.5.1950, UM 58 B 1 (Neuvostoliitto 1950).

21. J. Nykoppin muistio kauppaneuvotteluista ja sopimuksesta, 31.7.1950, UM 58 B 1 (Venäjä ja Suomi 1950).

22. AVPRF, fond 07, opis 25, papka 318, delo 26, l. 1.

23. Sama, fond 06, opis 9, papka 74, delo 1145, l. 14.

24. RGASPI, fond 17, opis 137, delo 710, l. 119.

25. RGASPI, f. 17, op. 137, d. 710, l. 102.

Suomen ulkomaankaupasta saavuttaisi neljänneksen rajan,²⁶ mutta ennustus ei toteutunut. Korkeimmillaan Neuvostoliiton osuus oli vuonna 1953, jolloin se oli yli 23 %. Vain vuonna 1945 se oli ollut vielä korkeampi (23,6 %).

Vaikka osuus ei siitä enää noussut, vaan alkoi laskea Suomen kaupan kehittyessä muiden maiden kanssa, Neuvostoliiton taloudellinen asema kuitenkin riittävän vahva Suomen painostamiseen. Poliittisen painostuksen mahdollisuudet johtuivat sotakorvausten rakenteesta, jota kauppasopimukset edelleen vahvistivat, sillä laivojen osuus Suomen viennistä Neuvostoliittoon oli jatkuvasti noin 30 %. Suomen viennistä 1950-luvulla Neuvostoliiton osuus oli suurin laivoissa ja metallituotteissa, vahva kuparissa ja raudassa, mutta vähäinen Suomen perinteisillä vientialoilla, paperissa ja kartongissa ja metsäteollisuustuotteissa. Samaan aikaan yli 80 % Neuvostoliiton viennistä Suomeen oli raaka-aineita ja elintarvikkeita; viimeksi mainittujen osuus supistui vuoden 1953 jälkeen Suomen maatalouden kehityessä.

Kauppasuhteiden vastustajat pelkäsivät Suomessa liiallista riippuvuutta, joka johtaisi poliittiseen sidonnaisuuteen. Neuvostoliitossa pantiin Väinö Tannerin nimiin rajoite, että sosialististen maiden ”järkevä osuus” Suomen ulkomaankaupasta olisi korkeintaan 25 %.²⁷ Neuvostolähetystön tietoon tuli Helsingin sosiaalidemokraattisessa kerhossa helmikuussa 1954 käyty keskustelu, jossa katsottiin, että kun Suomea ei saatu kan-

sandemokratian tielle poliittisin menetelmin, siihen pyrittiin nyt kaupan avulla. Muistaen Hitlerin politiikan Baltian maissa kokouksen osanottajat katsoivat, että riippuvuus jollain elintärkeällä alalla voisi johtaa katastrofiin, jos kauppa äkkiä katkaistaisiin.²⁸

On totta, että Neuvostoliitto käytti kaupapolitiikkaa sekä toivomansa poliittisen konstellaation ylläpitämiseen Suomessa vuoden 1944 jälkeen että läntisen vaikutuksen rajoittamiseen. Suomen liikkumavapautta sisä- ja ulkopolitiikassaan rajoitettiin merkittävästi. Mutta Neuvostoliiton-kauppaa voi tarkastella myös toisesta näkökulmasta. Se monipuolisti Suomen teollisuuden ja koko talouden rakennetta, auttoi säästämään vapaata valuuttaa ja siten, paradoksaalista kyllä, tiettyssä mielessä edisti Suomen pyrkimyksiä länsimarkkinoille. Neuvostoliiton taatut ja hyvin vetävät markkinat toimivat Suomelle eräänlaisena varaventtiilinä, kun suhdanteet länsimarkkinoilla heilahtelivat.²⁹

Jokaisella mitalilla on kaksi puolta.

26. RGASPI, f. 17, op. 137, d. 710, l. 100.

27. AVPRF, f. 0135, op. 42, papka 16, d. 89, l.9.

28. AVPRF, f. 0135, op. 38, papka 8, d. 204, l. 111-112.

29. OADUMERITRF, NL:n Suomen-kauppaedustuston fondi, op. 10874, delo 48, l. 136-139; J. Nyköppin em. muistio 31.7.1950. Pääministeri Kekkosen selostus uudesta 5-vuotissopimuksesta Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa 17.11.1954, UM 58 B 1 (Neuvostoliitto 1954). Kaupan lehdistökommenteista ks. esim. *Karjala* 29.12.1951, *Hufvudstadsbladet* 30.12.1951, *Helsingin Sanomat* 28.12.1951.

AAPPO KÄHÖNEN

”Veteen piirretty viiva”

Neuvostoliiton ja Suomen suhteet esimerkkinä kylmästä sodasta

Valtiotieteen maisteri Aappo Kähönen tarkastelee yöpakkaskriisin valossa sitä, miten rauhanomaisen rinnakkaiselon esimerkkinä Suomi saattoi muuttua Neuvostoliiton näkökulmasta epäluotettavaksi. Hän tarkastelee ulkopoliittikkaa ja kansainvälisiä suhteita ilmiönä, jotka muotoutuivat vuorovaikutuksessa sisäpolitiikan ja poliittisen järjestelmän kanssa.

■ Hallitsevan ja alistaisen valtion käsitteiden avulla Neuvostoliiton ja Suomen suhteita voidaan selvittää esimerkkinä pienen maan ja supervallan välisistä suhteista. Tällöin hallitsevan valtion olemassaolo asettaa rajoituksia sekä pienemmän valtion ulkopoliitikalle että sen poliittiselle järjestelmälle¹ ja luo näin ”mahdollisen rajat.”

Neuvostoliiton ulkopoliitiikan tutkimuksen ongelmana on perinteisesti ollut, nähdäänkö sen pohjaavan realistisen koulukunnan voimapolitiikkaan vai ko ideologiaan. Nyt valitusta näkökulmasta nämä tulkinnat eivät sulje toisiaan pois. Jännite ideologian ja pragmatismien, vallankumouksen ja rinnakkaiselon välillä nähdään Neuvostoliiton ulkopoliitiikan perusulottuvuutena juuri sen poliittisen järjestelmän takia.²

Vuoden 1948 ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksen (YYA) jälkeen Neuvostoliiton Suomen politiikassa voi nähdä kolme vaihetta: syvän epäluottamuksen jakso 1950–53, rauhanomainen rinnakkainelo ja puolueettomuus 1953–58 sekä läheiset ja luottamukselliset suhteet vuodesta 1958 eteenpäin. Perinteisesti tutkimuksessa on katsottu Neuvostoliiton ja Suomen suhteet suhteellisen hyväksi YYA-sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen; vuoden 1953 jälkei-

nen ”suojasää” Neuvostoliitossa teki niistä vain vieläkin toimivampia.³ Kuitenkin nyt saataville tulleessa neuvostomateriaalissa Suomi esiintyy mahdollisena vihollisena Korean sodan aikana. Neuvostoliittolaiset siis selvästikin havaitsivat YYA-sopimuksen riittämättömäksi takaamaan turvallisuusetujaan.⁴

Käsite ’kylmän sodan imperiumit’ tarjoaa hyödyllisen välineen sen kaksinaisuuspuuteen pohjanneen konfliktin tarkasteluun, joka syntyi toisen maailmansodan jälkeen. Konfliktin kahta pääosapuolta liittolaisineen ei enää tarkastella monoliittisina blokkeina, vaan heterogeenisinä ylikansallisina ”imperiumeina”. Vuosina 1947–49 nämä ”imperiumit” muodostivat etupiirejä, turvallisuuspoliittisten etujensa kannalta ensisijaisia vaikutusalueita. Ei ainoastaan etupiirien laajentamisesta, vaan myös niiden yhtenäisyyden ylläpitämisestä muodostui keskeinen osa kummankin uuden ”imperiumin” politiikkaa.⁵ Kylmää sotaa ei kuitenkaan voi rajata vain eri poliittisten ja taloudellisten ryhmittymien väliseen kamppailuun, vaan se on ymmärrettävä myös erilaisten yhteiskuntajärjestelmien konfliktina. Tämä korostaa ideologisen ulottuvuuden merkitystä sekä Neuvostoliiton että Yhdysvaltojen osalta. Propagandaa ei siis nähdä jonain politiikan ulkopuolisena ja sitä täydentävänä tekijänä, vaan olennaisena osana kylmän sodan strategiaa, jonka tarkoituksena oli voittaa ihmisten mielen siinä missä valloittaa uusia alueita tai saavuttaa taloudellinen etulyöntiasema.⁶

1. David B. Abernethy (1986) 'Dominant-Subordinate Relationships', *Dominant Powers and Subordinate States*, toim. Jan F. Triska, Durham, 105–123.

2. Geoffrey Roberts (1999) *The Soviet Union in the World Politics*, London, 4–9, 11–12.

3. Perinteistä näkökulmaa edustavat mm. Juhani Suomi (*Urho Kekkonen 1956–1962*, Keuruu 1992) sekä huolimatta kansainvälisestä kontekstista pääosin myös Jussi Hanhimäki (*Containing Coexistence*, 1997). Kuvaa ovat uudistaneet ne tutkijat, jotka ovat käyttäneet neuvostoarkistoja, mm. Jukka Nevakivi ja Kimmo Rentola.

4. Kimmo Rentola (1997) *Niin kylmää että polttaa*, Keuruu, 160–167.

5. John Lewis Gaddis (1997) *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford, 26–27, 51–53.

6. Gary D. Rawnsley, Introduction (1999), *Cold War propaganda in the 1950s*, toim. Gary D. Rawnsley, New York, 1–2.

Suomi kylmän sodan ytimessä

Syksyllä 1958 Suomen aseman muuttumisen kansainvälisenä taustana oli jälleen kerran supervaltojen kärjistyvä vastakkainasettelu. Neuvostoliitto valitsi yksipuolisen linjan Berliinin aseman muuttamiseksi, ja Yhdysvallat sijoitti taktisia ydinaseita Länsi-Saksaan. Lisäksi Kiinan hyökkäysuhka Taiwanin voimisti jännitystä. Skandinavia ja Suomi eivät olleet tästä irrallaan. NATO-yhteistyötä tiivistettiin Länsi-Saksan, Tanskan, Norjan ja Iso-Britannian välillä. Tilanne Itämerellä oli muuttunut Neuvostoliiton kannalta huolestuttavammaksi sen jälkeen, kun Länsi-Saksasta oli tullut NATO:n jäsen vuonna 1955. Jo syksyllä 1957 Neuvostoliitto oli tunnustellut Suomelta tukea Länsi-Saksan, Tanskan ja Iso-Britannian laivastoyhteistyön vastaiselle politiikalleen. Voimistuvan kansainvälisen jännitteen nähtiin Suomessa johdettavan maan Neuvostoliiton-politiikan ja pohjoismaisen politiikan väliseen ristiriitaan. Tässä vaiheessa uskottiin kuitenkin vielä mahdolliseksi välttää ristiriita, kun YYA-sopimuksen johdanto kerran mainitsi Suomen pyrkimyksen pysytellä suurvaltojen ristiriitojen ulkopuolella.⁷

1950-luvun jälkipuolella Suomen sekä sisäpoliittinen että kauppapoliittinen epävakaus oli pahentunut. EEC:n tiivistyminen ilman Iso-Britanniaa johti viimeksi mainittuun vetämiin neuvotteluihin väljemmästä vapaakauppa-alueesta, EFTA:sta. Kun sekä suomalaisten tuotteiden pääasiakkaat että tärkeimmät kilpailijat tulisivat kuulumaan muodostuvaan vapaakauppa-alueeseen, siihen oli Suomen kauppapoliittisten etujen kannalta välttämätöntä järjestää suhteet.⁸ Vaalien jälkeen elokuun lopulla 1958 muodostettiin sosiaalidemokraattisen puolueen (SDP) sekä kokoomuksen johdolla enemmistöhallitus, johon myös maalaisliitto osallistui. Tämä aiheutti nk. ”yöpakkaskriisin” neuvostoliittolais-suomalaisissa suhteissa, kun Neuvostoliitto määritteli hallituksen ulkopoliittisesti epäluotettavaksi. Neuvostoliiton riittävän kovan poliittisen ja taloudellisen painostuksen jälkeen hallitus erosi joulukuun alussa 1958.

Neuvostoliiton reaktio tulee suhteuttaa ei vain kylmän sodan kansainväliseen taustaan,

vaan myös Neuvostoliiton sisäpolitiikassa tapahtuneisiin muutoksiin. Neuvostoliiton johdossa pelättiin vastustajan voivan hyötyä itäleirin muutoksista. Havaittiin amerikkalaisten käyttäneen propagandassaan ”kansallisen kommunismin” käsitettä välineenä ”sosialistisen leirin hajottamiseen ja erityisesti kansandemokratioiden eristämiseen Neuvostoliitosta”. Nyt lännen uudeksi argumentiksi nousivat syytökset puoluejohdon stalinismista, millä pyrittiin hajaanukseen kommunististen puolueiden sisällä. ”Eräissä tapauksissa amerikkalainen propaganda väittää, ettei se muka ole kommunistista systeemiä vastaan tässä tai jossain muussa maassa, vaan ainoastaan stalinismia vastaan.” Radio Free European mukaan ”sosialismi ei ole uhka nyt, uhkana on stalinismi”.⁹

Se että ”imperiumin” yhtenäisyys huolestutti Neuvostoliittoa näihin aikoihin, käy selville NKP:n delegaation raportista Suomen kommunistisen puolueen (SKP) puoluekokouksesta. Miltei kaikki kansandemokraattisten maiden vierasdelegaatiot alleviivasivat proletaarista internationalismia, revisionismin vastaista taistelua ja NKP:n johtavaa asemaa, kuten teki myös SKP. Sen sijaan Puolan edustajat puhuivat yhteiskunnallisista uudistuksista ja poliittisen elämän demokratisoinnista korostaen Puolan suvereniteettia. Neuvostoliittolaisten mukaan puolalaisten puheenvuorosta puuttui koko proletaarisen internationalismin käsite,¹⁰ jolla Neuvostoliitto oli juuri perustellut interventiota Unkariin. Levottomuudet Neuvostoliiton etupiirissä 1956 Puolassa ja erityisesti Unkarissa olivat olleet NKP:n 20. puoluekokouksen destalinisaatiopäätösten odottamattomia seurauksia. Näiden seurausten nähtiin myös voimistaneen trotskismia, revisionismia ja muita sosialismin ”luopiosuuntauksia”. Kaikki tämä mainittiin, kun suositeltiin uuden puolue-elimien perustamista läntisen ja nimenomaan amerikkalaisen propagandan torjumiseksi.¹¹ Tältä pohjalta muodostui neuvostojohdon sisäpoliittinen ja ideologinen konteksti sen tarkastellessa kehitystä Suomessa vuosina 1957–58.

Ulkopoliittisen kontekstin muodosti Hrushtshevin syrjäyttämistä yrittäneen nk.

puolueenvastaisen ryhmän kesällä 1957 esittämä liennytopoliitiikan kritiikki. Tämä loi vallassa säilyneelle johdolle merkittävän ulkopoliittisen läpimurron tarpeen, esimerkiksi Berliinin aseman osalta. Sputnikin laukaisun loppuvuodesta 1957 osoittama Neuvostoliiton etumatka mannertenvälisessä ohjusteknologiassa tarjosi edellytyksiä tavoitteen saavuttamiselle.¹² Sputnik symboloi samanaikaisesti sekä planeetanlaajuista iskukykyä että sosialismia ”tulevaisuuden aaltona”. Neuvostoliitossa nähtiin kansainvälisen järjestelmän olevan muuttumassa kohti sosialistisen leirin ylivaltaa.¹³ Hrushtshevin esittämä uhkavaatimus Berliinin asemasta sekä hänen kaksi siihen liittyntä puhettaan nostivat jännityksen huippuunsa marraskuussa 1958.

Suhde läntiseen integraatioon

Vaikka usein on väitetty, että Neuvostoliiton perusedut Suomessa olivat turvallisuuspoliittisia, käytännössä niihin sisältyi myös voimakas sisä- ja kauppapoliittinen ulottuvuus. Tämä käy selkeästi ilmi useammista Suomen poliittista tilannetta käsittelevistä neuvostoarvioista. Alkuvuodesta 1957 todettiin toisaalta, että Suomen talousongelmat ”loivat objektiivisia edellytyksiä luokkavastakohtaisuuksien kärjistymiselle, erityisesti lakkoliikkeiden muodossa”. Toisaalta pelättiin, että jos Suomen taloudellisen tilan heikkeneminen jatkuu, se saattaisi johtaa hallituskriisiin, mikä sallisi konservatiivisten puolueiden osallistua hallitukseen ”voimien kokoamisen” nimissä. Samalla korostettiin, että kysymys kauppa- ja talouspolitiikasta, jonka ympärille poliittisen konfliktin nähdään Suomessa paljolti keskittyneen, ”kätkee sisäänsä toisia, vielä paljon tärkeämpiä kysymyksiä – kysymyksiä maan tulevasta ulkopoliitiikasta”.¹⁴ Juuri tässä ideologiselta kannalta positiivinen kehitys, luokkavastakohtaisuuksien kärjistyminen, näyttäisi olevan ristiriidassa omien mahdollisesti negatiivisten ulkopoliittisten seuraustensa kanssa. Vaikuttaa siltä, että vaikka yllämainittujen olosuhteiden uskottiin hyödyttävän kommunisteja, ei heidän silti uskottu voivan vaikuttaa riittävän voimakkaasti Suomen ulkopoliitiikkaan.

Neuvostoliittolais-suomalaisten suhteiden taloudellisella tasolla ongelmat näyttivät keskittyvän Suomen voimistuviin taloudellisiin siteisiin länsimaiden kanssa. Neuvostoliitto oli nähnyt läntiset talousjärjestöt turvallisuuspoliittisena uhkana jo Marshall-suunnitelmasta lähtien. Tämä asenne säilyi käytännöllisesti katsoen muuttumattomana myös liennytskausina. Kaksi vuotta Stalinin kuoleman jälkeen virallinen neuvostokanta yhä määritteli ”Länsi-Saksan sotilaallisen potentiaalin elvyttämisen ja uuden sodan valmistelun Euroopassa” yhdeksi perustavoitteeksi Euroopan taloudellisessa integraatiossa, jota siihen aikaan edusti Euroopan teräs- ja hiiliunioni. Samaan aikaan OEEC nähtiin ainoastaan amerikkalaisten työkaluna, jonka vaikutus ei rajoittunut yksin länsiblockiin. Yksi sen funktioista oli ”houkutellessa ’puolueettomia’ maita tukemaan USA:n ja Länsi-Euroopan sotataloudellista perustaa.”¹⁵ Kriisien aikana tällaisten organisaatioiden merkitys nähtiin suoraan poliittisena ja sotilaallisena.

Suomen sisäpolitiikan osalta Neuvostoliiton päätavoitteena oli jatkuvuus. Tähän liittyvä huolestuneisuus näkyi Neuvostoliiton Suomen-politiikan arvioissa keväällä 1958. ”Hyvien naapuruussuhteiden” politiikka oli siihen saakka perustunut laajaan hallituskoalitioon, jossa pääosapuolina olivat

7. Muistio Itämeren kysymyksestä 31.8.1957, ei teki-jää, 12 L, Ulkoasiainministeriön arkisto (UM).

8. Jukka Seppinen (1997) *Suomen EFTA-ratkaisu yöpakkasten ja noottikriisin välissä*, Saarijärvi, 47–52.

9. Neuvostoliiton ulkoministeriön (MID) informaatiokomitean muistio, jonka Andrei Gromyko lähetti 30.1.1957 Mihail Susloville, 5/30/193, Rossiiskii gosudarstvennyi arhiv noveisheji istorii (RGANI).

10. Frol Kozlov, Ivan Käbin ja V. Tereshkin NKP:n keskuskomitealle, 24.6.1957, 5/30/223, RGANI.

11. Ju. Zhukov ja A. Kuznetsov NKP:n keskuskomitealle 16.7.1957, 5/30/193, RGANI.

12. Vladislav Zubok & Constantine Pleshakov (1996) *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Cambridge, Massachusetts, 187–188.

13. William Zimmerman (1969) *Soviet Perspectives on International Relations 1956–1967*, Princeton, 170–180.

14. MID:n informaatiokomitean muistio, jonka Andrei Gromyko lähetti Mihail Susloville 16.1.1957, 5/28/495, RGANI.

15. MID:n informaatiokomitean muistio, jonka Andrei Gromyko lähetti Nikita Hrushtsheville 18.1.1955 ja Mihail Susloville 5.2.1955, 5/30/114, RGANI.

olleet maalaisliitto ja SDP ruotsalaisen kansanpuolueen (RKP) ja Suomen kansan demokraattisen liiton (SKDL) avustamina. Nyt neuvostoliittolaiset syyttivät oikeistososiaalidemokraattien paluuta SDP:n johtoon keväällä 1957 hallituskoalition hajoamisesta. Neuvostoliittolaisten mukaan tämä oli aktivoitunut Suomen konservatiiviset piirit, jotka nyt yrittivät luoda porvarillisiin puolueisiin ja oikeistososiaalidemokraatteihin perustuvaa hallitusta. ”Nämä piirit pyrkivät viemään Suomen lähemmäksi länsimaita ja valmistautuvat lopulta luopumaan yhteistyöpolitiikasta SNTL:n kanssa.” Parlamenttivaalien lähestyessä kesällä 1958 todettiin, että ”oikeistopiirien” suunnitelmana oli muun muassa ”heikentää maalaisliittoa ja horjuttaa presidentti Kekkonen auktoriteettia”.¹⁶ Huhtikuussa 1958 ”oikeistopiirit” olivat ryhtyneet antamaan epäystävällisiä lausuntoja. Lausuntojen sisältönä oli, että neuvostoliittolais-suomalaisten suhteiden sodan jälkeinen pohja oli vanhentunut. Kevät 1957 nähtiin tässä suhteessa käännekohtana. Vaikka Suomea jo avoimesti syytettiin aikomuksesta rikkoa YYA-sopimusta,¹⁷ vielä ei havaittu minkäänlaista sotilaallista uhkaa.

Neuvostoliiton Helsingin lähetystö määritteli selkeimmin Suomen yöpakkaskriisin jälkeisen liikkumatilan poliittiset ja taloudelliset rajoitukset, kun se Euroopan integraation näkökulmasta kesällä 1959 arvioi Suomen mahdollista jäsenyyttä suunnitellussa Pohjoismaisessa tulliliitossa. Yhtäältä oltiin sitä mieltä, että Länsi-Euroopan kanssa käyty kauppa oli Suomen hyvinvoinnin perusta. Neuvostoliittolaisille oli myös selvää se, että paperimarkkinoilla Suomen pääkilpailijoiden, Ruotsin ja Norjan, jäsenyys jonkinlaisessa vapaakauppavyöhykkeessä ”aiheuttaisi todellisen uhan [Suomen] kauppapolitiittisen aseman heikentymisestä, jos se jäisi vyöhykkeen ulkopuolelle”. Toisaalta Neuvostoliiton asenne Suomen mahdolliseen jäsenyyteen Pohjoismaisessa tulliliitossa oli kuitenkin selkeästi kielteinen. Pohjoismaisen tulliliitto ymmärrettiin parhaimmillaan vain väliaikaisratkaisuksi ennen laajemman länsieurooppalaisen vapaakauppavyöhykkeen luomista. Tällöin neuvostonäemyksen mukaan ensin yhdistettäisiin Poh-

joismainen tulliliitto EFTA:n kanssa, ja nämä puolestaan EEC:n kanssa, jolloin vyöhyke lopulta käsittäisi kaikki OEEC-maat, joista enemmistö kuului NATO:oon. Tällaisen kehityksen hyväksyminen oli mahdotonta Neuvostoliiton näkökulmasta, sekä kauppa-että turvallisuuspoliittisesti. Neuvostoliitossa epäiltiin, että huolimatta virallisista vakuutuksistaan Suomi ei OEEC:hen pohjautuvassa kauppablokissa kykenisi edes halutessaankaan turvaamaan idänkaupan etuja, erityisesti Neuvostoliiton suosituimmuusasemaa.¹⁸

Rajallinen liikkumatila

Vaikka liikkumatilan rajoitukset Suomessa virallisesti kiellettiinkin yöpakkaskriisin jälkeen, ne havaittiin hyvin lännessä. Tämä kuvastui myös ulkoasiainministeriön lehdistöpäällikön Max Jakobsonin raporteissa, kun hän arvioi Ruotsin ja Yhdysvaltojen julkisuuden välitöntä reaktiota yöpakkaskriisiin.

Ruotsin lehdistö ja viranomaiset olivat yleisesti ottaen valmiita ymmärtämään Suomen päätöstä taipua Neuvostoliiton painostukseen. Yöpakkaskriisin seurausten näkökulmasta katsoen ruotsalaisilla oli kuitenkin mielenkiintoisia havaintoja. Ruotsin ulkoministeriön lähteet totesivat, että Nikita Hrushtshevin suunniteltu Skandinavian matka ei ehkä toteutuisikaan, kun epäriivä ja jopa kielteinen asenne voimistui Skandinavian maiden hallitusten piirissä. Ruotsalaisten epärointi johtui siitä, ”että yleisen mielipiteen pelätään reagoivan kielteisesti vierailuun, osaksi siitä, että hallituksen taholla pelätään pääministeri Hrushtshevin käyttävän vierailunsa aikana poliittisia puheenvuoroja, jotka voisivat olla isännille kiusallisia, etenkin jos vierailu sattuu yhteen jonkin kansainvälisen kriisitilanteen kanssa.”¹⁹ Vaikkakin jälkimmäinen huomautus saattaa suoremmin liittyä toiseen Berliinin kriisiin, on todennäköistä, että yöpakkaskriisi oli myös vaikuttanut julkiseen mielipiteeseen sekä Ruotsissa että muissa Pohjoismaissa.

Yhdysvalloissa julkisuus oli vähemmän taipuvainen ymmärtämään Suomen linjaa. Sanomalehdet olivat käsitelleet äskettäisiä

Suomeen liittyneitä tapahtumia ”tavalla, joka ei voi olla heikentämättä siellä luottamusta Suomen riippumattomuuteen”, kun useissa artikkeleissa Suomea luonnehdittiin ”puolisatelliitiksi”. Vaikutuskeinona Yhdysvaltojen julkiseen mielipiteeseen Jakobson tarjosi tasavallan presidentille haastattelun myöntämistä *New York Timesin* Skandinavian kirjeenvaihtajalle Werner Wiskarille. Tämä oli jo ilmoittanut olevansa kiinnostunut seuraavanlaisista kysymyksistä: ”Millä tavoin äskeinen kriisi idänsuhteissamme on vaikuttanut suhteisiimme länteen? Miten suhtaudumme taloudelliseen yhteistoimintaan Länsi-Euroopan tai Pohjoismaiden piirissä? Missä määrin rajoittaa hyvien idänsuhteiden hoitaminen sisäpoliittista toimintavapauttamme (sos. dem. puolueen asema)? Miten ovat kommunismin vastustaminen kotimaassa ja hyvien suhteiden vaaliminen Neuvostoliittoon sovittavissa yhteen?” Vaikka Jakobson jo viittasikin siihen ”että kaikkiin Mr Wiskarin kysymyksiin ei tietenkään tarvitsisi vastata”,²⁰ haastattelu presidentti Kekkonen kanssa järjestettiin. Yrityksenä luoda positiivisempi läntinen julkisuuskuva Suomen asemasta haastattelu kuitenkin epäonnistui.

Yöpakkaskriisi oli tuonut esiin perustavanlaatuisen konfliktin Suomen taloudellisten tarpeiden ja sen turvallisuuspoliittisen aseman välillä. Neuvostotarkkailijan sanoin: ”Siksi ’yhteismarkkinoiden’ tyyppisten taloudellisten blokkien luominen Länsi Euroopassa asettaa Suomelle vakavan kysymyksen siitä, kuinka sovittaa yhteen Suomen mahdollinen osallistuminen esim. ’vapaa-kauppavyöhykkeeseen’, johon Suomen taloudella on määrätty intressi, Suomen ulkopoliittisen statuksen kanssa Neuvostoliiton kanssa liitossa olevana valtiona.”²¹ Tämä vuoden 1958 yöpakkaskriisin jälkeinen neuvostomääritelmä Suomen asemasta ei jätä suurta epäselvyyttä YYA-sopimuksen tulkinnasta Moskovassa. Neuvostonäkökulmasta sopimuksen tarkoituksena oli kytkeä Suomi sen etupiiriin, ”imperiumiin” käsitteen laajimmassa mielessä, ei taata Suomen puolueettomuutta.

Kun Neuvostoliitto oli jo Korean sodan (1950–53) aikana havainnut YYA-sopimuk-

sen riittämättömäksi takaamaan turvallisuus-etujaan, lisätakeita tarvittiin Suomen sotilaallisen yhteistyön varmistamiseksi kriisitilanteessa. Äärimmäinen kauhuskenaario oli, että Suomi menetettäisiin lännelle, ainakin taloudellisesti ja poliittisesti, jos ei sotilaallisesti. Neuvostoliitto oli jo pitänyt tarpeellisenä sekaantumista Suomen vuoden 1956 presidentinvaaleihin varmistaakseen sopivimman ehdokkaan valinnan. Erityisesti KGB oli ollut taipuvainen tukemaan Kekosta ”luottamuksellisten suhteiden” takuuna.²² Jo Kekkonen valinnan jälkeen Neuvostoliiton Helsingin lähetystössä oli havaittu, että Kekkonen toimintavapaus ja uudelleenvalinta olivat riippuvaisia siitä, miten paljon hän kykenisi laajentamaan kannatustaan oman puolueensa ulkopuolelle. Tässä suhteessa hajaannus SDP:ssä, Kekkos-vastaisen rintaman toisessa pääsiivessä sekä kommunismin keskeisessä ideologisessa vastustajassa, oli Neuvostoliiton kannalta erityisen kiinnostava. Puolueesta irrottautunut siipi oli valmiimpi yhteistyöhön maalaisliiton kanssa, jolloin sen tukeminen tarjosi Neuvostoliitolle mahdollisuuden vakiinnuttaa Kekkonen asemaa.²³

Kun enemmistöhallituksen muodostivatkin Kekkonen kilpailijat kesän 1958 eduskuntavaalien jälkeen, vieläpä SKP:n saavu-

16. MID:n informaatiokomitean muistio, jonka Andrei Gromyko lähetti Anastas Mikojanille 19.3.1958, 5/30/271, RGANI.

17. V. Andrejev (Neuvostoliiton Helsingin lähetystön attashea) ulkoministeriön Skandinavian osastolle 24.4.1958, 135/39/12, Arhiv vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii (AVP RF).

18. V.K. Fedorinov (Neuvostoliiton Helsingin lähetystön 2. sihteeri) ulkoministeriön Skandinavian osastolle 14.7.1959, muistio ”Finlandija i sozhdanija tamozhennogo sojuza severnyih stran”, 36–67, 135/41/16, AVP RF.

19. Max Jakobsonin muistio ”Tukholman lehtien suhtautuminen Suomen tilanteeseen”, 2.2.1959, 12 L, UM.

20. Max Jakobsonin muistio ”Yhdysvaltain lehdistön suhtautuminen Suomeen”, 25.2.1959, 12 L, UM.

21. Fedorinovin em. muistio 14.7.1959, 135/41/16, s. 37, AVP RF. Vaikka Jukka Seppinen siteeraa useaan otteeseen (s. 96–110) samaa muistiota, jopa kehuen sen asietietoja, hän ei ole havainnut tätä Suomen aseman keskeistä määrittelyä viitatessaan (s. 109) laatijan näkemyksiin YYA-sopimuksen merkityksestä Neuvostoliiton ja Suomen suhteille.

22. Rentola 1997, 405–409.

23. Jukka Nevakivi (1996) *Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui*, Keuruu, 156, 161, 162–166.

Presidentti Urho Kekkonen ja Neuvostoliiton korkeimman neuvoston puheenjohtaja Kliment Voroshilov Moskovan lentokentällä toukokuussa 1958. Lehtikuva Oy. Kuva: Kalle Kultala.

tettua huomattavan voiton, se näytti uhkaavan ei yksin Kekkonen asemaa, vaan myös Neuvostoliiton häneen sijoittamaa tukea kasvavan kansainvälisen vastakkainasettelun kontekstissa. Mielenkiintoista kyllä, Neuvostoliiton käyttämä jatkuvuus-argumentti sai ulkoasianministeriön poliittisen osaston päällikön Eero A. Wuoren miettiäksi jo vuoden 1953 lopulla. Silloin Kekkonen neljäs hallitus oli juuri kaatunut ja Sakari Tuomiojan hallitusta oltiin juuri nimittämässä. Kun Wuori pohdiskeli Kekkonen vailla olevan hallituksen muodostumisen todennäköisyyttä, hän oli huolissaan Neuvostoliiton mahdollisista reaktioista. Neuvostoliitto saattaisi pitää Kekkonen puuttumista muutoksena Suomen ulkopoliitikassa, sillä ”tri. Kekkonen Neuvostoliiton taholta nauttima luottamus hyvien suhteiden ’takuumiehenä’ on neuvostoliittolaiselta taholta ilmaistu niin selkeästi, että se on muodostunut erääksi tekijäksi tilannetta arvioitaessa”. Tämän jälkeen hän vielä luonnosteli listan mahdollisista Neuvostoliiton taloudellisista ja poliittisista vastatoimista, jotka muistuttivat hyvin paljon yöpakkaskriisin aikaista kehitystä.²⁴ Kun mitään laajempaa kansainvälistä kriisiä ei ilmaantunut aselevon tultua Koreassa solmituksi kesällä 1953, Neuvostoliitolla ei ollut aihetta reagoida voimakkaasti. Näin Neuvostoliiton toimintalinja vuonna 1958, tai ainakaan sen argumentaatio, ei periaatteessa tullut yllätyksenä Suomen poliittiselle johdolle.

Vuoden 1958 tapahtumien peruseroavuus YYA-sopimuksen solmimiseen vuonna 1948 verrattuna oli Neuvostoliiton kansainvälisen aseman vahvistuminen ja vastaavasti Suomen aseman heikkous, jota alleviivasi sisäpoliittinen epäyhtenäisyys. Niitä syitä, jotka vuonna 1948 olivat rajoittaneet Neuvostoliiton toimintaa, ei enää ollut. Kun kylmän sodan ”imperiumit” oli jo muodostettu, kriisivaiheessa oli tärkeintä säilyttää etupiirin yhtenäisyys. Neuvostoliitolla oli nyt mahdollisuus käyttää YYA-sopimusta poliittisen vaikuttamisen ja kontrollin välineenä nimenomaan silloin kun kansainvälinen jännitys kasvoi.²⁵ Vuoden 1958 kriisistä tuli käännekohta neuvostoliittolais-suomalaisissa suhteissa: se määritteli Suomen liikku-

matilan, ei vain ulkopoliittisesti, vaan myös kauppa- ja sisäpoliittisesti.

Neuvostoliiton ulkopoliitikassa 1958 yhdistyivät sekä Unkarin kriisin jälkeen tiukentunut ideologinen näkökulma että kesän 1957 jälkeinen kasvanut tarve aktiivisuuteen. Jos Suomi olikin vielä poikkeus Neuvostoliiton etupiirissä poliittisen järjestelmänsä takia, siitä oli tullut erinomainen esimerkki kylmästä sodasta yleensä.

Menneestä uuteen maailmanjärjestykseen

Tarkasteltaessa Suomen kylmän sodan aikaisen aseman kehittymistä Wiskarin kysymykset Jakobsonille ovat säilyttäneet ajan-kohtaisuutensa, vaikka joihinkin niistä nyt osittain saatavilla oleva neuvostoliittolainen tutkimusmateriaali tarjoaa vastauksia. Kaksinapaisen maailman katoamisen jälkeen tulkinnat YYA-sopimuksen sisällöstä ja puolueettomuudesta Suomen ulkopoliitiikan sisältönä ovat lakanneet olemasta Suomen ulkopoliittisen liikkumatilan osoittajia. Suomen poliittisen järjestelmän, nimenomaan sisäpolitiikan osalta ulkopoliitiikan ääneen lausumaton ensisijaisuus on kadonnut. Tämä on lopulta mahdollistanut suomalaisen keskustelun suomettumisesta, ei ensisijaisesti ulkopoliittisena ilmiönä, vaan sisäpoliittisena kulttuurina. Tässä poliittisessa kulttuurissa ulkosuhteita, erityisesti neuvostosuhteita, käytettiin välineinä sisäpoliittisten päämäärien ajamisessa. Suomettumisesta luopumisen ei siis tarvitse merkitä Venäjän vastaista ulkopoliitiikkaa, vaan sisäpoliittisten käytäntöjen kriittistä uudelleen arviointia Suomessa.

Riippumatta ideologisista muutoksista Venäjällä, Suomen asema suhteessa siihen on historiallisesti pohjautunut pienen maan ja imperiumin tai suurvallan väliseen suhteeseen. Kun etupiirit yleisemmällä tasolla on kerran määritelty, miehitys ei ole ollut

24. Eero A. Wuori, ’Tilannearviointia uuteen hallitukseen siirryttäessä’, 6.11.1953, 12 L, UM. Vaikka Wuorella oli ollut yhteyksiä jo 1940-luvun lopulta neuvostotiedusteluun, tämän ei tarvitse merkittävästi heikentää hänen luotettavuuttaan lähteenä nimenomaan Neuvostoliiton Suomen-poliitikasta. Rentola 1997, 29.

25. Nevakivi 1996, 148–149.

välttämättömyys, mutta takeet lojaalisuudesta kyllä. Vaikka kylmän sodan aikakausi on jo päättynyt, tämä ei nykyisellään ole johtanut konfliktien pois kuihtumiseen eikä myöskään ole rajoittanut suurvaltojen osallistumista niihin. Itse asiassa Yhdysvaltojen toimet Lähi-idässä ja Afganistanissa, Venäjän Kaukasiassa ja Keski-Aasiassa sekä EU:n Itävallassa ja Balkanilla näyttävät viittaavan täysin päinvastaiseen. Ulkoisten etupiirien, laajimmassa merkityksessä ”imperiumien”, laajentamisen ja ylläpitämisen ensisijaisena ehtona on kuitenkin yhä edelleen sisäisen yhtenäisyyden kontrollointi, yhtenäisyys ”omien” parissa.

KATALIN MIKLÓSSY

AMERICAN DIPLOMACY AND POLICY IN THE BALKANS

Internationalismin vaatimus vai kansalliset intressit?

Unkarin ja Romanian selviytymisstrategiat 1968–72

Filosofian lisensiaatti Katalin Miklóssy tarkastelee Unkarin ja Romanian välien huononemisen syitä ja seurauksia sekä ristiriidan suhdetta sosialististen maiden välisiin ’käytössääntöihin’.

■ Hruštševin suojasään² aikana nousi useassa Neuvostoliiton liittolaismaassa esiin omia päämääriä, jotka eivät aina täysin vastanneet itäblokin yhteislinjaa. Tässä yhteydessä esiin tulleet kansalliset intressit voidaan mieltää kahdella tavalla. Yhtäältä erottuivat valtiolliset pyrkimykset, joihin kuuluvat ’normaaliin’ suvereenisuuteen (*statehood*) liittyvät poliittis-taloudellisuontoiset edut. Toisaalta olivat erityisen hankalat kansakunta-ajatteluun (*nationhood*) perustuvat pääasiallisesti kulttuuripainotteiset intressit.

Tämä erottelu on tarpeen erityisesti tarkasteltaessa Unkarin ja Romanian suhteita. Ne olivat poikkeuksellisia jäsenmaita sosialistisessa ryhmittymässä. János Kádár toteutti ’pehmeän diktatuurin’,³ jossa vallitsi harvinaisen liberaali ilmapiiri. Nicolae Ceausescu loi omalaatuisen, korostetun nationalistisen sosialismin, jossa oli uusstalinistisia piirteitä. Kummassakin maassa sosialismin keskivaihe koettiin suotuisana aikana, elettiin nousukautta ilman suuria sisäisiä taloudellisia tai poliittisia kriisejä. Niin Unkarissa kuin Romaniassakin elintaso lähti hitaaseen mutta tasaiseen kasvuun, mikä näkyi ihmisten suhteellisena tyytyväisyytenä.

Itäblokin keskinäisiä suhteita sääтели internationalismin periaate. Käsité oli marxilaisuuden kulmakiviä. Alun perin se tarkoitti erimaalaisten työläisten yhteyttä, solidaarisuutta ja veljeyttä taistelussa kapitalismia vastaan. Käsité ei ollut pelkkää teoriaa, vaan myös poliittinen toimintamalli, joka edellytti yhteistyötä riippumatta kansallisista sidonnaisuuksista.⁴ Internationalismin käytännön aspekteja oli yya-sopimusjärjestelmä, Keskinäisen taloudellisen avun neuvosto SEV ja Varsovan liitto.⁵ Koheesion vaatimus piti ymmärtää sen mukaan mikä oli Moskovan ajankohtainen tulkinta internationalismin poliittisesta sisällöstä. Se määräsi pakolliset käyttäytymissäännöt ja vaikutti kontrollin tiukkuuteen tai höllentämiseen. Vaikka Kreml oli ehdoton keskus, sen väliintulon aste vaihteli kansainvälisen tilanteen ja sen omien intressien mukaan.

Unkari ja Romania olivat eri asemassa itäblokkissa. Unkari oli kehitykseltään keskitasoa, mutta täysin riippuvainen raaka-ainesten ja energian tuonnista. Romanialla puolestaan oli raaka-ainevaroja, mutta se oli teollisesti alikehittynyt, minkä vuoksi se tarvitsi ensisijaisesti koneita ja teknologista apua. Niitä sai lännestä paljon helpommin kuin maailmanmarkkinahinnoiltaan kalliita raaka-aineita ja energiaa. Näin Romanialla oli paremmat edellytykset höllentää talous-suhteitaan Neuvostoliittoon.⁶ Vaikka Romania maantieteellisesti sijaitsi itäblokin sisällä, ei maassa ollut Puna-armeijan yksiköitä. Unkari oli käytännössä miehitetty maa, ja lisäksi blokin rajavaltio länteen. Mosko-

va tarkkaili sen sisäisiä tapahtumia paljon huolellisemmin.

Talousintressit törmäyskursilla

Talospoliittiset ratkaisut työnsivät Unkarin ja Romanian erilaisille kehitysradoille, vaikka molempien mallien takana häämötti sama päämäärä: oman näkemyksen mukainen päätöksenteko talouslinjasta.

1960-luvun toisella puoliskolla Unkarin talouden ekstensiivisen kasvun mahdollisuudet olivat ehtymässä. Väkinäinen, maan talousperinteiden ja -edellytysten vastainen painottuminen energiaa ja raaka-aineita tuhlavaan raskaaseen teollisuuteen johti umpikujaan. Vuoteen 1963 mennessä selvisi, että teollisuuslaitosten suurkeskittyminen huononsi tuotantotuloksia entisestään.⁷ Elin-tason nousu alkoi vaatia yhä suurempia kansantaloudellisia uhrauksia, ja juuri elintaso oli sen yhteiskuntasopimuksen avain, jolla 1956 vallankumouksen nujertamiseen osallistunut Kádár 'osti' kansan hiljaisen hyväksynnän. Unkarissa alkoi siis kypsyä talousreformin ajatus.⁸

Virallisesti 1968 käynnistynyt⁹ 'uusi talousmekanismi' oli ensisijaisesti talouselämän sääntelyjärjestelmän reformi, joka tähtäsi suunnitelmatalouden tuntuvaan höllentämiseen. Viisivuotissuunnitelmissa piirrettiin vain päälinjat. Tehtaat ja yhtiöt saivat vapaat kädet päättää tuotannostaan ilman puolueen väliintuloa. Tällä tavoin tuotanto ja markkinat, kysyntä ja tarjonta, lähentyivät toisiaan. Hallitus pidätti itselleen vain välilliset säätelykeinot, kuten hintapolitiikan ja lainsäädännön. Hintapolitiikassakin otettiin ensi kertaa aktiivisesti huomioon maailmanmarkkinoiden hintakehitys ja ryhdyttiin kaventamaan kuluttajahintojen ja tuotantokustannusten välistä kuilua.¹⁰ Mekanismin vaikutus näkyi pian: kansantuote kasvoi, ulkomaantase pääsi balanssiin ja kansalaisten elintaso oli nousussa.¹¹ Erikoisesti maatalouden yksiköt ja pienemmät teollisuuslaitokset hyötyivät, sillä ne osasivat reagoida herkemmin kysyntään. Myös pienyritys- ja yksityisviljelypalstat saivat alkunsa reformin myötä. 'Uusi talousmekanismi' oli itse asiassa sosialistisen markkinatalouden konsepti.¹²

Moskova suhtautui Unkarin reformisuunnitelmiin alussa suopeasti, olihan päämääränä tervehdyttää Neuvostoliitollekin pahasti velkaantunutta heikkoa taloutta. Tšekkoslovakian kriisi 1968 teki kuitenkin hallaa juuri alkaneelle talousreformille. Unkarin johdon oli edettävä varovasti, sillä Neuvostoliitto ei katsonut hyvällä 'liian pitkälle' menevää sisäistä kehitystä; pian nimittäin ilmeni, että reformi ei liikkeelle lähdettyään pysynyt vain talouden sektorilla vaan alkoi

1. Artikkelin perustuu kirjoittajan väitöskirjaan *Aspects of Internationalism and Nationalism in the Hungarian Foreign Policy. The Changing Attitude toward Romania 1968–1972*.

2. Kuuluisassa 20. kongressin puheessaan Hruštšov viestitti, että sosialismia voitiin rakentaa myös Neuvostoliiton mallista poikkeavalla tavalla. Z. A. Medvedev – R. A. Medvedev (toim.) (1976) *The Secret Speech Delivered to the closed session of the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union by Nikita Khrushchev*. Nottingham, 61–62.

3. Cs. Horváth (1993) *Magyarország 1944-től napjainkig*. Pécs, 116.

4. *Filozófiai Kislexikon* (1972) Budapest, 293–294.

5. YYA-sopimusjärjestelmän oikea merkitys tulee ymmärrettäväksi, kun palautetaan mieleen, että se edelsi Varsovan Liiton syntyä. Itäblokin sotilaallinen ja poliittinen turvajärjestelmä perustui vuoteen 1955 asti tähän bilateraalisten sopimusten verkostoon. G. Holden (1989) *The Warsaw Pact. Soviet Security and Bloc Politics*. Oxford, 18–19. B. Király *A magyar hadsereg szovjet ellenőrzés alatt*. Teoksessa I. Romsics (toim.) (1995) *Magyarország és a nagybatalmak a 20. században*. Budapest, 229–245.

6. B. Gökyay (2001) *Eastern Europe since 1970*. Harlow, 45–49.

7. Keskeytyminen oli todella valtavaa. Esimerkiksi 13 teollisuudenhaaralla (mm. paperi, lasi, sokeri, kumi, olut) oli kullakin vain yksi tehdas. Toinen paljon ker-tova mittari oli se, että vuonna 1965 työntekijöistä noin puolet toimi yli 1 000 henkeä työllistävässä teollisuuslaitoksissa. (Vastaava luku Neuvostoliiton työläisten kohdalla oli vain 34 %) Sándor Szakácsin artikkeli "A Kádár-korszak gazdaságtörténetének főbb jellemzői", *Society and Economy* Vol. XVI. 1994/5, 188–194.

8. I. T. Berend (1996) *Central and Eastern Europe 1944–1993*. Cambridge, 107–116, 136–146.

9. Päätös reformiohjelman valmistelusta tehtiin joulukuussa 1964 ja lopullinen versio hyväksyttiin talousohjelmaksi USTP:n keskuskomitean istunnossa touku-kuussa 1966. *MSZMP határozatai és dokumentumai 1963–1966* (1975) Budapest, 98, 265–266, 348–364. Ensimmäisen kerran siitä mainittiin julkisuudessa 25.4. 1965 *Népszabadság*in artikkelissa.

10. Esitys Kansantalouskomitealle hintapolitiikan kysymyksistä, 17.5.1969, OL-M-KS-288-15/163.6e.

11. Gy. Földes (1995) *Az eladósodás politikátörténete 1957–1986*. Budapest, 43.

12. J. Kornai (1993) *A szocialista rendszer*. Kritikai politikai gazdaságtan. Budapest, 496–534.

vaikuttaa yleisenä liberalisoitumisena. Yksityisyyttä salliva malli ja individualismin leviäminen olivat vakava uhka perinteiselle kommunistijärjestelmälle. Koska avoin poliittinen painostus olisi ollut epäviisasta muutenkin hankalan vuoden 1968 kireässä kansainvälisessä ilmapiirissä, Neuvostoliitto käytti ei-poliittisena painostuskeinona Unkarin riippuvuutta raaka-aineiden ja energian tuonnista. Toimitusten säätelyllä se pystyi vaikuttamaan varsin tehokkaasti Unkarin reformin laajuuteen ja nopeuteen.¹³

Pyrkiessään taloudelliseen riippumattomuuteen Romania valitsi toisenlaisen strategian. Jo 1960-luvun alussa Romania joutui ensi kertaa törmäyskursille muiden itäblokin maiden kanssa. Hruštšev näet halusi, että jokainen jäsenmaa erikoistuisi oman valmius- ja kehitystasonsa kannalta sopivimmalle tuotantoalueelle.¹⁴ Vanhojen teollisuusmaiden (Tšekkoslovakia ja DDR) vastapainoksi Romania ja Bulgaria saivat maataloustuottajan roolin Sev-työnjaossa. Se olisi työntänyt maan epäedulliseen, muista riippuvaiseen asemaan, mikä ei tyydyttänyt Bukarestin johtoa. Kun raaka-aineita oli omasta takaa, Romaniassa oli edellytyksiä kehittää teollisuustuotantoaan, ja Ceausescun edeltäjä Gheorghe Gheorghiu-Dej sitoutui Sev-työnjaon vastaisesti raskaaseen teollisuuteen eli siis perinteiseen leniniläis-stalinistiseen kehityskäsitelmään.¹⁵ Blokin sisäisen vastustuksen vuoksi oma talouslinja edellytti myös omaperäisiä poliittisia ratkaisuja. Se johti siihen, että Romania alkoi eristyä itäblokin sisällä. Ulospääsyä etsittiin lähestymällä sekä muita sosialistisessa leirissä pannaan julistettuja että varovasti myös länttä.¹⁶ Gheorgiu-Dej ilmoitti *Itsenäisyysjulistuksen* yhteydessä, että jokaisella maalla oli oikeus rakentaa sosialismia omalla tavallaan.¹⁷ Ceausescu jatkoi edeltäjänsä linjaa. Koska nopea teollistaminen istui huonosti perinteiseen maatalousyhteiskuntaan, Ceausescun ohjelman läpiajaminen edellytti tiukasti keskitettyä johtoa. Niinpä 1970-luvun alusta Romania eli uusstalinismin aikakautta. Yhä tiukkenevalle linjalle haettiin kansan hyväksyntää korostamalla nationalismia¹⁸ ja perustelemalla vaikeita sisäpoliit-

tisia päätöksiä itsenäisen ulkopoliittikan tarpeilla.¹⁹

Vuosikymmenen vaihteessa naapurimaiden talouslinjat ajautuivat törmäykseen. Unkari pyrki suojaamaan talousreformiaan liittolaisten kritiikiltä;²⁰ salaa toivottiin, että reformi innostaisi muissakin Sev-maissa.²¹ Muiden jähmeys haittasi Unkarin reformiprosessia, sillä Sevin järjestelmässä eri maiden viisivuotissuunnitelmat oli pakko sovittaa yhteen. Siksi unkarilaiset halusivat saada toisetkin vakuuttamaan liberalisoinnin tärkeydestä; saadakseen kanavan reformi-idean levittämiseen he ajoivat aktiivisesti Sevin integraation tiivistämistä. Unkari yritti muokata talousyhteistyötä järjestelmän sisältä käsin, jotta siinä olisi lisää liikkumavapautta ja kansalliset intressit voisivat tulla paremmin esille.²² Talouspoliittinen ajattelu sovitettiin siihen perusfaktaan, että maa oli riippuvai-

13. Kádárin muistelmat teoksessa Kanyó (toim.) (1990) *Kádár János. Végakarát*. Budapest, 253–254.

14. *A kommunizmus építőnek kongresszusa*. (1961) Budapest, 13–19.

15. M. Shafir huomauttaa terävästi asian nurinkurisuu-desta: samalla kun palattiin jyrkkään stalinistiseen talousohjelmaan, käännettiin internationalismin periaatteita vastaan. M. Shafir (1985) *Romania: Politics, Economics and Society*. London, 48.

16. Vuodesta 1963 Romania etsi aktiivisesti uusia taloussuhteita korvatakseen Sev-kauppaa; suhteita lämmitettiin ensin Kiinaan ja sittemmin Albaniaan. Jugoslavian kanssa Romaniassa oli ollut toimivat välit jo vuodesta 1956 lähtien.

17. *Scinteia* 23.4.1964.

18. Verdery (1991) *National Ideology Under Socialism*. Oxford.

19. T. Gilberg (1990) *Nationalism and Communism in Romania*. Oxford, 173–174.

20. Muut veljesmaat – etupäässä Neuvostoliitto, DDR, Tšekkoslovakia ja Bulgaria – osoittivat avoimesti luottamuspulaa ja kritiikkiä Unkarin sisäpoliittista suuntausta vastaan. T. I. Berend (1990) *The Hungarian Economic Reforms 1953–1988*. Cambridge, 201–231.

21. Kádár (1968) *Hazafiság és internacionalizmus*. Budapest, 509.

22. Jo reformin ensimmäisen vuoden kuluessa kävi ilmi, että veljesmaat yrittivät käyttää hyväkseen unkarilaisten poliittista varovaisuutta kahdenkeskisessä kaupankäynnissä. Raportti tästä: Esitys ministeritason työneuvottelua varten, 28.11.1968, OL-M-KS-288-24/1968/8.öe, 14–15. Unkarille oli siis mitä suurimmassa määrin etujensa mukaista, että Sevin sisällä yhteiset pelisäännöt erityisesti kauppa- ja hintapolitiikassa vahvistuisivat sekä niiden kontrolli olisi tehokkaampi. Unkarilaiset halusivat uudistaa valuutta- ja tullijärjestelmän ja saada aikaan yhtenäisemmät sisäiset markkinat, jotka olisivat palvelleet paremmin Unkarin omia intressejä.

nen talouskehityksen kannalta olennaisesta energia- ja raaka-ainesatavuudesta.

Reformin onnistuminen ja sen suoma elintason nousu oli Kádárin omalaatuisen yhteiskuntarauhan olennainen edellytys. Viime kädessä talouskehitys oli näin sidoksissa kádárismin ylläpitämiseen. Esteenä näytti olevan Romanian ajama linja.

Romanian intressien mukaista ei ollut kehittää Sevin järjestelmää.²³ Romaniaalaiset pelkäsivät, että taloudellisesti heikosti kehittynyt maa jäisi integraatiossa altavastajan asemaan, mikä johtaisi yhä suurempaan riippuvuuteen vahvemmissa maista. Unkarin ajama markkinasosialismi olisi työntänyt naapurua epäedulliseen asemaan juuri kauppasuhteissa. Teollisesti jälkeenjääneellä Romanialla oli suuri tarve estää kaikkinaisen kilpailun synty Sevin sisämarkkinoilla. Uskollisena yleiselle riippumattomuuspolitiikalleen Romania halusi loitontua sekä Sevistä että itäblokin sidonnaisuuksistaan kaikilla mahdollisilla osa-alueilla ja kääntää selkensä koko Sev-integraatiolle.

Eriävät ulkopolitiittiset ratkaisut

Unkarin ja Romanian vastakkaiset ulkopolitiittiset linjaukset palvelivat siis sisä- ja talouspolitiittisia päämääriä. Valintojen takana häämöttivät myös geopolitiittiset realiteetit ja eri tavalla määritelty liikkumatila.

Romania ja Unkari ajautuivat lopullisesti eri suuntiin Tšekkoslovakian miehityksen seurauksena. Unkari, joskin vastahakoisesti, ansaitsi Neuvostoliiton luottamuksen osallistumalla miehitykseen. Kádár yritti välittää Prahan ja Moskovan välillä viimeiseen asti ja pyrki puolustamaan naapurinsa reformilinjaa vanhoillista itäsaksalaista, puolalaista ja neuvostojohtoa vastaan.²⁴ Tšekkoslovakian puolustaminen heitti epäilyksen myös Unkarin ylle.²⁵ Itäsaksalaisten kovan linjan puoluejohtaja Walter Ulbricht tokaisi Varsovan kokouksessa (14.7.1968), että ”Tšekkoslovakian jälkeen Unkari on seuraava”.²⁶

Romania sitä vastoin kieltäytyi osallistumasta miehitykseen ja joutui itäblokin sisällä yhä epäilyttävämpään valoon.²⁷ Tšekkoslovakian miehityksen aikana Romanian parlamentti hyväksyi (22.8.1968) julkilausu-

man ulkopolitiikan perusarvoista, joihin kuuluvat maiden tasa-arvoisuuden, kansallisen riippumattomuuden ja suvereenisuuden kunnioittaminen sekä puuttumattomuus toisten sisäisiin asioihin. Romanian doktriinina²⁸ tunnettu periaate sisälsi myös uuden puolustusnäkökulman, jonka mukaan kotimaan puolesta taistelisi koko kansa (ei vain armeija), olkoon hyökkääjä kuka tahansa.²⁹

Reformisti Dubčekin nujertaminen asetti Kádárin reformiohjelman huonoon valoon. Kádár joutui todistelemaan, että vaikka Unkarilla oli oma sisäpoliittinen ratkaisunsa, maa pysyi silti uskollisena internationalismin ihanteelle ja Moskovan johtoasemalle. Uskollisuutta osoitettiin asettumalla internationalismin puolustajan rooliin. Roolin tehokkuuden ja näyttävyyden korostamiseksi valittiin kohde, joka soveltui kritisoitavaksi ja jota vasten Unkarin uskollisuus erotui paremmin: Romania, jonka liallinen omapäisyys ei ollut Moskovalle mieleen.³⁰

23. Tiedote Sevin kokouksesta. Tilannearvio integraation pääaiheista, 21.4.1970, OL-M-KS-288-5/516.öe., 29-47.

24. *Financial Times* 19.9.1968, *Evening Standard* 20.9.1968, *UPI* 4.10.1968 ja *Deutsche Welle* 30.11.1968, teoksessa Faragó (toim.) (1989) *Mr. Kádár*. Budapest, 55-58. Lisäksi: USTP:n keskuskomitean istunnon pöytäkirja 21.3.1968, OL-M-KS-288-4/93.öe., 30-37.

25. T. Huszár (1998) *1968. Prága - Budapest - Moszkva*. Budapest.

26. Kádárin tulkin Istvänné Barthan (tyttönimellään Nadja Rabinovics) muisteluita siteerasi Tökés (1998) *A kialkudott forradalom A kialkudott forradalom*. Budapest, 61.

27. Suhtautumisen erot Tšekkoslovakian tilanteeseen näkyivät hyvin kommunistipuolueiden Moskovan kokouksessa. Lähteenä: *A kommunista és munkáspártok.nemzetközi tanácskozásá. Moszkva 1969*. Budapest, 207-227, 275-284.

28. Holden (1989) 57.

29. Uusi puolustusperiaate esiteltiin julkisesti ensimmäistä kertaa Tšekkoslovakian miehityksen jatkuessa 21.8.1968. N. Ceausescu: Speech made at the popular rally held in Bucharest in the Republic Palace square. Teoksessa N. Ceausescu (1969) *Romania on the Way of Completing Socialist Construction*. Bucharest, 382-385.

30. Se, että unkarilaiset saivat selkeällä tavalla tietää mitä Moskovassa ajateltiin Romaniasta Tšekkoslovakian kriisin jälkeen, ilmeisesti vaikutti myös maan omiin asenteisiin. Unkarin Moskovan suurlähettiläs mainitsee, että NKP:n keskuskomitean Unkarin ja Romanian asioita hoitava virkamies (ilman nimeä!) viittoi Neuvostoliiton ja Romanian suhteiden odotettavissa oleviin muutoksiin. Neuvostoliitto aikoi muut-

Unkarista tuli Romanian kovaäänisin kriitikko. Romaniaa kritisoitiin juuri siitä, mikä pahimmin pisti Moskovan silmiin: se petti internationalismin ihannetta ja rikkoi itäblokin yhtenäisyyden.

Romania joutui kritiikin kohteeksi myös sen takia, että se vaaransi suojasään tasa-painoa, jota unkarilaiset välttämättä tarvitsivat reforminsa läpiviemiseen. Kun tämä herkkä balanssi vuonna 1968 särkyi, Romaniasta tuli Unkarille nk. *'Merkittävä toinen'*, siis se, jota vasten identifioimme itsemme tai korostamme omaa kuvaamme. 'Toisella' voi olla sellaisiakin ominaisuuksia, joita kadehditaan tai joita tahtoisimme itsellemme.³¹ Kriitikon rooli ja kontrastin hyväksikäyttö tähtäsi Unkarin kommunistien oman kuvan rakentamiseen Kremlin silmissä. Toisaalta Romanian erivapaudet Varsovan liitossa – ennen kaikkea jättäytyminen pois Tšekkoslovakian miehityksestä – ja lämpimämmät suhteet länteen olivat kadehdittavia maalle, joka pyrki itsekin omalle tielleen.

Unkari alkoi käyttää Moskovan suuttumusta Romaniaa kohtaan omien tarkoituseriensä mukaisesti. Niiden perimmäinen tausta löytyy maiden suhteiden historiasta, vanhoista kaunoista.

Akilleen kantapäät: vähemmistö-kysymys

Unkarin ja Romanian väleihin vaikutti olennaisesti historiallinen konflikti, joka sai alkunsa ensimmäisen maailmansodan jälkeisten aluejärjestelyjen seurauksena. Trianonin³² rauhansopimus määräsi Unkarin luovuttamaan Romanianlle Transsilvanian³³ ja sen mukana 1,3 miljoonaisen unkarinkieli-sen väestön.³⁴ Trianonin trauma yhdisti koko poliittista kenttää, kommunistit mukaan lukien. Ja koska sosialismi ei syntynyt tyhjästä, vaan rakentui edeltävien vuosikymmenien henkisellet ja materiaaliselle kulttuurille, kielteinen asenne perivihollista Romaniaa kohtaan periytyi. Kádárin politiikan kiinnostus ulkounkarilaisia kohtaan merkitsi johdon samastumista siihen kansakunta-käsitteeseen, joka syntyi Trianonin rauhan jälkeen.³⁵ Vaikka Unkari koki katkerasti stalinismin tiukan ja korostetun ka-

pean internationalismitulkinnan, näytti kuitenkin siltä, että moskoviittien³⁶ jälkeen valtaan tulleet kansalliset kommunistit pystyivät säilyttämään näkemyksensä kansakunnasta ja sen merkityksestä. Suhteita määrääväksi tekijäksi muodostui se, miten Romania kohteli unkarilaista vähemmistöä ja miten Unkari reagoi siihen.

Perustavin erimielisyys johtui kansakunta-käsitteen eri tulkinnoista. Kieleen ja kulttuuriin pohjautuva malli (Unkari) törmäsi aluerajaukseen eli valtion rajoihin nojautuvaan kansalaiskansakunta-ihanteeseen (Romania)³⁷. Romanian kansakuntakäsitys pohjautui kansalaisten tasa-arvon periaatteisiin, eli *yksilöoikeuksiin*. Unkarin määritelmä oli yhteydessä etnisten ryhmien tasa-arvokysymyksiin, ts. ryhmien *kollektiivisiin oikeuksiin*. Romanian homogeenisen valtion ihanne ei kestänyt vähemmistöjen kaksoisittoutumisen ideaa, joka oli Kádárin Unkarin johtotähti naapurisuhteissa.³⁸ Siinä vähemmistöillä oli kaksoisidentiteetti: yhtäältä vähemmistöt olivat arkipäivän elämänsä kautta sidoksissa asuinmaahansa, mutta toisaalta ne tunsivat perinteittensä, kielensä ja myös historiansa kautta yhteenkuuluvuutta oman kulttuuritaustansa emämaahan. Romania piti Unkarin pyrkimystä puuttumisena sisäisiin asioihinsa, mikä uhkasi maan riippumattomuuspolitiikkaa.³⁹

Sikäli kysymys ei tullut esille otollisimpaan aikaan, että unkarilaisvähemmistön olot Romaniassa paranivat vuosina 1968–71,⁴⁰ ja sen ymmärsi myös Unkarin johto,⁴¹ vaikkakin vähemmistöoikeuksien suhteen jäi toivomisen varaa. Unkarin ulkopoliittisen aseman vahvistamisen kannalta hetki tosin oli otollinen. Unkarilla oli 'varaa' nostaa näin herkkä aihe pöydälle, kun Romania oli 'heikoilla.' Unkari ei koskaan uskaltautunut peräänkuuluttaa unkarilaisvähemmistön asiaa muissa naapurimaissa. Romanian unkarilaisten säälittely ututettiin mukaan taidokkaasti, muun internationalistisen arvostelun ohella.

Syy varovaisuuteen oli se, että vähemmistökyseminen oli tabu itäblokkissa, ei ainoastaan marxilaisen retoriikan takia, vaan myös käytännön syistä: melkein jokaisella maalla oli hankaluuksia vähemmistökansalli-

suuksiensa kanssa. Sen sijaan Unkarista oli tullut tynkävaltio minimaalisine vähemmistöineen, ja näin sen oli helppo asettua malliksi muille. Sitoutuminen ulkounkarilaisten asiaan vahvistui vuoteen 1972 mennessä niin, että siitä lopulta tuli internationalistisesta kriitikistä riippumaton ulkopoliittikan osa-alue. Näin Unkari siis etäännyti niistä alkuperäisistä perusteista, joilla se vuoden 1968 jälkeen oikeutti kääntymisensä Romaniaa vastaan. Vähemmistöyksymyksestä tuli keskeinen, suhteita määrittelevä elementti, huolimatta siitä, että Unkarin asema itäblokkissa alkoi nopeassa tahdissa heiketä vuodesta 1972.

YYA-sopimuksen uusinta sinetöi maiden suhteiden näennäisen korjaantumisen. YYA-sopimukset solmittiin itäblokkissa alunperin 1948/49 20 vuodeksi, minkä jälkeen ne jatkuisivat vielä viisi vuotta, ellei kukaan irtisanoisi. Sen jälkeen sopimuksen oli määrä raueta, ellei sitä uusittaisi. Kun YYA-sopimuksen uusimisesta Romanian kanssa tuli itäblokkissa yleisesti vastenmielinen kysymys, alettiin pelata aikaa. Sopimusten annettiin tahallaan vanhentua varoitukseksi Romanian Tšekkoslovakian kriisin yhteydessä osoittamasta liiallisesta innosta kulkea omaa tietään ja veljeilystä lännen ja Kiinan kanssa. Silti varottiin tarkoin, ettei ylitettäisi sopimusten juridista lisäaikaa. Viivytelyn tarkoitushan ei ollut koko YYA-järjestelmän purku, vaan niskoittelevan jäsenen oikaisu.

Romania joutuikin varsin pian Tšekkoslovakian miehitysoperaation jälkeen näkyvästi paitsioon, tärkeiden itäblokin sisäisten neuvottelujen ja yhteydenpitojen ulkopuolelle. Romanian asema alkoi käydä tulkalaksi erikoisesti taloussuhteiden näkökulmasta, sillä kahdenkeskiset kauppasopimukset olivat sidoksissa YYA-sopimusten uusimiseen. Viivytely siinä merkitsi myös kaupankäynnin katkeilua ja yleistä hidastumista. Unkari käytti tilannetta hyväkseen ja nosti unkarilaisvähemmistön aseman YYA-sopimuksen uusimisen edellytykseksi.⁴² Lopulta tilanne kehittyi niin, että vuoteen 1972 mennessä jokainen itäblokin jäsenmaa paitsi Unkari uusi sopimuksen Romanian kanssa. Kun vitkastelu alkoi ärsyt-

tää Kremlää, kutsuttiin Kádár ja Ceausescu pikavierailulle Moskovaan,⁴³ jonka jälkeen sopimus allekirjoitettiin unkarilaisten vastaanhoitotilasta huolimatta. Tähän siirtymäkauden voidaan katsoa päättyneen.

Vastakkainasettelun merkitys

Vuosina 1968–72 maat tasapainottelivat ja hakivat uudenlaista asemaa niin itäblokin sisällä kuin myös kansainvälisellä kentällä.

taa taloussuhteitaan Romaniaan sillä tavalla, jotta ”*subteiden epätasapaino kuvastuisi paremmin*”. Unkarin Moskovan-suurlähetystön raportti 11.9.1968, OL-M-KS-288-32/1968/11.öe. (asiakirjasta puuttuvat sivunumerot).

31. Nationalismin tutkimuksessa käsite on ollut keskeisellä sijalla. Työni kannalta tärkeimmät analyysit ovat I. B. Neumann (1999) *Uses of the other*. Manchester; H. Mikkeli (1998) *Europe as an Idea and an Identity*. London. Lisäksi kiintoisan analogian tutkimukseleni tarjosi L. Holy (1996) *The Little Czech and the Great Czech Nation*. Cambridge.

32. Trianon oli Versailles'ssa sijaitseva linna, jossa rauhansopimus allekirjoitettiin kesäkuun 4. päivänä 1920.

33. Transilvanian tarkka aluemääritys on varsin ristiriitainen unkarilaisessa historiografiassa, joten yksinkertaisuuden vuoksi nimitän tässä esityksessä kaikkia Unkarista Romanian alaisuuteen siirrettyjä alueita ”Transilvaniaksi”.

34. K. Kocsis – E. Kocsisné Hodosi (1992) *Magyarok a határainkon túl*. Budapest, 46.

35. Kansakunta-käsitteen muutosista K. Miklóssy (2000) *Nationalismi poliittisena välineenä*. In: A. Kilpiö (ed.) (2000) *1000-vuotias Unkari*. Helsinki, 154–172.

36. Moskoviteiksi kutsuttiin sellaisia kommunisteja, jotka lähtivät 1920–30-luvuilla Neuvostoliittoon, saivat ideologisen kasvatuksensa siellä ja palasivat vasta puna-armeijan kanssa kotimaihinsa.

37. N. Ceausescu (1984) *Az egységes Román nemzeti állam megeremtése*. Bukarest.

38. Yleisesti käytetystä silta-kuvauksesta ja sen merkityksestä kuuluisin julkinen esimerkki oli Kádárin puhe XI puoluekongressissa. *MSZMP XI kongressi* (1975) Budapest, 82. Salaisissa puolueasiakirjoissa käsitettä käytettiin jo vuodesta 1968.

39. USTP:n keskuskomitean ulkoasiainosaston muistio puolue-neuvotteluista, 16.11.1971, OL-M-KS-5/568.öe., 28–42. Raportti Unkarin ja Romanian ulkoministerien ja puoluevaltuuskuntien tapaamisesta Bukarestissa 18–19.2.1971, OL-M-KS-288-32/1971/2.öe., 150–154, 188–190.

40. D. Deletant (1999) *Romania under Communist Rule*. Oxford, 107–111; B. Barabás – L. Diószegi – S. Enyedi – L. Sebök – A. R. Süle (1990) *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. st, 88–92, 98–100.

41. Politbyroon istunnon pöytäkirja 16.12.1969, OL-M-KS-288-5/507.öe., 39–45.

42. Raportti Unkarin puolue- ja valtiovaltuuskunnan vierailusta Romaniassa 1.3.1972 OL-M-KS-288-32/1972/1.öe.

43. *Népszabadság* 11–12.2.1972.

Toisaalta nuo vuodet merkitsivät siirtymää bilateraalisten suhteiden uuteen kauteen. Internationalismi, joka siihen asti oli määrännyt veljesmaiden kanssakäymistä, jäi selvästi taka-alalle. Kansallisten etujen ajaminen nousi myös kahdenkeskisissä suhteissa etusijalle. Vaikka internationalismin vaatimus voitti 1972, osoittivat YYA-hankaludet pahaenteisen kehityksen alkaneen Unkarin ja Romanian suhteissa.

Kansallisen intressin yhä avoimempi esiintyminen oli merkki siitä, että maat alkoivat loitota Moskovan otteesta. Romania vastusti avoimesti blokin päätöksiä ja integratiivista kehitystä. Itsepäisellä ulkopoliittikallaan maa uskalsi ylittää rajoja: asemaansa vahvistaakseen Romania lähentyi Jugoslaviaa ja Kiinaa samoin kuin länttä ja otti siten selvästi etäisyyttä Moskovan määräysvaltaan.

Lojaalina esiintynyt Unkarikin haki uudenlaista asemaa, jossa Romania-kritiikillä oli tärkeä rooli. Vaikka Unkarin johto toimi alussa tavallaan Moskovan äänitorvena, samalla ujutettiin vähemmistökysymys pikku hiljaa mukaan Romanian arvosteluun. Se merkitsi vastalauseita Moskovan linjalle, sillä itäblokin areenalla internationalismi oli kanssakäymisen pääsääntö ja vähemmistökysymys tabu. 'Vähemmistöistä huolehtimisen' kaavun alla Unkari asettui heikosti mutta selvästi poikkiteloin, pelisääntöjä vastaan. Jo talousreformi ja liberalismi rikkoiivat rajoja, mutta se koski vain sisäpolitiikkaa. Ulkopoliitikassa oltiin kuitenkin kuu-liainen ja luotettava Moskovan toverimaa. Vähemmistöt olivat toinen asia, ulkopoliittinen kysymys, joka koski jokaista sosialistimaata, ja mikä tärkeintä, niiden keskinäisiä suhteita. Asetelmalla oli kauaskantoisia vaikutuksia aina koko kommunistisen systeemin murenemiseen saakka. Kun Kádárin johto ryhtyi ottamaan välimatkaa Neuvostoliittoon, se samalla unohti, ettei sillä todellisuudessa ollut kansan tukea. Kommunistit oli istutettu valtaan Kremlin mahdilla (1948) ja autettu pysymään vallassa kriisin hetkellä (1956) kansan nimenomaista tahtoa vastaan. Kádárin reformipoliittikka ja liberalisoituminen oli tavallaan ensimmäinen askel kohti yhteiskunnallista sovintoa.

Kansan tuki piti saavuttaa hinnalla millä hyvänsä, jos haluttiin luopua Moskovan monella tavalla sitovasta tuesta ja aiottiin silti pysyä vallassa.

Unkarin ja Romanian törmäys kertoo myös itäblokin keskus-periferia-rakenteesta. Sosialistimaiden omat edut olivat usein ristiriidassa keskenään. Ajettaessa omia kansallisia intressejä jouduttiin turvautumaan enemmän tai vähemmän peiteltyihin taktikoiteihin erityisesti silloin, kun päämäärät joutuivat vastakkain itäblokin yhteisetujen kanssa. Taktikointi oli tarpeen, koska liian avoimesti omaa tietään kulkeva maa sai 'nationalistin' leiman, mikä oli vakava ja pahaenteinen syytös.

Merkittävä lisäpiirre blokin viitekehyyksessä oli kritisoinnin käytäntö sinänsä. Se maa, jolla oli varaa kritisoida toista jäsenmaata, oli 'paremmassa' asemassa kuin kritisoitu. Aika ajoin nk. satelliiteilla oli oma keskinäinen hierarkiansa, toisin sanoen periferiällä oli oma periferiansa. Maiden asemat kuitenkin vaihtelivat Neuvostoliiton itäblokin-politiikan mukaan. Kriitikon roolin salliminen kohotti valitun suosioon ja samalla toteutti 'divide et impera' -taktiikkaa blokin hallitsemismenetelmänä. Kuitenkin suosion saanut pystyi kriitikon pääroolinsa sivussa ajamaan myös omia kansallisia intressejään. Niiden salliminen tiettyyn rajaan saakka oli nurinkurisesti omiaan vahvistamaan Moskovan keskeistä asemaa. Vaikka liittoutuminen pienten maiden kesken suurta yhteistä 'vihollista' vastaan olisi voinut olla järkeenkäypä yhteinen etu, Unkarin ja Romanian tapauksessa se kaatui menneisyydestä perittyyn kaunaan, josta Kremlin oli hyvin tietoinen.⁴⁴

Itäblokin aikaisen erilinjaisuuden vaikutus ulottuu sosialismin romahduksen jälkeiseen aikaan, jolloin Unkarin ja Romanian välit ovat kiristyneet räjähdysalttiiksi. Asenteet naapurina kohtaan ovat molemmin puolin varsin vihamieliset.

44. NKP:n keskuskomitean sosialististen maiden osastolla sama yksikkö hoiti Unkarin ja Romanian asiat.

KIMMO AHONEN

Hollywoodin ristiretki kommunismia vastaan

Tieteiselokuva Punainen planeetta antikommunismien manifestina

Harry Hornerin ohjaama ja United Artistsin levittämä tieteiselokuva *Red Planet Mars* (1952) oli malliesimerkki antikommunistisesta elokuvasta. Filosofian maisteri Kimmo Ahonen tarkastelee Punaisen planeetan ideologista sisältöä vertailemalla sitä kommunismin vastaiseen aikalaiskirjoitteluun sekä muihin antikommunistisiin elokuviin. Millainen oli elokuvan välittämä aatemaailma, sen tapa määritellä kommunismin ja amerikkalaisen elämäntavan välisiä eroja?

■ Kylmän sodan alkuvaiheet ja 1950-luvun kommunistivainot ovat edelleenkin kysymyksiä, jotka jakavat historian tutkijoita eri leireihin. Vakiintuneessa tulkinnassa 1950-luvun antikommunismi näyttäytyy taantumuksen aikakautena, jolloin amerikkalainen kansalaisyhteiskunta tukahdutettiin ja jolloin maan poliittista ilmapiiriä leimasi suvaitsemattomuus ja suoranaisten hysteria.¹ Tätä käsitystä vastaan on kuitenkin esitetty myös Neuvostoliiton vakoilutoimintaan keskittyviä "uustraditionalistisia" tulkintoja, joissa antikommunismi nähdään – karkeudestaan ja ylilyönneistään huolimatta – rationaalisen puolustusreaktiona amerikkalaista demokratiaa vastaan kohdistuneeseen todelliseen uhkaan.² Amerikkalaiselle kulttuurikeskustelulle ominaisesti tutkijoiden rintamalinjat määrättyvät valitettavan usein konservatiivi/liberaali -jaottelun mukaisesti.

Kylmää sotaa ei kuitenkaan tutkita enää pelkästään ylätasen poliittisen historian näkökulmasta, vaan myös kulttuurihistoriallisesta perspektiivistä, jossa keskeistä on politiikan ja aikakauden erilaisten kulttuuri-

tuotteiden välinen dialektiikka. Kylmän sodan kulttuurihistorian tutkimiseen elokuva tarjoaakin mainion lähdemateriaalin, sillä suurvaltojen välinen jännitystilä näkyi, joskus suorasti ja useimmiten epäsuorasti, elokuvissa sekä idässä että lännessä. Poliittiset jännitteet eivät siis vain heijastuneet elokuviin, vaan elokuvat itsessään tuottivat, kommentoivat ja joissain tapauksissa myös kritisoivat kylmän sodan retoriikkaa.

Red Planet Mars sai ensi-iltansa Yhdysvalloissa toukokuussa 1952. Suomen valkokaanilla sitä ei nähty. Suomen televisio-kanavilla *Punainen planeetta* on 1990-luvulla esitetty ainakin kahdesti.

Elokuva valmistui pienellä budjetilla, ja se oli kaupallisesti epäonnistunut. Tavalliseen Hollywood-tuotantoon verrattuna ankaraa propagointia harjoittava *Punainen planeetta* oli poikkeuksellinen, suorastaan hysteerisesti kommunismin vastainen elokuva, jossa tiivistyvät monella tapaa antikommunismien ideologiset perusväittämät.

Kylmä sota oli jo käsitteenä metafora, yritys määritellä suurvaltojen välistä pysyvää jännitetilaa. Metaforaa jäsennettiin yksinkertaisilla analogioilla, joissa Neuvostoliittoa kuvattiin vaaralliseksi pedoksi tai kommunismia tarttuvaksi, kantajansa saastuttavaksi taudiksi. Metaforien käyttö kuului olennaisena osana myös science fictionin tyylivalikoimaan. Science fiction, erityisesti tieteiselokuva, toimi ikään kuin muuntajana, joka antoi kylmän sodan abstrakteille uhkakuville konkreettisen visuaalisen muo-

1. "Revisionistista" tulkintalinjaa voimakkaasti edustava Joel Kovel väittää, että kylmän sodan asetelmien muodostuminen oli länsivaltojen vastuulla. Anti-kommunismi oli taantumuksellinen voima, joka vuosikymmenien ajan ohjasi amerikkalaista politiikkaa ja josta tuli lähes uskonnon korvike. Kovelien maltillisempaa näkemystä edustaa Ellen Schrecker, joka ei Kovelin tavoin pyri määrittämään anti-kommunistien psykologista profiilia, vaan keskittyy mccarthyismin syiden ja seurausten pohtimiseen. Joel Kovel (1994) *Red Hunting in the Promised Land. Anticommunism and the Making of America*, London and Washington: Cassell; Ellen Schrecker (1998) *Many Are the Crimes. Mccarthyism in America*. Princeton: Princeton University Press.

2. Tällaisen "ymmärtävän" tulkinnan anti-kommunismista on esittänyt John E. Haynes (1996) teoksessaan *Red Scare or Red Menace? American Communism and Anticommunism in the Cold War Era*. Chicago: Ivan R. Dee.

don.³ 1950-luvun alku olikin voimakasta tieteiskirjallisuuden, -sarjakuvan ja -elokuvan nousukautta. Tieteiselokuvan, muotoaan hakeneen lajityypin, menestystä edesauttoivat monet tekijät amerikkalaisessa kulttuurissa. Lajityypin nousua ja vakiintumista siivittivät sellaiset ilmiöt kuin tieteisnovellien kasvava suosio, keskustelu lentävistä lautasista sekä yleinen kiinnostus teknologian ja tieteen kehitykseen.

Tieteiselokuvaboomi käynnistyi vuonna 1950, samana vuonna kun senaattori Joe McCarthy nousi julkisuuteen maan kovaäänisimpänä kommunistijahtaajana. Tieteiselokuvat huomattiin myös Neuvostoliitossa. *The New York Times*issa 6.2.1954 ilmestyneessä jutussa kerrottiin, kuinka tieteiselokuvia oli kommentoitu neuvostolehdistössä. Siinä siteerattiin G. Avarinin neuvostoliittolaiseen elokuvalehteen kirjoittamaa artikkelia, jossa käsitellään amerikkalaisia tieteiselokuvia ja niiden yrityksiä oikeuttaa kilpavarustelua. Avarinin mukaan ”avaruusfilmien”, joista yhtenä esimerkkinä mainitaan *Punainen planeetta*, tarkoituksena oli lietsoa vihaa Neuvostoliittoa ja kansandemokratiaa kohtaan: ”Jenkkiä pyrkimyksen maailmanherruuteen on ilmettävä uusissa, avaruusmatkailusta kertovissa kirjoissa, radiokuunnelmissa ja elokuvissa”.⁴ Näin tieteiselokuvia luettiin rautaesiripun toisella puolella propagandatuotoksina, osana kylmän sodan kulttuuritaistelua.

Tosiasiaa suurin osa tieteiselokuvista ei sisältänyt ainakaan suoraa poliittista kommentointia. Tieteiselokuvan historiikeissa ja usein tutkimuskirjallisuudessa toistuva tulkinta, jossa koko lajityyppi palautetaan heijastumaksi kommunismin tai atomipommin pelosta, on vahvasti liioiteltu. Tieteiselokuvat kyllä hyödynsivät ajankohtaisia aiheita, toiveita ja pelkoja sekä markkinoinnissa että teemojen valinnassa. On siis huomattava, että avoimesti ideologiaansa liputtava *Punainen planeetta* edusti poikkeusta aikakauden tieteiselokuvatuotannossa.

Antikommunistinen elokuva Hollywoodissa

Kaikista kulttuurituotteista juuri elokuvan ajateltiin tehokkaimmin manipuloivan kat-

sojien mielipiteitä, joten ei ollut ihme, että kylmän sodan rintamalinjojen vakiintuminen merkitsi Hollywoodin viihdekoneiston joutumista suurennuslasin alle. Vuonna 1938 perustetun HUAC:n, epäamerikkalaista toimintaa tutkivan komitean, mielenkiinto suuntautui alusta asti elokuvateollisuuteen. Vuonna 1947 alkaneiden HUAC:n kuulustelujen seurauksena elokuvastudiot ryhtyivät harjoittamaan itsesensuuria, jossa kommunistisympatioista epäillyt joutuivat epäviralliselle, mutta tehokkaasti toimivalle mustalle listalle. Näin elokuvateollisuus tuki HUAC:n pyrkimyksiä siivoamalla joukostaan pois epäilyksenalaiset henkilöt.⁵

Suurten studioiden peruskonsepti menestykseen oli ollut kaikkien kansankerrosten viihdyttäminen. Kaikenkarvainen radikalismi edusti omapäisille filmimoguleille paitsi ideologista vaaraa, myös häiriötekijää, joka uhkasi ruostuttaa tuottoisan liiketoiminnan hyvin voidellut rattaat. Studiojohtajat olivat tarkkavainuisia liikemiehiä, mutta myös patrioottisia idealisteja, jotka näkivät elokuvan amerikkalaisia yhdistävänä voimatekijänä. Klassinen Hollywood-elokuva perustuikin amerikkalaisen elämäntavan ihannoitintaan. Voimakkaiden poliittisten kommenttien esittäminen sen sijaan jakoi katsojia, se ei ollut viihdyttävää eikä siis taloudellisesti kannattavaa.⁶ Jyrkkien kannanottojen esittämistä varottiin, mutta tästä huolimatta myös Hollywoodissa seurattiin trendien muuttumista, ja niinpä toisen maailmansodan aikana valmistettiin muutamia Neuvostoliittoon hyvinkin positiivisesti suhtautuneita teoksia.⁷ Asenteiden tiukentamisesta näitä elokuvia käytettiin todistusaineistona kommunismin leviämistä Hollywoodiin, vaikka ne itse asiassa olivat uskollisesti toteuttaneet syntyhetkensä hyväksyttyä ulkopoliittikkaa.

Miksi ja millaisia antikommunistisia elokuvia tuotettiin 1940- ja 1950-luvun taitteen Hollywoodissa? HUAC:n kuulustelujen alettua Richard Nixon oli esittänyt toiveen siitä, että valkokankailla nähtäisiin enemmän kommunismin vaaroista varoittavia elokuvia.⁸ Toive toteutui, sillä sisällöltään kommunismin vastaisten elokuvien tuotantomäärät kasvoivat samaan aikaan kun

HUAC:n kuulustelut kiristyivät Hollywoodissa. Antikommunistiset elokuvat olivat samantyyppistä karkein vedoin luonnosteltua propagandaa kuin sodan aikana tehdyt, japanilaisia ja saksalaisia demonisoineet so-taelokuvat. Vaikka studiopomot kovasti toittivat halukkuuttaan tehdä kommunismin vastaisia elokuvia, niin tosiasiaa satsaus kohdistui enemmän määrään kuin laatuun, ja antikommunistiset elokuvat olivatkin enimmäkseen B-elokuvia.⁹ Amerikkalaisyleisö vierasti HUAC:n politiikan elokuvalisia vastineita samalla lailla kuin saksalaisyleisö oli 1930-luvulla vierastanut karkeimpia antisemitistisiä elokuvia.¹⁰

Auteur-teorian pohjalta ponnistaneesta kritiikissä korostetaan yleensä ohjaajan roolia elokuvanteon keskeisenä toimijana. Voidaanko *Punaista planeettaa* sitten pitää ensisijaisesti ohjaajansa Harry Hornerin elokuvana? Ensimmäistä pitkää elokuvaa ohjanneen, lähinnä lavastajana ja tuotannon suunnittelijana kunnostautuneen Hornerin sijaan teoksen auteuriksi¹¹ voidaan yhtä hyvin nostaa myös tuottaja/käsikirjoittaja Anthony Veiller. *Punaisen planeetan* puhe-lia, jatkuvasti eri suuntiin haarautuva ja haudanvakava käsikirjoitus ei vaikuttanut Hollywood-ammattilaisten laatimalta. Kuitenkin sen tekijät Veiller ja John L. Balderston olivat pitkän linjan meritoituneita käsikirjoittajia.¹² Onkin vaikea käsittää, miksi kokeneet Balderston ja Veiller ovat halunneet tuottaa näin puhdaspiirteistä, Hollywoodin kaikkia kansankerroksia miellyttämään pyrkivistä konventioista poikkeavaa propagandaa. Yksi selitys saattaa yksinkertaisesti olla mahdollisimman monen ajankohtaisen aiheen hyödyntäminen. Harvaan tarinaan on ängetty mukaan niin monta erilaista teemaa: kommunismi, natsismi, hengellinen herääminen, tiedemiehen vastuu ja vieraan sivilisaation kohtaaminen. Veiller kehui haastattelussa, kuinka elokuvassa on uusia näyttelijäkasvoja ja kuinka tunnettujen elokuvatahtien puute kääntyy elokuvan ”eduksi”, kun huomio kiinnittyy itse tarinaan.¹³ Toisin sanoen elokuvan ideologisen sisällön uskottiin vetoavan yleisöön.

Erosiko *Punainen planeetta* jollain lailla muista anti-kommunistisista elokuvista? Ver-

tailukohdaksi voi nostaa samana vuonna valmistuneen, filmikaupungin vakaumuksellisimpiin kommunismin vastustajiin lukeutuneen Leo McCareyn ohjaaman elokuvan *Agentti 52 (My Son John, 1952)*. Siinä kuvataan amerikkalaista ydinperhettä ja vieraan ideologian tunkeutumista pyhään perheyhteeseen. Jääräpäinen isä ja lempeän uskonnollinen äiti edustavat aitoja Jumalaan

3. Kylmän sodan science fictionin metaforista ks. David Seed (1999) *American Science Fiction and the Cold War. Literature and Film*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1–3.

4. *The New York Times*, 6.2.1954. Teoksessa Gene Brown (toim.), *The New York Times Encyclopedia of Film 1952–1957*.

5. Matti Salo on tutkinut perusteellisesti mustan listan käsikirjoittajien vaiheita. Mustan listan merkityksestä ks. Matti Salo (1994) *Hiljaiset sankarit. Käsikirjoituksen tekijät Hollywoodin mustalla listalla*, Helsinki: Suomen elokuva-arkisto, 10–23.

6. Thomas Doherty (1988) 'Hollywood Agit-Prop: The Anti-Communist Cycle 1948–1954', *Journal of Film and Video*. Vol. 40, No. 4, Fall 1988, 16.

7. Tällaisia elokuvia olivat esim. *Tehtäväni Moskovassa* (Mission to Moscow, 1943) ja *The North Star* (1943). Terry Christensen (1987) *Reel Politics. American Political Movies from Birth of a Nation to Platoon*. New York: Basil Blackwell, 67–68.

8. Larry Ceplair & Steve Englund (1983) *The Inquisition in Hollywood. Politics in the Film Community 1930–1960*, Berkeley: University of California Press, 340.

9. Tutkijoiden esittämät arviot elokuvien määrästä riippuvat luokitteluperusteista: Terry Christensenin mukaan vuosina 1947–54 valmistettiin ainakin 33, kun taas Thomas Dohertyn mukaan vuosien 1948–1954 välillä tehtiin noin 40 antikommunistista elokuvaa. Christensen (1987) 89; Doherty (1988) 15.

10. Merkittävänä poikkeuksena oli tosin John Waynen tähdittämä *Salabanke Hawaiiilla* (Big Jim McClain, 1952), jossa Wayne esittää kommunisteja jahtaavaa FBI-agenttia. Elokuva nousi 2,6 miljoonan dollarin tuotolaan *Variety*n vuoden 1952 Top Grossers -listalla sijalle 27. *Variety* 7.1.1953.

11. Auteur-teorian kannattajat tosin luultavasti kauhistuisivat termin käyttöä tällaisen elokuvan yhteydessä.

12. Bill Warren (1982) *Keep Watching the Skies! American Science Fiction Movies of the 1950s. Vol 1., 1950–1957*. Jefferson, North Carolina: McFarland, 89. Elokuva perustui Balderstonin ja John Hoaren kirjoittamaan näytelmään ”Red Planet”, jonka pohjalta käsikirjoitus muokattiin. Balderston oli ollut käsikirjoittajana jo 1930-luvun kauhuelokuvissa, mm. James Whalen *Frankensteinissa*.

13. *L.A. Daily News* 30.12.1951. Production files, clippings: Red Planet Mars. Margaret Herrick Library, Los Angeles. Samaa kaunisteleavaa selitysmallia käytettiin monen muunkin tietiselokuvan mainonnassa. Kun lavasteet ja erikoisefektit nielaisivat merkittävän osan budjetista, ei tähtinäyttelijöiden palkkaukseen ollut varaa.

ja isänmaahan luottavia patriootteja, ja kaksi heidän pojistaan lähtevät puolustamaan vapaata maailmaa Koreaan. Kolmas, yliopistossa opiskeleva poika on näiden reippaiden baseball-pelaajien vastakohta, etäinen intellektuelli, joka ylenkatsoo vanhempiensa arvoja. Äidilleen hän väittää olevansa vain sorrettujen ja paremman maailman puolesta taisteleva liberaali, mutta tosiasiasa hän on kommunistivakooja, joka asettaa ihailmansa aatteen jopa äidinrakkauksen edelle.

Agentti 52 samastaa siis liberalismia ja kommunismin sumeilematta toisiinsa. Järjen sijaan elokuva kehottaa kuuntelemaan sydämen ääntä, ja se esittääkin perusarvot unohtaneet intellektuellit potentiaalisina maanpettureina, joiden sivistyneesti ilmaistut lupaukset kätkevät taakseen kommunistien häikäilemättömiä kumousjuonia. Republikaaneja edustanut senaattori Karl Mundt, kovan linjan antikommunisti, hehkuttikin sen olevan ”amerikkalaismyönteisin” elokuva vuosikymmeneen.¹⁴ Kriitikot eivät kuitenkaan jakaneet Mundtin innostusta. *Agentti 52* oli harvoja A-budjetin elokuvana levitettyjä antikommunistisia elokuvia, mutta *Punaisen planeetan* tapaan sen vastaanotto oli hyvin vaisu.

Toisin kuin *Agentti 52:n* tapaisissa elokuvissa, tieteiselokuvissa vihollisia kuvattiin vain harvoin poliittisin käsittein. Vaikka tieteiselokuvat hyödynsivät kylmän sodan asetelmia, niin niissä – ainakin eksplisiittisesti – uhka tuli yleensä avaruudesta eikä rautaesiripun takaa. *Punainen planeetta* yhdisti tieteiselokuvalla ominaiset piirteet vahvaan poliittis-hengelliseen julistamiseen. Sen monisäikeinen juoni kietoutuu Marsista saapuvien kosmisten viestien ympärille. Franz Calder, entinen natsi, on keksinyt vetyputken, jonka avulla on mahdollisuus saada yhteys Marsiin. Neuvostoliiton laskuun työskentelevä Calder pyrkii saamaan yhteyden punaiseen planeettaan, ja samaa yrittävät myös keksinnön kopioineet amerikkalaiset Chris ja Linda Cronyn. Amerikkalaiset vastaanottavatkin Marsista viestejä, jotka käsittelevät aluksi marsilaisten elinikää ja Marsin ekologista ja teknologista kehitystä. Viestien poliittiset ja taloudelliset seurauk-

set ovat yllättäviä, sillä tiedot marsilaisten kehittyneemmästä kulttuurista saattavat länsimaisen järjestelmän vakavaan kriisiin. Pian niiden sävy kuitenkin muuttuu hengelliseksi, suorastaan raamatulliseksi. Jumalallisten viestien seurauksena kommunistinen järjestelmä romahtaa Venäjällä ja valtaan astuu ortodoksisen patriarkan johtama väliaikaishallitus. Kommunismin kukistumista seuraa maailmanlaajuinen hengellinen herääminen. Jo typistetty juonireferaatti osoittaa, kuinka harvinaisen avoimesti elokuva paljastaa ideologiset korttinsa.

Totalitarismin rumat kasvot

Punaisessa planeetassa esitetään jyrkkä tulkinta kommunistijärjestelmästä ja sen edustaman ideologian perimmäisestä luonteesta. Neuvostoliiton kommunistijohtoa näytetään elokuvassa kahdessa kohtauksessa. Ensimmäisessä niistä neuvostoliittolainen kenraali kommentoi läntisen talousjärjestelmän kriisiä:

He (osoittaa huoneeseen, jossa muut neuvostojohtajat ovat) haluavat aloittaa sodan nyt, kun siihen ei ole tarvetta. Stalin ei tehnyt sitä, koska ei voinut kukistaa lännen vapaata talouselämää. Nyt se järjestelmä on raunioina. (...) Lenin uneksi maailmasta, joka olisi hänen käsissään. Stalin yritti ottaa sen omiinsa. Meidän pääministerimme on siinä onnistuva. Me rakennamme uuden maailman lännen raunioille.

Neuvostojohtajat näyttävätkin elokuvassa vain odottavan merkkiä länsimaiden heikkoudesta, joka avaisi portit kommunismin voittokululle. Käsitys kommunismin, kriisien ja terrorin luontaisesta liitosta oli vahvasti esillä antikommunistisessa kirjoittelussa. Whittaker Chambers, Alger Hiss -oikeudenkäynnin¹⁵ päätodistaja, korosti menestysteoksessaan *Witness* (1952) kommunistien epäinhimillisen kylmiä toimintatapoja. Chambers totesi, että teloitukset kuuluivat kommunismin koodistoon samalla tavoin kuin terrori ja kriisien synnyttäminen oli kommunisteille politiikan luonnollinen, historian oikeuttama väline.¹⁶ Vastaavasti *Pu-*

naisessa planeetassa osoitettiin, kuinka Neuvostoliiton johtajat näkevät länsimaiden talouskriisissä mahdollisuuden maailmavallankumouksen toteuttamiseen.

Punainen planeetta kuvasi neuvostojärjestelmää jähmeän totalitaristiseksi, kansalaisia alistamaan pyrkiväksi systeemiksi. Kuva Neuvostoliitosta monoliittisena pakkovaltana toistui jatkuvasti kylmän sodan retoriikassa aina George F. Kennanin vuonna 1946 Moskovasta lähettämästä ”pitkästä sähköestä” lähtien. Kennanin käyttämät peruskäsitteet siirtyivät hyvin nopeasti osaksi poliitikkojen vakiofraseologiaa. Sähköessä Neuvostoliittoa kuvattiin epäinhimilliseksi, konemaiseksi voimaksi, jonka johtajat olivat uhranneet moraalin marxismin alttarille ja joka kunnioitti järkipuheen sijaan vain voimapolitiikkaa.¹⁷ Vastaaanlainen kylmän logiikan ja toisaalta lähes puhtaan pahuuden liitto tulee esiin myös *Punaisessa planeetassa*.

Trumanin oppi manifestoi Kennanin ajatukset poliittiseksi linjanvedoksi. Harry S. Trumanin puheista olikin luettavissa sama vastakkainasettelu vapaan maailman ja kommunismin edustaman orjuuden välillä. Vuosipuheessaan kongressille 8.1.1951 Truman määritteli ”Neuvostoliiton imperialistien” metodeiksi soluttautumisen kautta tapahtuvan kumouksen sekä aggressiivisen ulkopoliitiikan.¹⁸ Uhka oli siis sekä ulkoinen että sisäinen, toisaalta Neuvostoliiton suorassa sotilaallisessa invaasiassa, toisaalta ”viidennen kolonnan” kommunistien näkyttömän myyräntyön seurauksena tapahtuvassa vallankaappauksessa. Molemmat puolet olivat esillä myös antikommunistisissa elokuvissa. *Punainen planeetta* antoi kuvan ulkoisesta aggressiosta, kun taas *Agentti 52* käsitteli sisästä uhkaa, vakoilua ja tavallisten amerikkalaisten muuttumista tunteettomiksi vihollisiksi.

Punainen planeetta kiteytti paitsi kommunismin vastaisuudella ratsastaneiden poliitikkojen arvomaailmaa, myös elokuva-teollisuuden kylmän sodan satureiden näkemyksiä. Korean sodan alettua kymmenen Hollywood-vaikuttajaa (mm. Cecil B. De Mille, Louis B. Mayer, John Wayne) julkaisivat lausunnon, jossa todettiin, kuinka

”amerikkalaiset sotilaat kuolevat taistelussa orjuutta vastaan”.¹⁹ Neuvostoliittoa kuvataan elokuvassa orjavaltioksi samaan sävyyn kuin filmikaupungin konservatiivien julistuksessa. Kommunistieliitin välinpitämättömyys paljastuu lopullisesti kohtauksessa, jossa Marsista tulleiden viestien innoittamana kapinaan lähtenyt kansanjoukko laulaa virsiä Moskovassa:

Suuri väestön pakkosiirto saattaa taas olla tarpeellinen. Synnytimme 30 vuotta sitten nälänhädän. Synnyttäkäämme uusi. Annetaan 20–30 miljoonan näistä lampaista kuolla. Katsotaan sitten kauanko uskonnollisuus elää.²⁰

Kenraalin tilityksen jälkeen katsojille esitetään ensimmäistä kertaa Neuvostoliiton pääministeri, keppi kädessä kulkeva ja ulkoi-

14. 'Senator Lauds My Son John for Its Pro-Americanism', *Variety* 7.5.1952. Production files, fiches: My Son John, Margaret Herrick Library, Los Angeles.

15. Alger Hiss oli Rooseveltin hallinnon luottomiehiä, jota vuonna 1950 päätyneessä oikeudenkäynnissä syytettiin vakoilusta Neuvostoliiton laskuun. Hissin syyllisyydestä kiistellään edelleen voimakkaasti amerikkalaisessa historiantutkimuksessa. Hissiä pidettiin 1970- ja 80-luvulla kommunistivainojen uhriksi joutuneena marttyyrinä, mutta 1990-luvulla kuva muuttui, kun Moskovan arkistoista löytyi mahdollisia todisteita Hissin osallisuudesta vakoiluun. John E. Haynes väittää, että Hiss oli kiistattomasti Neuvostoliiton vakooja. Ks. Schrecker (1998) Preface & 163–164 & 174–175; Haynes (1996) 79–88.

16. Whittaker Chambers (1969, alk. 1952) *Witness*. Chicago: Henry Regner Company, 7–8 & 14.

17. Frank Costigliola (1997) 'Uncesing Pressure for Penetration. Gender, Pathology and Emotion in George Kennan's Cold War', *The Journal of American History*, Vol. 83, No 4, March 1997, 1331–1333. Costigliola esittää kiinnostavan uudelleentulkinnan Kennanin viha/rakkaus-suhteesta Venäjään tarkastelemalla tämän suosimia voimakkaasti sukupuolitettuja kielikuvia. Kennanin sähköestä ks. myös Kovel (1994) 42–57.

18. 'The State of the Union: Message by the President to the Congress', 8.1.1951. Teoksessa *American Foreign Policy. Basic Documents 1950–1955*, Vol.1, New York: Arno Press, 19–20.

19. 'Let Us Make No Mistake About It', 9.9.1950. *Harrison's Reports and Film Reviews*, Vol 11, 1950–1952. Hollywood: Hollywood Film Archive 1992, 143.

20. Tässä kohdin elokuva poikkeaa hieman käsikirjoituksesta. Pois on jätetty kohta, jossa puhutaan yksityiskohtaisemmin kansojen pakkosiirroista: ”ukrainalaiset siirretään Kaukasukselle... liettualaiset Uralille... gruusialaiset Baltiaan”. *Red Planet Mars, Final Script*, 82. Käsikirjoituksen säilytyspaikka: UCLA Arts Library, Special Collections.

sesti hieman Leniniä muistuttava mies, jonka katseen sanotaan käsikirjoituksessa ”hehkuvan kylmyyttä”. Ärtysisä pääministeri menettää lopullisesti malttinsa kuullessaan uskonnolliseen hurmukseen virittyneen kansanjoukon laulavan. Ennen kuin sotilaat alkavat tulittaa kansanjoukkoja hän tiuskaisee: ”Mitä nuo taikauskaiset moukat luulevat mahtavansa aseillemme?”. Tässä kohdin elokuva, ihmeellistä kyllä, hieman lieventää käsikirjoituksen sanomaa. Poistetussa kohtauksessa pääministeri hehkuttaa, kuinka Neuvostoliitto hyökkää Yhdysvaltoihin ja kuinka nuo ”typeryukset taistelevat jälleen kerran Äiti Venäjän puolesta sillä aikaa, kun me olemme turvassa”.²¹

John Foster Dulles, tuleva ulkoministeri, kirjoitti vuonna 1950 teoksen *War or Peace*, jossa hän visioi USA:n ulkopolitiikan periaatelinjauksia. Dullesin teoksella, kuten muullakaan antikommunistisella kirjallisuudella, ei tietenkään ole mitään suoraa linkkiä kommunismia hutkiviin elokuviin, mutta hänen näkemyksistään löytyi silti yllättävän paljon yhtymäkohtia *Punaisen planeetan* välittämään sanomaan. Mahtipontisiin korulauseisiin mieltyneen Dullesin mukaan Yhdysvaltain päävastustaja ei ollut Neuvostoliiton kansa, vaan sitä kovalla kädellä hallitseva kommunistipuolue. Venäjän kansaa kuvailtiin teoksessa lämpimin sanakääntein, kun taas maan johtohenkilöt osoitettiin häikäilemättömiksi dogmaatikoiniksi, joiden valtanhalu on kyltymätön.²²

Punaisessa planeetassa esitetty käsitys Neuvostoliitosta oli hyvin lähellä Dullesin poliittisia linjauksia. Neuvostoliiton johtajat ovat täysin piittaamattomia kansan kärsimyksistä, ja kommunistivalta paljastuu armottomaksi diktatuuriksi, jossa tavallisia venäläisiä halveksiva eliitti pysyy vallassa väkivaltakoneistonsa turvin. Kansa on kommunistijohtajille vain kasvoton kollektiivinen massa, karjalauma, jota tarvitaan sotilaallisten ja valtapoliittisten päämäärien saavuttamiseen. Totalitaristisen valtion sisäinen eripuraisuus ja urkkimismentaliteetti paljastuu kohtauksessa, jossa kenraali puhuu alaisensa kanssa venäjän sijasta englantia, koska ei halua muiden toverien ymmärtävän häntä.

Jos kommunistieliitistä annetaan epäinhimillinen kuva, niin sen vastapainona Venäjän kansa nostetaan jalustalle. Köyhissä oloissa elävien ja syvästi uskonnollisten venäläisten tiedollisena valopilkkana on *Voice of American* venäjänkielinen lähetys. Marsin jumalallisten viestien innoittama kansa ottaa Stalinin kuvan pois seinältä, kaivaa vanhat ortodoksiset tunnukset esiin sekä nostaa lopulta valtaan patriarkan, joka ensimmäisenä toimenaan käskää neuvostojoukkojen vetäytyä miehitystyistä maista. Dialektisen materialismin jumalia palvoessaan kommunistit ovat unohtaneet uskonnon tarjoaman totuuden, ja niinpä heidän sortoon perustuva hallintopyramidinsa kaatuu oikeamielisen kansan noustessa kapinaan.

Agentti 52 ja jossain määrin myös *Punainen planeetta* poikkesivat antikommunististen elokuvien peruskaavasta sikäli, että niissä kiinnitettiin tosissaan huomiota vapaan maailman ja kommunismin eroavaisuuksien määrittelyyn. Vastaavat elokuvat eivät yleensä vaivautuneet tarkemmin pohtimaan vierasta ideologiaa, sillä kommunistit oli vain tyypiteltä kieroiksi ja moraalittomiksi luopioiksi, joissa ruumiillistui pahojen roolihahmojen peruspiirteet. Toisaalta myös aikakauden suosittu tv-sarjat sisälsivät suoraviivaista propagointia. Niille tyypillisessä asetelmassa FBI:n agentti puolusti jämerästi kotimaataan kommunistien maailmanvalloitusta vastaan, eikä niissä käsitelty kommunismia rationaalisesti, vaan se oli yksinkertaisesti ekspansionistinen aate, jonka edustajat olivat brutaaleja rikollisia.²³ Siinä mielessä kommunistit perivät sen paikan, joka natseilla oli vielä muutamaa vuotta aiemmin ollut roolihahmojen galleriassa.

Punainen planeetta on sikäli erikoinen elokuva, että siitä löytyvät molemmat tyytit, viileän laskelmoiva kommunisti ja räyhäävä natsi. Jo elokuvan alkuvaiheessa osoitetaan, että saksalainen Calder toimii vastentahtoisesti yhteistyössä neuvostoliitolaisten kanssa. Elokuva hyödyntää ilmeisen yleistä näkemystä jonka mukaan saksalaiset tiedemiehet olivat sodan jälkeen siirtyneet – tai heidät oli siirretty – Neuvostoliiton palvelukseen.²⁴ Samassa yhteydessä selviää myös Calderin synkän mennei-

syyden pahimmat piirteet. Hän on tehnyt "korkeajännitekokeita ihmisten hermostolla" ja hänen tunnuslauseensa on ollut "Ihminen on paras koekaniini". Vihollisideologioiden samalle viivalle asettaminen heijasteli sodanjälkeistä keskustelua punaisesta fasismista, kommunismin ja fasismin samankaltaisuudesta.²⁵

Loppukohtauksessa Calder toteaa haltioituneena, kuinka hänen "Jumalansa on Saatana". Vanhan natsin todellinen antikristillinen ideologia paljastuu tämän hokiessa herransa nimeä. Cyndy Hendershotin mukaan elokuva antaa itse asiassa ymmärtää, että natsismi on amerikkalaisille pahempi vihollinen kuin kommunismi, sillä siinä kristinusko on ututettu mukaan poliittiseen ideologiaan.²⁶ Nähdäkseni kyse ei ole kuitenkaan niinkään ideologioiden keskinäisestä huonommuudesta, vaan siitä, että kumpikin on vain eri tavoin hylännyt kristinuskon ja demokratian periaatteet. Valhe maailmassa elävien kommunistien ja Luciferin asiaa ajavien natsien vastapainoksi löytyy kansakunta, joka on valmis seuraamaan jumalallisten viestien suuntaneulaa.

Vuorisaarna Marsista ja hengellinen kutsumustehtävä

1950-luku oli Yhdysvalloissa hengellisen herätyksen aikaa. Herätyksen keulahahmoksi nousi Billy Graham, jonka karismaattiset saarnat edistivät uskonnon aseman vahvistumista amerikkalaisessa yhteiskunnassa. Grahamin viikoittaiset televisio-ohjelmat alkoivat 1952, minkä seurauksena hänestä tuli maan suosituin ja kunnioitetuin saarnamies. Konservatiivisia poliittisia näkemyksiään avoimesti julkituonut Graham näki ateistisen Neuvostoliiton pirullisena, vapaata maailmaa ja kristinuskoa uhkaavana voimana. Graham totesikin kommunismin olevan "Paholaisen versio uskonnosta". Antikommunistinen retoriikka oli täynnä tämäntyyppisiä uskonnollisia kielikuvia, joita viljelivät saarnamiesten ohella myös poliitikot.²⁷ Kommunismi ei ollut vain ideologinen vihollinen, vaan myös uskonvihollinen.

Tieteellisen materialismin, ateismin ja kristinuskon suhde oli vahvasti esillä aika-

laiskirjoittelussa. Teoksessaan *God and Men at Yale* (1951) William F. Buckley, Jr. arvosteli Yalen antamaa opetusta siitä, että maineikas yliopisto oli unohtanut traditionsa ja liputti nyt "kollektivismin" ja "sekularismin" puolesta. Buckleyn, josta sittemmin tuli konservatiivien keskeisiä ideologeja, esipuheessaan nimeämä peruslähtökohta kuvaa hyvin ajattelutavan dualismia: "Uskon, että kristinuskon ja ateismin välinen kaksintaistelu on tärkein asia maailmassa, ja että individualismin ja kollektivismin välinen kamppailu on osa samaa, toisella tasolla ilmenevää taistelua."²⁸ Kollektivismi oli käsitteenä sateenvarjo, jonka alle mahtuivat tarvittaessa kaikki amerikkalaista individualismia kritisoivat tai uhkaavat tahot Keynesin oppeja kannattavista liberaaleista kommunisteihin. Kapitalismi, perinteiset amerikkalaiset arvot ja kristinusko muodostivat yhden näin yhden erottamattoman kokonaisuuden.

Myös John Foster Dulles korosti kommunismin ateistista luonnetta. Koska kommunismi ei tunnustanut Jumalaa, ei ollut myöskään Jumalan antamia oikeuksia, moraalista ja luonnollista lakia tai yksilönvapauk-

21. *Red Planet Mars, Final Script*, 87.

22. John Foster Dulles (1950) *War or Peace*, New York: Macmillan, 5–6. Dullesin musta-valkoisesta maailmankuvasta ja antikommunismista ks. Kovel (1994) 68–76.

23. Tv-sarjoista tarkemmin ks. esim. Fred J. Macdonald (1985) *Television and the Red Menace. The Video Road to Vietnam*, New York: Praeger, 102–104.

24. Tosiasiassa saksalaisia tiedemiehiä työskenteli tietysti myös Yhdysvalloissa, itse asiassa etenkin siellä, sillä amerikkalaiset olivat sodan jälkeen yrittäneet vangita lahjakkaiksi tiedettyjä saksalaisia tiedemiehiä siinä missä neuvostoliittolaisetkin. Niinpä Yhdysvaltain ohjuksia kehittävä projektin keskeisenä ideopankkina oli saksalainen Werner von Braun.

25. Sodanjälkeisestä totalitarismikeskustelusta Yhdysvalloissa ks. Abbot Gleason (1995) *Totalitarianism. Inner History of the Cold War*, New York & Oxford: Oxford University Press, 80–88.

26. Cyndy Hendershot (2001) 'Anti-Communism and Ambivalence in Red Planet Mars, Invasion USA, and The Beast of Yucca Flats', *Science Fiction Studies*, Vol 28, Part 2, July 2001, 252.

27. Stephen J. Whitfield (1991) *The Culture of the Cold War*, Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 77–82; Haynes (1996) 90–95.

28. William F. Buckley, Jr. (1951) *God and Men at Yale. The Superstitions of "Academic Freedom"*, Chicago: Henry Regnery Company, xvi–xvii (Foreword).

sia. Kollektiivisen ideologian kannalta hankalat tapaukset voitiin surutta raivata pois tieltä. Dulles vastusti marxilaista materialismia, jonka etäispesäkkeiden hän näki Buckleyn tavoin levinneen myös amerikkalaiseen poliittiseen kulttuuriin. Koko ajatus materiaalien tarpeiden ensisijaisuudesta oli väärä, ja sen tilalle hän tarjosi eräänlaista hengellistä idealismia. Vain kutsumustehtävänsä vakavuuden tajunnut kansa pystyisi vastaamaan kommunismin asettamaan haasteeseen.²⁹ Tällainen hengen ja materian vastakkainasettelu oli tyypillistä kommunismin vastaiselle retoriikalle läpi vuosikymmenen, ja sama asetelma toistui myös Veillerin elokuvassa. Elokuva tuntui uhkuvan juuri sitä hengellistä idealismia, jota Dulles kirjassaan peräänkuulutti.

Willis Boucheyn esittämä, ulkonäöltään harvinaisen paljon tulevaa viranhaltijaa Eisenhoweria muistuttava presidentti pelkää ensin kansallisen turvallisuuden vaarantuvan, jos Marsin hengellisiä viestejä julkaistaan.³⁰ Pian hän ymmärtää, että korkeimpaan auktoriteettiin nojaava politiikka vaatii suunnanmuutosta, hengellisyyden astumista politiikan realiteettien edelle. Talous tai kansallinen turvallisuus eivät enää ohjaa päätöksentekoa, sillä politiikan kurssi on presidentin mukaan nyt reivattu "Betlehemin tähden" viitoittaman suunnan mukaiseksi.

Punainen planeetta kehottaa amerikkalaisia palaamaan perusarvojen äärelle ja tekemään selvä valinta valon ja pimeyden välisessä taistelussa. Lähes vastaavalla tavalla Whittaker Chambers näki "kommunismin ja vapauden" välisen kamppailun nimenomaan uskontaisteluna. Hän väitti, että kommunismi on vienyt rationalismin päätepiteeseensä asettamalla ihmisen ja ihmismielen Jumalan tilalle maailman keskeiseksi toimijaksi.³¹ Siinä missä Chambersin ja Buckleyn teokset, elokuva voidaan nähdä uskonnon ja kapitalismin puolustuspuheena kommunismia ja kollektivistiseksi määriteltyä maailmankuvaa vastaan.

Vaikka *Punaisen planeetan* kärjistyksen tuntuvat uskomattomilta, oli hengellisen herätyksen ihanteella tiettyä kosketuspintaa todellisuuteen. Uskonnon ja erilaisilla

enemmän tai vähemmän uskontoon nojaavilla painostusryhmillä oli ja on suuri vaikutus maan poliittiseen päätöksentekoon. Kenraali Eisenhowerin valtavaa kansansuosiota siivitti toive paitsi jämerästä poliittisesta auktoriteetista, myös hengellisestä johtajuudesta. Uskonnon (yli)korostamisen myötä *Punainen planeetta* ei ole vain kommunismin vastainen elokuva. Kommunismin ja natsismin ohella se kritisoi kuin huomaamatta myös länsimaista sekularismia ja tieteen korottamista ylimmäksi auktoriteetiksi. Kuva amerikkalaisesta yhteiskunnasta ei ole mitenkään ristiriidaton, vaan päin vastoin *Punainen planeetta* antaa ymmärtää, että totalitarismin aiheuttaman ulkoisen uhan ohella ongelmana on myös amerikkalaisen kulttuurin moraalinen heikkous.

Elokuvan päähenkilöitä, Cronynin tiedemiespariskuntaa, kuvataan oikeaksi malliperheeksi. Perinteisen tiedemiehen tavoin Chris Cronyn unelmoi ensin henkilökohtaisesta menestyksestä, mutta loppukohtauksessa hän on vaimonsa opastamana ymmärtänyt tehtävänsä jumalallisen sanoman välikapaleena. Linda Cronyn edustaa itsestä, mutta samalla miehensä takana tiukasti seisovaa amerikkalaisnaista, joka luottaa tieteen sijaan uskontoon.³² Marsista tulleet viestit ovat hänelle ihmisten "unohtama epätieteellinen totuus", mahdollisuus hengelliseen uudestisyntymiseen.

Cronynien tasapainoinen perhe-elämä esitetään kontrastina kommunistien kyynisyydelle ja Calderin öykkäroinnille. Onnellisella amerikkalaisella perheellä olikin tärkeä rooli kylmän sodan propagandataistelussa. Amerikkalaista perhehistoriaa tutkineen Elaine Tyler Mayn mukaan kylmän sodan ulkopoliittikan jatkeeksi syntyi 1950-luvulla eräänlainen kodin sisäinen patoamispolitiikka, jossa keskiluokan kulutuskulttuuri ja harmoninen ydinperhe nostettiin esikuvaksi, ikään kuin amerikkalaisten arvojen symboliksi kommunismin uhkaa vastaan.³³ Cronyneissa nämä arvot henkilöityvät, ja lopussa pariskunta on jopa valmis uhraamaan itsensä varmistaakseen maailmanrauhan säilymisen. Cronynien kuolema räjähdyksessä tekee heistä uuden maailmanjärjestyksen marttyyreja, jotka presiden-

tin loppupuheessa nostetaan lähes pyhi-myksiksi.

Uskonnollisia fraaseja tihkuvan puheen aikana näytetään otoksia kirkoista ja jumalanpalveluksista eri puolilta maailmaa. Maailma on hylännyt väärät ideologiat ja ottanut Yhdysvaltain presidentin johdolla vanhan uskon uudestaan ohjenuorakseen. Tavanomaisen ”The Endin” sijaan elokuva loppuu sanoihin ”The Beginning”. Tämä yksityiskohta osoittaa, tosissaan elokuvantekijät olivat sanomansa esittämisessä – ja kuinka kauaksi Hollywoodin valtavirrasta elokuva itse asiassa oli ajautunut.

Mitä Punainen planeettaa ”heijastaa”?

Nykypäivän katsojan lienee lähes mahdollonta ottaa *Punainen planeetta* kovin tosissaan. Helppoa se ei ollut aikalaisillekaan. *Punaisen planeetan* kriittikkovastaanotto oli nuiva. *The New York Timesin* arviossa todettiin ”pseudotieteellisen” elokuvan ”tuot-tavan migreenin jopa kaikkein omistautu-neimmalle roskaviihteen harrastajalle”.³⁴ Kriitikki ei niinkään kohdistunut elokuvan sisältöön, vaan pikemminkin kömpelöön tapaan, jolla se oli artikuloitu. *Monthly Film Bulletinin* arviossa se ohitettiin ”patologisena kuriositeettina”, jonka todettiin olevan ”groteski, lähes järjetön fantasia”.³⁵ Jopa yleensä neutraalin positiivisen *Variety*n arviossa elokuvaa haukuttiin ”epäuskottavaksi hölynpölyksi”.³⁶ Kriitikoille se oli siis vain yksi halvalla tehty tieteiselokuva muiden joukossa.

Punainen planeetta pakotti katsojan ottamaan kantaa, valitsemaan puolensa vapaan maailman ja kommunismin välisessä – kirjaimellisesti – universaalissa taistelussa. Se, kuten muutkin antikommunistiset elokuvat, toimi täysin Hollywoodin integroivan, yhteisyyttä rakentavan perusideologian vastaisesti. Ei siis ollut ihme, että antikommunististen elokuvien sykli kuihtui 1950-luvun puolivälissä lähes yhtä nopeasti kuin se oli alkanutkin, vieläpä samaan aikaan kun Joe McCarthy joutui poliittiseen paitsioasemaan ja kommunistivainojen kii-vain vaihe päättyi. Suoraviivaisen propagandan poistuminen markkinoilta ei kuitenkaan

merkinnyt kommunismin vastaisuuden vähenemistä ainakaan vielä 1950-luvun Hollywood-tuotannossa. Antikommunistisen elokuvan merkitys jäi vaatimattomaksi, mutta kommunistivainojen merkitys näkyikin väkinäistä propagandaa selvemmin vähenemisena: filmikaupunki oli nyt varuillaan sen suhteen, millaisia elokuvia sopi tehdä. Poliittiset paineet olivat vinouttaneet tuotantorakenteen peruslähtökohdat. Elokuvateollisuuden johtavana periaatteena oli ennen ollut mahdollisimman suuren katsojajoukon miellyttäminen, mutta nyt tärkeintä näytti olevan yhden äänekkään vähemmistöryhmän varominen.

Siegfried Kracauerin tunnetun teorian mukaan elokuvat heijastavat kansallisen psyyken salattuja kerroksia.³⁷ Mutta heijastako *Punainen planeetta* tosiaan kansallista asenneilmastoa? Monet johtavista poliitikoista käyttivät antikommunismia kep-

29. Dulles (1950) 8 & 258–259.

30. Onko kyse sattumasta vai onko yhdennäköisyys otettu tietoisesti huomioon näyttelijää valittaessa? Ajallisesti *Punainen planeetta* sijoittuu lähitulevaisuuteen, joten voidaan spekuloida, ennakoivatko elokuvantekijät Eisenhowerin olevan seuraava presidentti ja valitsivat siksi osaan Boucheyn. Joka tapauksessa republikaanisen puolueen esivaalikamppailu oli jo hyvässä vauhdissa elokuvan ensi-illan (toukokuu 1952) aikoihin. Yhdennäköisyys huomattiin jo aikalaisarvioissa: *Variety*n arvostelussa arvelaan Boucheyn tulleen valituksi rooliin juuri siksi, että hän muistuttaa Eisenhoweria. Myös *Monthly Film Bulletinin* arvostelussa sanotaan elokuvan vihaavan, että presidentti olisi Eisenhower. *Variety* 14.5.1952; *Monthly Film Bulletin*, no 225, vol 19, October 1952, 140–141.

31. Chambers (1969, alk. 1952) 4–5 & 9–10.

32. Hendershot (2001) 250.

33. May käyttää käsitettä ”domestic containment”. Elaine Tyler May (1988) *Homeward Bound. American Families in the Cold War Era*. New York: Basic Books, 11–15.

34. A. Weiler ’Red Planet Mars’, *The New York Times* 16.6.1952. *The New York Times Film Reviews*, Volume 4, 1949–1958. New York: The New York Times & Arno Press 1970, 2619.

35. *Monthly Film Bulletin*, no 225, Vol 19, October 1952, 140–141.

36. Samoilla linjoilla oli myös *BoxOffice*, jonka mukaan elokuvassa oli ”enemmän vaihteita kuin ratapihalla”. *Variety*, 14.5.1952, *BoxOffice* 24.5.1952, Production files, clippings: Red Planet Mars. Margaret Herrick Library, Los Angeles.

37. Siegfried Kracauer (1987, alk. 1947) *Caligarista Hitleriin. Saksalaisen elokuvan psykologinen historia*. Suomentanut Reijo Lehtonen. Helsinki: VAPK, ks. esim. 10–11.

pihevosenaan, mutta olisi liioiteltua väittää kaikkien kansankerrosten olleen mukana jakamassa kommunismin vastaista mentaliteettia. Vaikka kylmän sodan jännitteet näkyivät politiikassa ja kulttuurituotteissa, niin suuri osa amerikkalaisista ei silti ollut kovinkaan innoissaan kommunismin vastaisesta ristirekistä. Yleisesti käytetty määritelmä 1950-luvusta kommunistihysterian aikakautena kuvaa hyvin mccarthyismin kiihvimpien vuosien henkistä ilmapiiriä, mutta koko amerikkalaisen yhteiskunnan kehitystä selittäväksi rakenteeksi sitä ei voi yleistää.

Vastaavasti *Punaista planeettaa* arvioitaessa on muistettava, että lopulta se oli vain pienellä budjetilla tehty ja vaatimatto-

masti menestynyt B-elokuva. Elokuvesta kuvastuvat ne arvot ja asenteet, joita HUAC ja muut vastaavat painostusryhmät toivat voimakkaasti esiin. Vertailu kommunismin vastaiseen aikalaikirjallisuuteen osoittaa elokuvan välittämän arvomaailman olevan samanlainen kuin kovan linjan antikommunisteilla. Sen sijaan suuri yleisö ei ollut innoissaan elokuvan politisoitumisesta, vaan maksoi pääsylipun nauttiakseen viihteestä eikä ideologisista julistuksista. *Punaisen planeetan* tosikkomainen saarnaaminen ei kiinnostanut maksavaa yleisöä. Elokuvana se jäi lopulta kuriositeetiksi, kylmän sodan kulttuurin merkilliseksi, mutta ei mitenkään edustavaksi alaviitteeksi.

UUDELLE AMBITIOTASOLLE

MIKKO MAJANDER

työkentelee assistenttina Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksella.

■ Opetusministeriö päätti syksyllä 2000 teettää Suomen Akatemialla arvion siitä, miten suomalainen ulko- ja turvallisuuspolitiikan tutkimus pärjää laadultaan ja merkitykseltään kansainvälisessä vertailussa. Asialle pestattiin ulkomailta nimivahva iskuryhmä, joka kävi viime marraskuussa Suomessa haastattelemassa alan tutkimusyksiköt. Raportti on nyt valmistunut ja luettavissa muun muassa internetissä Akatemian kotisivuilla.¹

Ei käy kansainvälisen politiikan kollegoja kateeksi. Teksti on kovaa ja johtopäätökset kriittisiä lähes kauttaaltaan. Teilaus ylitti näyttävästi julkisuuskyynyksen television pääuutislähetystä myöten. Harvoinpa on Suomessa naulattu yhtä tieteenalaa näin häpeäpaaluun.

Arvioinnin kohdealue oli määritelty sen verran väljästi, että mukaan mahtuivat myös poliittisen historian oppiaineet Helsingin ja Turun yliopistosta. Ottamatta sen enempää kantaa raportin oikeudenmukaisuuteen historiantutkimus näyttää selvinneen kunnialla. Suomen käsittely kylmän sodan kontekstissa sai jopa kaunista kiitosta.

Hyvä niin, mutta tuskin tälläkään alalla on syytä tuudittautua omaan erinomaisuuteen, vielä vähemmän vahingoniloon toisten kustannuksella. Arviointiraportissa on nostettu esiin monia kritiikin kohtia, joita myös historiantutkijoiden on syytä pohtia vakavasti.

Kolmen viisaan raati kiinnitti huomiota siihen, että Suomen tapausta on vain harvoin lähestytty tavalla, joka pyrkii osallistumaan kansainvälisen tiedeyhteisön ajankohtaisiin keskusteluihin, saati tuottamaan teoreettisesti kestäviä, ajan ja paikan ylittäviä tuloksia. Suomalaisilla on taipumusta ampua omaan jalkaansa korostamalla erityistä kansallista näkökulmaansa.

Kommentti pätee mielestäni myös historiantutkijoihin, jotka ovat turhan alttiita määrittelemään itsensä jo lähtökohtaisesti kansainväliseen marginaaliin. Liian usein aloitetaan esitys toteamalla, että Suomi oli tutkittavan asian suhteen erikoistapaus. Kun näin tapahtuu jo pohjoismaisessa perhepiirissä, kuinka korkeaksi kynnyks nouseekaan astua suureen maailmaan pää pystyssä oman arvonsa tunnistaen ja tunnustaen.

Kylmän sodan historia on hyvä esimerkki siitä, miten kansainvälinen tutkimus koostuu enemmän tai vähemmän erikoisista poikkeustapauksista. Ei tarvitse pyydellä anteeksi sitä, että tutkimuksen kohteena on pieni maa kaukana Pohjolan perukoilla, jos-

1. *Finnish Research on Foreign and Security Policy. Evaluation Report* (Publications of the Academy of Finland 4/02, Helsinki 2002); internetissä www.aka.fi. Arviointiraatiin kuuluivat emeritusprofessori Kalevi Holsti (University of British Columbia, Kanada), johtaja Tarja Cronberg (Copenhagen Peace Research Institute) ja professori Steve Smith (University of Wales).

ta vähän tiedetään ja vielä vähemmän välitetään.² Kuten muun muassa mikrohistorian harrastajat ovat osoittaneet, ratkaisevaa on pätevä näkökulma ja sen kytkeytyminen yleisempiin teoreettisiin kysymyksiin.

Suomalaisten ei pidä tehdä itsestään sen poikkeuksellisempia kuin ovat. Toisaalta on niinkin, että monet kylmän sodan keskeiset kysymykset saattavat hahmottua selvemmin suurten liittokuntien rajavyöhykkeillä, joiden erityispiirteet nimenomaan tekevät niistä kansainvälisesti kiinnostavia.

Kylmän sodan Suomi ei ollut harmaata aluetta, vaikka suurvaltakeskeisestä näkökulmasta se on saattanut siltä näyttää. Se ei oikeastaan edes sijainnut idän ja lännen välissä, vaan paremminkin suomalainen yhteiskunta oli samanaikaisesti osa sekä itää että länttä. Näin miellettyinä se voisi olla myös kansainvälisesti mitä hedelmällisin tutkimuskohde, jossa hegemoniset valtakunnat ottivat mittaa toisistaan poliittisen, taloudellisen ja kulttuurisen vaikutusvallan keinoin.

Kylmää sotaa ei käyty Suomessa vain korkeimman vallan kamareissa ja ulkoasiainministeriön poliittisella osastolla vaan se oli myös jatkuvaa taistelua tavallisten ihmisten mielestä ja sydämeistä. Voittajasta ei ole epäilystä. Vaikka poliittinen julkisuus muokautui järjestötasoa myöten Neuvostoliitolle myönteiseksi, Suomi modernisoitui toisen maailmansodan jälkeen selvästi länsimaisten mallien mukaisesti jenkkipurkkaa jauhaen.

Neuvostoliiton voipumisen jälkeen 1990-luvulla koettu vastareaktio osoitti, kuinka pinnallisesti YYA-henki oli lopulta suomalaisia elähdyttänyt. Tässä olisi työmaata mentaliteettien historialle tai psykohistorialliselle otteelle. ”Cocolonisaation” näkökulmasta Suomi ei ole sen mitättömämpi tapauksena kuin vaikkapa Itävalta, jota Reinhold Wagnleitner on käsitellyt hienosti osana kylmän sodan kulttuuriulottuvuutta.³

Valtavasti monipuolistuneiden ja monikansallistuneiden lähdeaineistojen myötä on viime vuosina voittanut alaa näkökulma, jossa kylmän sodan kaksi leiriä näyttävät entistä heterogeenisempina kokonai-

suuksina. Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen asiakasvaltiot, klientit ja satelliitit, eivät olleet keskusten tahdottomia käskyläisiä, vaan Moskovan ja Washingtonin mahtimiehiä myös manipuloitiin tukemaan suojattiansa omia tavoitteita.

DDR esimerkiksi käytti taitavasti uhanalaista asemaansa hyväksi ja sai vastahakoiset neuvostojohtajat lopulta suostumaan muun muassa Berliinin muurin rakentamiseen, joka konkretisoi mielikuvan kommunistisesta maailmasta suurena vankilana. Liberaalin demokratian ja yksilön oikeuksien esitaistelija Yhdysvallat taas sortui tukemaan lukuisia oikeistodiktatuureja, jotka horjuivat kommunismilta haiskahtavien kansanrintamien paineessa.

”Heikon voimasta” kasvoi myös suomalaisille leipälaji, jota voitiin pelata suhteessa molempiin blokkeihin. Suomi ulosmittasi idänkaupasta hyvän kompensaaation sille, ettei Neuvostoliitto päästänyt sitä täysivaltaisesti mukaan Euroopan taloudelliseen integraatioon. Lännen kanssa asioitaessa taas annettiin ymmärtää, että kommunismi vahvistuisi ja maa ajautuisi syvemmälle karhun syliin, jos Suomelle ei löytyisi vapaasta maailmasta ymmärtämystä.

Vertailevaa otetta terävästi soveltamalla voisi Suomea tutkien kehittää yleisempiä teorioita Neuvostoliiton tavoitteista Pohjolessa ja Euroopassa laajemminkin. Tämä edellyttäisi luopumista ahtaista suomettumisen näkökulmista ja kansallisesta nahistelusta siitä, kuka kulloinkin ryvetty moraalisesti Moskovan juoksupojaksi poliittisen nosteen toivossa.

Suomalainen kylmään sotaan kohdistuva historian tutkimus voi täyttää kansainvälisen paikkansa jo sillä, että se tuottaa maailmankielillä hyvin kirjoitettuja kuvauksia Suomen tapauksesta luojaan lähdepohjaan nojautuen. Jos seuraamme arviointiryhmän raportin henkeä, tämä ei kuitenkaan riitä: olisi pyrittävä antamaan oma panos myös kansainvälistä tutkimusta eteenpäin vievään teorianmuodostukseen eikä tyydyttävä vain tuottamaan siihen raaka-ainetta.

Mikä oli ideologian ja reaali politiikan suhde? Entä historiallisesti rakentuneen kansallisen ja alueellisen identiteetin merkitys?

Voiko rahalla ostaa poliittista vaikutusvaltaa, missä kulkivat dollari- ja rupladiplomatian rajat? Oliko ulkopolitiikka mahdollisen taidetta vai sopeutumista geopolitiikan rautaisiin lakeihin? Kylmän sodan historian suuriin kysymyksiin voi tarttua lankeamatta itsetehostukseen tai pienvaltiokompleksiseen uhoon.

Ambitiotason nosto ei kuitenkaan onnistu, jollei sitä aseteta tietoisesti tavoitteeksi. Tässä suhteessa Suomessa on muun muassa tutkijankoulutuksessa paljon parantamisen varaa. Kansainväliseen keskusteluun ei voi osallistua, jos sitä ei tunne. En

ole varma siitä, kuinka hyvin suomalainen kylmän sodan historia pärjäisi tältä osin vertailussa muuhun ulko- ja turvallisuuspolitiikan tutkimukseen. Kansainvälinen on meillä vielä kovin kansallista.

2. Pohdiskelen näitä asioita laajemmin artikkelissani 'Finland in the Cold War. The State of Research'. Se ilmestyy (toivottavasti vielä tänä vuonna) Thorsten B. Olesenin toimittamassa kokoomateoksessa, jossa tarkastellaan Pohjoismaita käsittelevää kylmän sodan historian tutkimusta.

3. Reinhold Wagnleitner *Coca-Colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria after the Second World War* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1994).

OSSI PÄÄRNILÄ

”Silminnäkiätkin” voivat erehtyä

Legenda suomalaisrykmentistä Irlannissa 1690-luvulla

Uskomus, että suomalaisia hakkapeliittoja osallistui Irlannissa ns. kuninkaiden sotaan vuosina 1689–91 Vilhelm III:n puolella ranskalais-irlantilaista allianssia vastaan elää sitkeästi sekä Irlannin kansanperinteessä että brittiläisessä sotahistoriassa. Ossi Päärnilä paljastaa artikkelissaan totuuden tästä suomalaista sotilasmainetta hivelevästä väitteestä.

■ Legendan hengissä säilymiseen on merkittävimmin vaikuttanut kuuluisa brittistioitsija Thomas Babington Macaulay (1800–59), jonka 1800-luvun puolimaissa julkaisemassa Englannin historiassa mainitaan yllättävä tieto: Vilhelmin ulkomaisiin apujoukkoihin lukeutui ”Suomen rykmentti” (*Finland regiment*).¹ Macaulaylle uskollisena David Ogg Oxfordin yliopistosta vakuutti vielä sata vuotta myöhemmin, että armeijaan, jonka Vilhelm kesäkuussa 1690 otti johtoonsa Pohjois-Irlannissa, kuului ”siirtoarmeija Suomesta”.² Viimeksi on suomalaislegendan toistanut ja totena pitänyt John Kinross vuonna 1998 teoksessaan *The Boyne and Aughrim, The War of the Two Kings*.³

Ei siis ole ihme, että Boyne-joella 1.7.

1690⁴ käytyä taistelua muistelevissa Pohjois-Irlannin protestanttien perinnemarsseissa saattaa vieläkin nähdä ”Finlanders”-banderolleja. Myös Suomessa on mainittuja teoksia luettu. Macaulayn Englannin historian suppea suomennos vuodelta 1866 ohittaa Irlannin sodan, mutta ”Suomen rykmentti” on epäilemättä huomattu jo englantilaisista painoksista sekä ruotsinnoksista, joista ensimmäinen on vuodelta 1853.

Olisi sensaatiomainen tieto, jos suomalaisia todella olisi ollut mukana tuossa Irlannin historian merkittävässä vaiheessa – edes joukkueen verran, puhumattakaan rykmentistä. Mikäli Vilhelm ei olisi pystynyt kukistamaan serkkunsa Jaakon armeijaa, olisi Englannin ote Irlannista saattanut kirovota jo näin varhain. Valitettavaa tai ei, kyseessä on kuitenkin väärinkäsitys. Suomalaisen sotahistorian tutkimuksen mukaan ei suomalaisia joukko-osastoja ollut 1600-luvun lopulla Baltiaa kauempana, eikä ole myöskään mitään tietoja Brittein saarille suuntautuneesta värväyksestä. Kuitenkin legenda on elänyt myös Suomessa, ja ainakin Lappeenrannan varuskunnassa tarinaa on kerrottu osoituksena suomalaisen ratsuväen kunniaakkaasta menneisyydestä. Toisaalta eräät suomalaiset ovat olleet tietoisia väärinkäsityksestä.⁵ On myös todettava, etteivät kaikki brittiläiset historioitsijat ole langenneet ansaan, irlantilaisista puhumattakaan.⁶ Väärinkäsityksen syntytapaa ei tietävästi ole tähän saakka tutkittu alkuperäisten asiakirjojen pohjalta, vaikka se on melko helposti havaittavissa dokumentteja vertaamalla. Legendan elinvoimaisuuden vuoksi on myös syytä tarkastella aikalaiskontekstia hieman laajemmin.

Uutisanka alkoi elää

Ratkaisevaa oli se, että aikalaislähteitä, tässä tapauksessa ”silminnäkijöiden” kertomuksia ei osattu epäillä, ja lisäksi on todennäköistä, että virallisia asiakirjoja tulkittiin väärin. Legendan jatkuvuuden puolestaan varmistivat pahaa aavistamattomat historioitsijat, jotka halutessaan korostaa sodan eksoottisia yksityiskohtia poimivat juuri ”suomalaiset” havainnollistamaan Vilhelmin armeijan kansainvälisyyttä.

Väärinkäsitykset alkoivat jo syksyllä 1688, kun Vilhelm Oranialainen Englannin parlamentin kutsumana rantautui ensimmäistä kertaa Brittein saarille Kanaalin rannalla Torbayssa. Edetessään kohti Lontoota Vilhelm oli viisaasti sijoittanut englantilaiset yksikkönsä kärkeen. Jäljessä seurasi kuitenkin outoa väkeä. Exeterin kohdalla aikalaiskuvaus kertoo, että mustaihoisten ratsuntaluttajien perässä seurasi ”200 suomalaista tai lappalaista puettuna karhunnahkoihin, jotka he olivat itse ottaneet tappamiltaan villieläimiltä – yleinen tapa kylmässä ilmastossa – ja mustine rautapukuineen ja säihkyvine miekkoineen”.⁷ Pohjoisen sotureiden eksotiikkaa lisäsi pelottava tieto, että heidän maillaan valtamerikin jäätyi ja yö kesti puolta vuotta.

Kukapa olisi voinut tarkistaa, keitä oudot soturit oikeasti olivat ja mitä kieltä he puhuivat. Englantilaisten tiedot 1600-luvun suomalaisista olivat hyvin hatarat, perustuen osin kuvitteellisiin ja keskenään ristiriitaisiin karttakirjoihin ja historioihin. Niissä lappalaiset ja suomalaiset esiintyivät yhtenä ja samana laiskuuteen, sotaisuuteen ja muuhunkin pahuuteen taipuvaisena kansana.⁸ Sataviisikymmentä vuotta myöhemmin Macaulay tunnisti karhunnahkamiehet ruotsalaiseksi ratsuväeksi,⁹ mutta legendan kumoamista se ei edistänyt, koska hän samalla esitteli ”Suomen rykmentin”.

Vilhelmin päästyä Lontooseen saakka jouluukuussa 1688 Jaakko II oli paennut Ranskaan Ludvig XIV:n hoviin. Sieltä hän palasi pienen ranskalaisosaston mukana Irlantiin maaliskuussa 1689 ja otti uskollisen käskynhaltijan avulla saaren pääosin valtaansa. Jaakko ei kuitenkaan pystynyt valtaamaan saaren pohjoisosia – kuuluisa Londonder-

ryn piiritys päättyi heinäkuussa 1689 – mutta eivät myöskään Vilhelmin lähettämät joukot pystyneet kukistamaan Jaakkoa. Kumpikin osapuoli varustautui ratkaisutaisteluihin keväällä 1690. Vilhelm onnistui mannermaisia suhteitaan hyväksi käyttäen kokoamaan suuremman armeijan, noin 36 000 miestä, kuin Jaakko, jonka 25 000 miehen armeija koostui pääosin irlantilaisista ja ranskalaisista. Merkittävän tuen Vilhelmille antoi tanskalainen laina-armeija, joka saapui Whitehavenin ja Chesterin satamien kautta Belfastiin maaliskuussa 1690, komentajanaan

1. Lord Macaulay (1869) *History of England from the accession of James the second*, Vol. III, London: Longmans, Green & Co, 183. Ensimmäiset painokset 10-osaisesta teoksesta ovat vuosilta 1848–61.
2. David Ogg (1955) *England in the Reigns of James II and William III*, Oxford: Clarendon Press, 254.
3. John Kinross (1998) *The Boyne and Aughrim. The War of the Two Kings*, Gloucestershire: The Windrush Press, 18.
4. Vanhan juliaanisen kalenterin päivämäärä. Boynejoen taistelu sai protestanttisessa mytologiassa keskeisen roolin, vaikka sodan ratkaisutaistelu käytiin Aughrimissa Limerickin lähellä vasta kesällä 1691.
5. Ainakin Helsingin yliopiston professori Jarl Gallén (1908–91) tiesi väärinkäsityksestä (professori Jussi T. Lappalaisen antama tieto). On mahdollista, että asiaa on jossain yhteydessä kirjoitettu, mutta en ole tässä pyrkinyt laajemmin selvittämään legendan vastaanottoa Suomessa. Irlannissa G. Kuss on tarjonnut fyyniläiselystä jo 1960 armeijan lehdessä *An Cosantoir* (vol. XX, 366–70). Jos kyseessä on Suomessa hyvin tunnettu Gerald V. Kuss on hän varmasti levittänyt tietoa myös täällä.
6. Mm. seuraavat englantilaiset ja irlantilaiset vuosien 1689–91 sotaa käsittelevät tai sivuavat teokset vaikenevat viisaasti suomalaisista: Clifford Walton (1894) *History of the British Standing Army A.D. 1660 to 1700*, Lontoo: Harrison & Sons; J. W. Fortescue (1899) *A History of the British Army I*, Lontoo: MacMillan; C. Ó. Danachair (1961), 'The Danish Corps in Ireland, 1690–91', *The Irish Sword* 18; John Childs (1977), *The British Army of William III*, Manchester University Press; J. G. Simms (1976), 'The War of the Two Kings, 1685–91', *A New History of Ireland III*, Oxford: Clarendon Press; Peter B. Ellis (1989) *The Boyne Water. The Battle of the Boyne 1690*, Belfast: Blackstaff Press ja G. A. Hayes-McCoy (1989) *Irish Battles*, Belfast: Appletree Press.
7. *The Expedition of his Highness the Prince of Orange for England. Giving an Account of the most Remarkable Passages thereof, from the Day of his Setting Sail from Holland, to the first Day of this Instant December, 1688. In a letter to a Person of Quality* (by N. N.), Lontoo 1688, The British Library.
8. Ks. esim. Anssi Halmesvirta (1990) *The British Conception of the Finnish 'Race', Nation and Culture*, Helsinki: SKS, 31–33.
9. Macaulay (1869), Vol. II, 157.

saksalainen kenraali Ferdinand Vilhelm, Württembergin-Neustadtin herttua. Tanskalaiseen siirtoarmeijaan piti alunperin kuulua lähes tuhat ratsumiestä sekä jalkaväkeä 6000 miestä, mutta taistelukuntoisena päätyi Irlantiin asti noin 5300 miestä.¹⁰

Suomalaisia tanskalaisessa laina-armeijassa?

Exeterin ”uutisankkaa” tärkeämpi suomalaislegendan synnyssä oli aikalaiskuvaus varsinaisesta Irlannin sodasta, jonka kirjoitti Vilhelmin joukoissa sotilaspappina toiminut George Story. Hän kertoo vuonna 1691 julkaistussa uutislehtisessä, että Vilhelmin armeijan tanskalaiseen osastoon kuului ”Suomen rykmentti” (*Findland Regiment*), jonka vahvuus Boynen taistelun jälkeen Finglassin katselmuksessa oli 519 miestä.¹¹ Story oli mahdollisesti nähnytkin suomalaisensa – kuinka siis silminnäkijän todistusta voisi epäillä? Sitä ei epäillyt Macaulay, kuten eivät myöskään Ogg ja Kinross myöhemmin.

Todellisuudessa oli kyse eräästä tanskalaisyksiköstä. Jos joku sattui kysymään sen miesten syntyperää olisi vastaus kuulostanut lähes samalta kuin ”finsk”. Englantilaisien laatimat asiakirjat ilmeisesti lisäsivät käsitystä, että osasto oli peräisin Tanskan pohjoispuolelta. Valtionrahaston vuonna 1689 antamassa tanskalaisten palkkauspäätöksessä näyttäisi ensisilmäyksellä mainittavan ”The Finnish Bataillon”, mutta tarkempi käsialavertailu osoittaa, että kyseessä on ”Finnish Bataillon”.¹² Kun u:n päälle lisätään englantilaisille tuntemattomat pisteet, on helppo tunnistaa yksikön olevan kotoisin Tanskan Fyn-saarelta! Englantilaisille, jotka eivät osanneet tanskaa eivätkä tienneet tarkemmin minkälaista joukkoa oli tulossa, se ei ollut yhtä helppoa eikä kirjoitustapa varmaankaan selkiytynyt kopioitaessa siirtoarmeijan luettelointia.

George Storylla ei ollut syytä epäillä, etteikö suuren monikansallisen armeijan riveissä voinut olla suomalaisiakin, ”tiedettiinhan” heitä tulleen Englantiin Vilhelmin mukana jo aiemmin. Toinen mahdollisuus on, että virheen on tehnyt Storyn käsin kirjoittaman uutisraportin latoja. Joka tapauk-

sessä Storyn kertomus varmisti legendan, jonka ”karhunnahkasuomalaiset” jo olivat synnyttäneet.

Laina-armeijaa koskevista tanskalaisista asiakirjoista ei luonnollisesti löydy merkkiäkään suomalaisista. Saksalaisessa muodossa fyyniläisyksikön nimi on kirjoitettu jopa muodossa ”finshen”, mutta tanskalainen muoto ”fyenscke” ei jätä sijaa arvailuille. *Fjenscke Regimentin* komentajana oli saksalainen everstilutnantti Hans Hartman v. Erffa (Erffe?), ja myös muut upseerit olivat enimmäkseen saksalaisia.¹³ Siirtoarmeijan kokoaminen ja vaiheet on kerrottu jo vuonna 1872 Otto Pauvellin teoksessa *Den danske hærs historie*. Kaiken kaikkiaan Tanska lainasi Ludvigin vastustajille noin 20 000 sotilasta, joista pääosa palasi Tanskaan Utrechtin rauhan (1713) jälkeen. Viimeinen naula suomalaislegendan arkkuun tulee toteamuksesta, että Ruotsi tuskin olisi sallinut alamaistensa rekrytointia alituisen vastustajansa Tanskan riveihin, vaikka kyseiseen aikaan rauha vallitsikin. Ei ole poissuljettua, etteikö Vilhelmin lukuisten ruotsalais-

10. Vaikka Tanska pitkästä aikaa nautti rauhankaudesta (1679–1709), niin se halusi kuitenkin tukea Ludvig XIV:a vastustavaa liittoa. Laina-armeija, jonka kulut maksoi asiakas, tarjosi siihen oivan keinon. Englantiin lähetettävään armeijaan oli tarkoituis kuuluu kolme ratsuväkirykmenttiä (996 miestä) ja yhdeksän pataljoonaa jalkaväkeä (6019 miestä). Ks. Otto Vaupell (1872) *Den danske hærs historie til nutiden og den norske hærs historie indtil 1814 I*, Kööpenhamina: Thieles bogtrykkerie, 234–235. Merikuljetuksesta ks. H. G. Garde (1861) *Den dansk-norske Sømagts Historie 1535–1700*, Kööpenhamina: Den danske historiske Forening, 326.

11. George Story (1691), *A True and Impartial History of The Most Material Occurrences in the Kingdom of Ireland during the last two years*, 97. Thorpe Tracts 2, The British Library.

12. Danish troops in Ireland, WO 24/11, Public Record Office, Lontoo. PRO:n käsialoja tunteva virkailijakaan ei keksinyt sanoille muuta merkitystä kuin ”Finnish Bataillon”. Osasto esiintyy vielä 1692 vastavassa luettelossa WO 24/18. Tanskalaisissa lähteissä fyyniläisyksikköä nimitetään rykmentiksi (mutta ranskaksi Le Bataillon de Fuhne), jonka vahvuus (= kuusi komppaniaa, kussakin upseereina kapteeni, kaksi luutnanttia ja vänrikki) on sama kuin englantilaisdokumentin pataljoonan.

13. Liste paa de til Engelland ud commenderede og overgaaende officerer, ja Mönsterruller (siirtoarmeijan upseeri- ja miehistölistat). Landetaten, Krigskancelliet; Eater, Reglementer, Tabeller og Beregninger 1681–1690, Rigsarkivet, Kööpenhamina.

sotureiden joukossa olisi ollut joku suomalaissyntyinen seikkailija, mutta kokonainen osasto tanskalaisessa armeijassa ei olisi ollut mahdollinen.

Fyyniläisten kunniaksi on sanottava, että sotilaina he edustivat hakkapeliittoja kohutuullisesti ja muulta käyttäytymiseltään säädyllyisesti. Palkka-armeija ei mitenkään erityisesti kunnostautunut, mutta täytti paikansa. Storyn mukaan Württenbergin herttua oli hyvin tyytyväinen tanskalaisiinsa, jotka ”olivat iloisia veikkoja, ja hyvin puettuja ja aseistettuja”.¹⁴ Boyne-joella kuningas Vilhelm henkilökohtaisesti johti tanskalais-ta ratsuväkeä, joka tosin perääntyi ratkaisevalla hetkellä, mutta jonka kaksi ratsu-

miestä pelasti kuninkaan pulasta hänen hevosensa kaaduttua.¹⁵ Laina-armeija poistui Irlannista heti sodan loputtua. Vaikka Macaulay väittikin tanskalaisten olleen Vilhelmin joukoista kaikkein pelätyimmät – vanhan ennustuksen mukaan viikingit keran palaisivat Irlantiin tuhoamaan ”maan lapset”¹⁶ – ei heistä suomalaisten onneksi näytä jääneen katoliseen kansanmuistiin ikävää kuvaa.

14. Story (1691) 56.

15. Walton (1894) 108, 116, Kinross (1998) 47 ja Dana-chair (1961) 5. Tanskalaiset olivat tunnettuja myös ”tyyneydestään ja mannermaisesta kuristaan”.

16. Macaulay (1869), Vol. III, 183.

MAIJA VÄISÄNEN

Tiedeyhteisö, paradigmansa vartija?

Dosentti Maija Väisänen kommentoi Juha Sihvolan pääkirjoitusta Vain kriittinen tiede voi olla hyödyllistä (Haik 1/2002). Juha Sihvolan vastaus oheisena.

■ ”Tutkijan ei ole syytä kaihtaa julkisuutta”, päätoimittaja Juha Sihvola kirjoittaa. Ja edelleen: ”Ihmistieteiden tutkimuskohteet ovat arvosidonnaisia, tarkoittavien ja merkityksiä antavien ihmisten tuottamia kulttuuriobjekteja.” Aivan oikein! Ja juuri siksi humanisti ja yhteiskuntatieteilijä eivät voi tutkia kulttuuriobjektiveja ”*samassa mielessä*” objektiivisesti ja kriittisesti” (kursiv. M. V.) kuin luonnontieteilijä omia kohteitaan. Luonnontieteilijä näet tutkii puhumatonta luontoa, historioitsija ja yhteiskuntatieteilijä ihmistä, jonka kaikki ilmaukset ovat tarkoitettavaa ja jopa useita merkityksiä sisältävää symbolista kieltä.

Luonnontieteilijän havainto kohteestaan on yhtä subjektiivinen kuin kenen muun hyvänsä, mutta hän voi toistaa havaintonsa ja laskea johtopäätöstensä todennäköisyydet. Humanistin ja yhteiskuntatieteilijän tutkimuskohde taas on kaukainen tai lähimenneisyys, jota ei enää ole ja jota ei ole toistettavissa.

Historia kuului antiikissa runouden pii-

riin. Herodotos ja Thukydidēs kirjoittivat kumpikin sata vuotta myöhemmän Aristoteleen määrittelyn kaltaista runoutta. Siteeraan Sihvolaa:

”Aristoteleen mukaan myötätunnon ylläpitämisessä keskeinen rooli oli esittäväällä sanataiteella, runoudella. Runouden tehtävä ei ollut tieteen tavoin etsiä yleisiä totuuksia vaan välttämättömiä ja todennäköisiä suhteita ihmiselämään kuuluvien yksittäistapausten välillä. Runouden muodoista tärkein, tragedia kuvasi tällaisia – joko todella tapahtuneita tai kuviteltuja mutta mahdollisia – tapahtumaketjuja tilanteissa, jossa hyvät ihmiset olivat ilman omaa syytään joutuneet suuriin onnettomuuksiin.”

Sekä Herodotos (1 alku) että Thukydidēs (1.1) kuvasivat ”suurta onnettomuutta” eli sotaa, ja erityisesti Thukydidēs etsi ”välttämättömiä ja todennäköisiä suhteita ihmiselämään kuuluvien yksittäistapausten välillä” kirjaamalla ”todella tapahtuneita tai kuviteltuja mutta mahdollisia – kuten puheita – tapahtumaketjuja”.

Entä nykyhistorioitsijat ja yhteiskuntatieteilijät? Eivätköhän he vieläkin tee paljolti samaa, tutkivat ”suuria onnettomuuksia”, esimerkiksi vuoden 1918 sotaa sekä aikaisempia tai myöhempiä sotia, tutkivat ns. jatkumojia tai murrosaikoja etsimällä ”välttämättömiä ja todennäköisiä suhteita ihmiselämään kuuluvien yksittäistapausten välillä” ja kirjaamalla ”todella tapahtuneita tai mahdollisia tapahtumaketjuja” tai ”murroksia”? Egon Friedell¹ näyttää olevan oikeassa, kun hän sanoo kärjistetysti mutta olen- naisen tavoittaen: ”Historioitsija ei ole muu-

ta kuin runoilija, joka on asettanut itselleen ankarimman naturalismin rikkumattomaksi periaatteeksi.”

”Historioitsijan olisi kyettävä sisällyttämään historia – niin myyttiset kuin kriittisetkin menneen tulkinnat – tutkimuskoh-teisiinsa”, Suomen Historiallisen Seuran esimies Pauli Kettunen kirjoittaa (*SHS Jäsenlehti* 2/2002). Pidän antiikin ja renessanssin taidekieltä koskevia tutkimuksiani, joihin monografioiden² lisäksi kuuluu myös italiaksi kirjoittamiani artikkeleita, merkittävänä siksi, että kyseenalaistan niissä näköhavaintoon pohjaavan luonnontieteen jalanjäljissä valistusajalla kehittyneen ja ”sitä oikeaa” tietoa tavoittelevan humanistisen tutkimuksen.³ Rankelais-comtelainen positivismi on saanut pysyvimmän jalansijan saksalaisalueella syntyneessä ja sieltä levinneessä klassillisessa filologiassa. Positivis-mia ovat siellä ylläpitäneet lukuisat antiikin kirjallisuutta koskevat 1800-luvun sak-salaisen tutkimuksen uusintapainokset, joita tehtiin runsaasti vielä toisen maailmanso-dan jälkeen, sekä keskittyminen materiaa-liljulkaisujen tuottamiseen.

”Tieteellinen tieto voi olla objektiivista ja totuudenmukaista, koska sitä tavoitellaan tiedollisia arvoja kunnioittavassa autonomi-sessa tiedeyhteisössä, joka arvioi kriittisesti ja julkisesti kaikkia tieteellisen tutkimuksen tuloksia, menetelmiä, teoreettisia edellytyk-siä ja tavoitteita.”(Sihvola)

Jos lisätään sana ”perinteisiä” virkkeen ”tie-dollisten arvojen” eteen, näiden rivien kir-jottajalle selviää, miksi hänen antiikin ru-noutta koskevat monografiansa ovat aiheut-taneet hämmennystä, jopa torjuntaa klassil-lisen filologian piirissä. Ne eivät näet kun-nioita vaan kyseenalaistavat klassillisen fi-lologian 1700-luvun jälkipuoliskolta tieteel-lisinä pidettyjä perinteitä.

Runotulkintojeni lähtökohtana oli ensin-näkin, että runous on/oli monitasoista ja antaa/antoi mahdollisuuden moniin erilai-siin tulkintoihin. Toiseksi: runous oli kom-munikaatiota runoilijan ja ajan yleisön vä-lillä; runouden ydin oli poliittista (luku I, jossa esitin mm. historioitsija Tacituksen si-

taatin Neron aikaisen historioitsijan sanois-ta, että Catulluksen runot olivat täynnä her-jaa Caesarin ja hänen miehiään kohtaan). Kolmas lähtökohta (luku II) oli, että runo-us usein esitettiin ääneen laajalle tai sup-pealle yleisölle, jolloin tekstin tulkintaa saat-toivat ohjata myös esittäjän ilmeet, eleet, rytmi, mahdollinen säestys. Esimerkiksi Ph. Moreau myönsi teokseni premissit (luvut I ja II) ja tämän tyyppisen tutkimuksen oi-keutetuiksi, ehdotukseni taidokkaiksi ja histo-rian tietojen ”saattamiksi”, mutta hylkäsi silti – perusteitta – ehdotukseni.

Mistä johtuu moinen torjunta? Ensi kä-dessä siitä, että sekä omat että hyvien kol-legojen ja kunnioitettujen edeltäjien työt joutuivat heikolle pohjalle, jos perinteinen tulkinta olisikin vain yksi monista mahdol-lisuuksista ja jos perinteiselle tulkinnallekin pitäisi löytää muuta tukea kuin joskus jopa renessanssista asti jatkuva perinteen paino.

1. *Uuden ajan kulttuuristoria* (1927–1931), suom. E. Ahlman, 3.p. 1950, 1, 31.

2. *La Musa poliedrica*. Indagine storica su Catullo. *carm.* 4 (Monitahoinen muusa. Historiantutkimus Catulluksen runosta 4). Suomalaisen Tiedekatemian toi-mituksia B 224. Helsinki. (arv.) W. Hering, *Gnomon* 53, 1985, 748–750; Hannu Riikonen, *HAik* 1986/4, 309–311; *La Musa dalle molte voci. Studio sulle dimensio-ni storiche dell'arte di Catullo* (Moniääninen muusa. Tutkimus Catulluksen taiteen historiallisista ulottuvuuksista). *Studia Historica* 30. SHS Helsinki; (arv.) Fran-cesca Cerini, *Rivista storica dell'Antichità* 17–18, 1987–1988, 325–237; H. P. Syndikus, *Gnomon* 67, 1990, 593–596; Ph. Moreau, *Annales ESC* 97, 1992, 408–410; F. Della Corte, *Maia* 42, 1990, 85; R. Adams, *Revue des Études Latines*, 67, 1989, 340–345; U. Schmitzer, *Gymnasium* 97, 1990, 577–578; Suomessa ei ole arvioi-tu julkisesti; *Rafaelin taide ja perintö. Kuva ja tulkin-ta*, (tulossa 2002).

3. Vrt. alan arvostetuimmassa aikakauskirjassa (*Gnomon*) ”Moniäänisen muusan” arvostellut Catullukseen erikoistunut H. P. Syndikus kokosi arvionsa seuraavasti: „So bleibt nach der Lektüre des Buches ein etwas zweispältiger Eindruck: Man erfährt manches über den historischen Hintergrund, über die Zeit und ihre Akteure, aber ich fürchte, dass die Verfasser bei ihrem Ver-such, einigen vielbehandelten Gedichten Catull eine noch unbekannte Sinngewandlung abzugewinnen, nicht das von Catull Gemeinte getroffen hat.” ”Eräs (ennen) tuntematon tulkinta”, joka ”die Verfasser.” arvion mukaan on hyvän historian lähdetuntemuksensa avulla rakentanut, ei ehkä olekaan ”se (yksi) Catulluksen tarkoittama”, ”das von Catull Gemeinte”. Sama koski edellisen monografian arvostelua. Kun osoitin, että runo 4 voitiin ymmärtää ainakin kolmella eri tasolla, W. Hering haikaili ”sen (yhden ja ainoan) sisällön” (”zum Inhalt”) perään.

Toiseksi kirjaimellisesti tulkittua runoutta on käytetty myös antiikin historian perustana, ja pohja voisi hyllyä.

Historioitsijalle ei riitä selvittää se, mitä sanotaan tai tehdään. Hänen pitää selvittää myös, mitä sanalla tai tekemisellä tarkoitetaan. Historiantutkimus on siksi vaativa ala, jossa positivistit ei pärjää.

Onko historiantutkijana arvostamastani Sihvolasta tullut professorina positivistit?

JUHA SIHVOLA

Positivismista ja objektiivisuudesta

■ Dosentti Maija Väisänen arvostelee näkemystäni, että ihmistieteiden tulee olla samassa mielessä objektiivisia ja kriittisiä kuin luonnontiede. Hänen mukaansa en voi ajatella näin, jos myönnän, että humanisti tutkii tarkoitavia ja merkityksellisiä kulttuuriohjeita, mutta luonnontiede puhumattomia luonnonohjeita. Väisänen kysyy, onko minusta tullut positivistit, joka selvittää, mitä sanotaan tai tehdään (kuvailee), mutta torjuu tutkimuksen, joka selvittää, mitä sanalla tai tekemisellä tarkoitetaan (selittää tai tulkitsee). Koska Väisänen nostaa esiin tärkeitä tieteenfilosofisia kysymyksiä, otan vapauden vastata melko yksityiskohdallisesti.

Positivismin käsitettä Väisänen ei määrittele mutta liittyy siihen kolme ajatusta: tieteen tehtävän rajauksen empiriseen kuvailuun, luonnontieteiden malliin perustuvan tieteen metodisen ykseyden ja objektiivisuusvaatimuksen.

Ajatus positivismista kuvailevana metodina viittaa käsitteen historiallisiin juuriin. Ranskalaisen sosiologin Auguste Comten 1800-luvun puolivälissä esittämä ja Wienin piirin filosofien 1920-luvulla kehittämä positivismi tarkoitti näkemystä, jonka mukaan tieteen tulee rajoittua kuvailemaan aistikkomusta ja johtamaan luonnonlakien kal-

taisia yleistyksiä ja ennustuksia tämän kokemuksen pohjalta.

En ole koskaan kannattanut tieteen kuvailuksi rajoittavaa positivismia. Se on järjetön kanta, koska se ei jätä sijaa oletuksille, selityksille, tulkinnoille, malleille, teorioille ja paradigmoille, joita tieteeseen välttämättä sisältyy. Positivismi ei anna realistista kuvaa sen enempää luonnontieteistä kuin humanistisesta tutkimuksestaakaan. Filosofissa positivismi oli hylätty lähes täysin jo viime vuosisadan puolivälissä.

Väisänen liittyy positivismiin myös ajatukseen, jonka mukaan yksi ja sama metodi soveltuu tieteellisen tutkimuksen kaikkiin kohteisiin. Tätä on kutsuttu myös metodologiseksi monismiksi. Sen tavallisimman version mukaan eksaktit luonnontieteet antavat kaikkia tieteitä koskevan metodisen ihanteen, jota muut tieteet seuraavat sikäli kuin ovat tieteellisiä. Vaikka esimerkiksi Georg Henrik von Wright on kutsunut monismia positivismiin ydinajatuksiksi, kaikki positivistit itseään kutsuneet eivät ole olleet ehdottomia monisteja. Comtekin katsoi, että kullakin tieteillä on myös erityis- metodeja, joita ei voida johtaa muiden tieteen periaatteista.

En kannata myöskään metodologista monismia. Syy on juuri se, mihin Väisänen viittaa: koska ihmistieteet tutkivat tarkoituksia ja merkityksiä, ne käyttävät eri metodeja kuin ne luonnontieteet, joiden tutkimuskohteet eivät ole tarkoitavia. Metodierot koskevat ennen kaikkea selitysten rakennetta. Humanisti voi selittää asioita päämääriin ja tarkoituksiin viitaten, luonnontieteilijä viittaa aikaisempiin tapahtumiin. Toinen ero on siinä, että humanistin tavoite on usein yksittäistapausten tulkinta mutta luonnontieteilijä etsii yleisiä lakeja.

Leopold von Rankea ei voida pitää Comten positivismiin hengenheimolaisina. Yhteen piiriin oli tosin vastenmielisyys sellaisia teorioita ja tulkintoja kohtaan, jotka eivät perustuneet välittömiin havaintoihin tai empirisiin lähteisiin. Kenties siksi rankelaisista lähdekriittistä historiantutkimusta on Suomessa joskus kutsuttu lähdepositivismiksi. Ranke ja hänen seuraajansa olivat kuitenkin antipositivistit, jotka hylkäsivät monis-

min. He vastustivat jyrkästi positivistien tapaa etsiä historiasta yleisiä lakeja ja esittää ennusteita luonnontieteiden tapaan. Väisäsen ilmaus ”rankelais-comtelainen positivismi” on käsittehirviö, joka ei tee oikeutta ihmistieteiden oppihistorialle.

Metodierot eivät tee ihmistieteiden objektiivisuusongelmaa erilaiseksi kuin luonnontieteissä. Väisänen liittyy objektiivisuuden vain luonnontieteisiin ja mahdollisuuteen saavuttaa varmaa ja täsmällistä tietoa. Jyrkkä antipositivisti Giambattista Vico oli päinvastaista mieltä: humanisti voi saavuttaa varmaa tietoa mutta luonnontieteilijä ei, koska kulttuuriobjekteista voi saada ensi käden tekijän tietoa mutta luonnonobjektien perimmäinen olemus jää arvoitukseksi. Molemmat ovat väärässä: varmasti, täsmällisesti ja täydellisesti totta tietoa ei voida saavuttaa missään empiirisissä tieteissä, ei ihmis- eikä luonnontieteissä.

On helppoa ymmärtää, miksi historiaa koskeva tieto ei ole varmaa ja täydellistä. Historioitsija rakentaa menneisyyden kuvan aukollisista lähteistä ja päätelee toimijoiden tarkoituksia toiminnan jättämistä jäljistä. Näistä syistä hänen väitteensä eivät ole varmoja vaan korkeintaan todennäköisiä. Historioitsija käyttää teoreettisia käsitteitä sekä valikoi ja tulkitsee kuvaamansa asiat jostakin satunnaisesta näkökulmasta. Näistä syistä hänen väitteensä eivät saavuta koko totuutta ja toisaalta niihin aina sisältyy jotakin tapahtuneeseen menneisyyteen kuulumatonta. Historiallinen tieto voi korkeintaan lähestyä totuutta, tulla totuudenkaltaiseksi. Historiallinen tieto on siis epävarmaa ja epätäydellistä.

On naiivia mutta humanistille tyypillistä ajatella, että luonnontieteilijän tilanne olisi olennaisesti toinen. Luonnontieteilijä voi toistaa kokeensa ja laskea todennäköisyydet, toteaa Väisänen. Toistojen tuottamat todennäköisyydet ovat kuitenkin induktiivisia yleistyksiä, jotka voivat kumoutua tulevan evidenssin valossa. Luonnontieteellisenkin tieto on epävarmaa ja erehtyvää. Lisäksi luonnontieteilijä tarvitsee oletuksia, malleja, teorioita ja paradigmoja. Ne voivat auttaa häntä tuottamaan totuutta lähestyvää tietoa mutta eivät saavuttamaan lopullista

totuutta. Aivan samat tekijät estävät sekä humanistista että luonnontieteellistä tietoa olemasta varmaa ja täydellistä.

Miksi väitän humanistista ja luonnontieteellistä tietoa objektiiviseksi, vaikka kumpikaan ei saavuta varmuutta ja täydellisyyttä? Eikö olisi parempi sanoa, että kumpikaan ei voi olla objektiivista? Ei, koska objektiivisuus ei lainkaan liity tiedon varmuuteen ja täydellisyyteen.

Objektiivisuus liittyy siihen, että tutkimuksen lähtökohdat, aineisto ja tulokset ovat julkisesti eli intersubjektiivisesti arvioitavia. Objektiivisuus toteutuu, kun tieteellisen koulutuksen saaneet voivat vapaasti arvioida, ovatko tutkimuksen lähtökohdat uskottavia ja onko johtopäätökset oikein johdettu niistä. Objektiivista on julkisen vertaisarvion uskottavana pitämä tieto. Objektiivisuus ei edellytä, että tutkimustieto olisi varmaa, täydellistä, eksaktia ja yksiselitteistä. Objektiivisuus ei ole enempää eikä vähempää kuin pätevän dokumentoinnin ja argumentoinnin vaatimus, totesin jo ensimmäisessä pääkirjoituksessani (Haik 1/2001). Näin ymmärretty objektiivisuusvaatimus koskee yhtä lailla kaikkia tieteitä.

Humanistisen ja luonnontieteellisen tiedon tulee olla myös samassa mielessä kriittistä. Myös kriittisyys liittyy tiedon julkiseen intersubjektiiviseen arviointiin. Kriittisyys viittaa siihen, että tutkimuksessa ja sen arviossa on voitava asettaa kyseenalaisiksi ja korjaamiselle alttiiksi kaikki tieteen periaatteet. Myös kriittisyysvaatimus koskee yhtä lailla ihmis- ja luonnontieteitä.

Väisänen arvostelee saksalaisiin esikuviin perustuvaa klassillista filologiaa siitä, että se on suhtautunut torjuvasti hänen tutkimuksiinsa, joissa etsitään antiikin runoudesta ja renessanssin taiteesta useita eri merkitystasoja, metaforien ja symboleiden taakse kätkeytyjä poliittisia merkityksiä ja joissa kätkeytyjä merkityksiä perustellaan viittamalla suulliseen esitystilanteeseen liittyviin seikkoihin.

Pyrkimys torjua Väisäsen kysymyksenasettelut sillä perusteella, että tiede tulisi rajata lähteiden kuvailuun ja rohkeat tulkinat tulisi sulkea sen ulkopuolelle, on huonoa tiedettä. On totta kai hyvä asia, että

kulttuuriobjekteista etsitään uusia merkitystasoja: tekijän tarkoituksia, merkityksiä yleisölle, kätkeytyjä merkityksiä psykoanalyysin valossa, merkityksiä myöhemmille tulkitsijoille, merkityksiä nykyajalle, strukturaalisia merkityksiä ja dekonstruktion tuottamia merkitysten hajoamisia.

Uudet kysymyksenasettelut kieltävällä typeryydellä ei kuitenkaan ole mitään tekemistä objektiivisuusihanteiden tai tiedollisten arvojen kunnioittamisen kanssa. Kun puhuin tiedollisten arvojen kunnioittamisesta, en tietenkään tarkoittanut tieteen rajoja perusteetta kaventavan dogmaattisen perinteen seuraamista, kuten Väisänen tulkitsi. Erityisesti kunnioittamani tiedollinen arvo on juuri se kriittinen pyrkimys kyseenalaistaa vakiintuneita tulkintoja, jota Väisänenkin haluaisi edustaa.

Perinteitä kyseenalaistaville tulkinnoille voidaan kuitenkin asettaa myös vaatimuksia. Vaikka tulkintoja on monia, kaikkien perusteita on voitava arvioida julkisesti. Vaikka on epäreilua kritisoida Väisästä kysymyksenasettelujen sopimattomuudesta, on paikallaan arvioida, ovatko hänen vastauksensa lähdeaineiston valossa uskottavia ja onko hän esittänyt perusteensa pätevästi. Tulkintojen uskottavuus ja perustelujen pätevyys on näet eri asia kuin se ilmeinen seikka, että uusien tutkimuksellisten näkökulmien etsiminen on sinänsä ansio-kasta.

JOHAN BÄCKMAN

Arkistotutkimusta vai ilkeilyä?

Valtiotieteen maisteri Johan Bäckman kommentoi professori Osmo Jussilan arvostelua venäläistutkijoiden Terijoen hallitusta käsittelevästä kirjasta (Haik 1/2002).

■ Osmo Jussila arvioi kipakastikin uutta venäläistutkijoiden kirjaa Terijoen hallituksesta. Jussila paheksuu vakavaa empiristis-positivistista yritystä paneutua arkistolähteisiin historian tapahtumien tarkaksi rekonstruomiseksi.

Lukijalle tiedoksi, että Jussila arvioi kahden pietarilaisen professorin, Vladimir ja Nikolai Baryshnikovin tuoreen suomenkielisen kirjan *Terijoen hallitus – Uusien asiakirjojen kertomaa*, joka ilmestyi viime joulukuussa. Tämä tiivis tutkimus esittelee Otto Ville Kuusisen johtaman Terijoen nukkehallituksen ja sen yhteydessä toimineen Suomen kansanarmeijan toiminnan vaiheet.

Jussilan mielestä kirja kaipaasi enemmän "selittämistä ja tulkintaa". Kirjan esittelytilaisuudessa myös Timo Vihavainen kaipaali kirjaan enemmän tutkijan kommentteja. Jussilan kirjoittaman valossa ja Vihavaisenkin tuntien he ilmeisesti vaatisivat kirjaan muodinmukaista pilkantekoa, erilaisten arkistolähteiden erittelemisen jäädessä sivuasiaksi. Jussila tarjoaakin malliksi haukkumasanat "pahan valtakunta", "punaisen fashismin maa" ja "gangsterivaltio" esimerkkeinä tavasta, jolla historiaa pitäisi "selittää ja tulkita".

Kirjassaan Baryshnikovit tyytyvät vähempään, mm. kuvaamalla neuvostolaisia hankkeita epäonnistuneiksi, kömpelöiksi ja todellisuudesta vieraantuneiksi. Heillä on tervettä kritiikin tajua, mutta tämä ei riitä Jussilalle. Hänen mielestään ilmeisesti pitäisi panna pystyyn jälleen kerran yhden kirjan mittaiset Neuvostoliiton haukkujaiset. Huolellinen arkistotutkimus on otteena liian

ymmärtävä etenkin silloin, kun rakennellaan uutta ryssävihan kulttia.

Pilkka, ilkeily sekä jyrkät haukkumasanat ovat siis Jussilalle oikeaa ”selittämistä ja tulkintaa”, mitä Neuvostoliiton historiaan tulee. Jussila melkein tarjoaa johtotähdeksi vanhaa hokemaa ”ryssästä saa puhua vain hammasta purren”. Tietenkin arkistolähteet ovat silloin turha sivuseikka, ellei sieltä sitten löydy jotakin sopivan kompromettoivaa.

Tällainen asennoituminen ei luo uskotavaa kuvaa suomalaisesta historiantutkimuksesta. Sitä paitsi – kuten Vihavainen totesi kirjan esittelytilaisuudessa – mikäli suomalaiset historiantutkijat olisivat nyt tehneet arkistolähteisiin perustuvan kirjan Terijoen hallituksesta, se olisi varmaankin aika lailla samanlainen kuin Baryshnikovien opus.

Toisaalta, Jussilan viesti on aika lailla sama kuin aiemmissakin tämän kirjan suomalaisissa arvioissa. Terijoen hallituksen historia on saanut tarkan kuvauksen, mihin ei sisälly radikaalia muutosta aiempaan. Tajuttiinhan tuon hallituksen makaaberin olemus jo sen omana aikana – ennen ja ilman Jussilaa. Kirjan neuvostohenkisyyttä ja -terminologiaa on aiemminkin kritisoitu, mutta tätä tuskin voidaan kokonaan välttää, jos asioita tarkastellaan neuvostoliittolaisesta näkökulmasta.

Jussila joutuu harmikseen tunnustamaan, että venäläistutkijat ovat onnistuneet löytämään arkistoista kiinnostavia faktoja. Jussila kiitteleekin runsasta viiteapparaattia, vaikka suhtautuukin tympeästi empiristis-positivistisen linjaan.

Samalla Jussila tulee esittäneeksi, että miltei kaikki historiamme käänteet voidaan selittää erään salaiseksi protokollaksi kutsutun paperinpalan avulla, aivan kuin Saksa ja Neuvostoliitto olisivat yksin voineet päättää kaikesta, eikä Ranskaa, Iso-Britanniaa tai Yhdysvaltoja olisi ollut olemassa-kaan.

Toisaalta Jussila käyttää ”pahan valtakuntaa” tarpeen vaatiessa myös tukenaan, ve-toamalla siihen, että Venäjän johto jeltsiniläisenä hetkenään on tunnustanut tuon salaisen protokollan olemassaolon. Sanottakoon, että Baryshnikovit tutkimuksissaan

kyllä huomioivat tämän protokollan ja sen merkityksen, mutta eivät perusta kaikkea tutkimustaan sille.

Jussila ei siis onnistu yrityksessään kompromettoida venäläisiä kollegoitaan, jotka tosissaan yrittävät rekonstruoida historian tapahtumat arkistolähteiden valossa. Terijoen hallitus-kirja on tietenkin poikkeuksellinen, koska se ei kuulu siihen muodikkaaseen suomalaiseen urheilukilpaan, jossa jälkiviisaita parjauskirjoja kutsutaan tieteksi samalla, kun vaikkapa arkistotutkimusta pidetään toisarvoisena.

Aivan oikein Jussila toteaa, että kirjasta on tulossa venäjänkielinen laitos. Teoshan on toistaiseksi ilmestynyt vain suomeksi. Jussila toivookin, että venäjänkieliseen laitokseen sisältyisi hänen haluamansa ”oikea tulkinta”, joka ilmeisesti tarkoittaa Jussilan ehdottamien haukkumasanojen (kuten ”pahan valtakunta”) käyttöä.

Jussila ei saa haluamaansa. Itse asiassa ilmestymässä on Terijoen hallitus-kirjan laajennettu venäjänkielinen laitos sekä saman laitoksen englanninkielinen käännös. Tässä noin kaksi kertaa laajemmassa teoksessa perusrakenne ja teesit ovat samat, mutta mukana on muutamia kiinnostavia uusia tietoja.

Tulevassa laajennetussa laitoksessa mm. kokonainen luku on omistettu suomalaisen valtiojohton samaan aikaan kaavailemalle Venäjän nukkehallitukselle, jonka sijoituspaikaksi suunniteltiin Repolaa ja johtoon harkittiin Trotskia tai Kerenskiä. Tästä hankkeesta historiantutkimus ei ole aiemmin kertonut.

Kiinnostavaa kyllä Terijoen hallitus-kirjan laajennetuissa laitoksissa omistetaan jonkin verran huomiota Jussilan omille Terijoen hallitus-tulkinnolle. Jussilan tulkinnat kuvataan mielipidekirjallisuutena, joka ei ole tieteellisesti vakavasti otettavaa ja vaila historiantutkimuksen edellyttämää lähdeperustaa. Jussilan huomautukset orwellilaisesta historian väärentämisestä ja myyttisestä historian kirjoituksesta ehkä sopivat häneen itseensäkin.

Mainilan laukauksista saadaan suomalaisten kannalta myönteistä uutta tietoa. Tässä uudessa laitoksessa Baryshnikovit nimittäin

esittävät Suomen ja Venäjän sota-arkistojen asiakirjojen valossa, että Mainilan laukauksia ei todellisuudessa koskaan ammuttu. Ne olivat olemassa vain neuvostomedian propagandassa. Laukausten uhritkin olivat fiktiota, koska uhrien tarkka lukumäärä, hautapaikka tai identiteetti eivät ole tiedossa.

Huolimatta siitä oliko lavastus todellinen tai fiktiivinen medialavastus, sota oli väistämätön, koska käskyt oli annettu ja joukot olivat asemassa. Koko sodan kannalta kysymys siitä, kuinka pitkälle Neuvostoliitto meni lavastuksessaan, eli tappoiko se omia miehiään, ei ole kovin relevantti.

Uusien tietojen lisäksi kirjan uuden laitoksen liitteenä on mm. Kuusisen hallituksen ja Neuvostoliiton välisen sopimuksen ”salainen protokolla” joukkojen sijoittamisesta Suomeen, tarkka kronologia hallituksen toiminnasta sekä kaikkien hallituksen jäsenten biografiat.

TUOMO POLVINEN

Seppiselle vielä kerran

Professori Tuomo Polvinen vastaa valtiotieteen tohtori Jukka Seppiselle, joka edellisessä numerossa kommentoi Polvisen kirjoittamaa Paasikiven aikakauteen -teoksen arvostelua (HAik 4/2001 ja 1/2002).

■ Tohtori Jukka Seppisen kirjasta laatimasani arvostelussa (HAik 4/2001) esitin perustelut keskittymiselleni ensi sijassa hänen Paasikivi-kuvansa kriittiseen tarkasteluun. En ryhdy tässä niitä enää toistamaan.

Vastineessaan Seppinen väittää Paasikiven tehtävän sekä helmikuussa 1944 Tukholmassa että saman vuoden maaliskuussa Moskovassa rajoittuneen pelkkään neuvostohallituksen antamien tietojen vastaanottamiseen. Tämä on paha erehdys. Tieten-

kään hänellä ja myöhemmällä matkakumppanilla Carl Enckellillä ei ollut valtuuksia sitoa hallitustaan mihinkään, mutta kuten pääministeri Linkomies muistelmissaan (s. 296–298, 322–323) korostaa, keskusteluissa tuli informaation hankkimisen ohella pyrkiä tuomaan esiin myös Helsingin näkökohtia.

Tukholman-matkan osalta Paasikiven saamat ohjeet sisältyivät arvostelussani mainittuihin, lähettiläs Kollontaille esitettäviin ennakkokysymyksiin (Vorfragen), joista valtioneuvos oli etukäteen sopinut ulkoministeri Henrik Ramsayn kanssa. Seppinen kuitenkin väittää ulkoministerin asettaneen valtioneuvokselle niitä koskevia rajoituksia. Todellisuudessa evästyksket olivat päinvastaisia. Paasikivelle 12.2.1944 (ei suinkaan 12.1., kuten Ramsayn dateerauslapsusta huomaamaton ja sen takia tilannetta pahoin sotkeva Seppinen esittää) lähettämässään kirjeessä Ramsay kirjoitti ”... Du givetvis har full frihet, att efter omständigheternas krav och efter samråd med minister Gripenberg och vännerna i U.D. ändra och variera programmet. Huvudsaken är att upprätthålla kontakten och att söka komma så långt som möjligt i klarläggande samtal”. Näinhän Paasikivi juuri menetteli, kuten olen elämäkertateoksen kolmannessa osassa (s. 350–351) osoittanut.

Jo ennen lähtöään Helsingistä Tukholmaan Paasikivi teki niinikään Ramsaylle selväksi, ettei hän uskonut voittoisan Stalinin luopuvan jo aikaisemmin jyrkästi ilmaisemastaan lähtökohdasta, vuoden 1940 rajoista. Näissä oloissa piti tietenkin välttää ajamasta neuvotteluja heti alkuun umpikujaan. Vastoin Seppisen väitteitä hallituksen ”sisärengas” ja ylipäällikkö ymmärsivät tämän hyvin.

Asiaankuuluvalla varovaisuudella tuli silti koettaa tinkiä modifikaatioita ainakin Viipurin, Saimaan kanavan ja Hangon kohdalla. Näinhän Paasikivi Kollontain kanssa käymässään keskustelussa myös toimi, mikä ei tietenkään merkinnyt Seppisen väittämää ”sitoutumista” vuoden 1940 rajoihin. Brittejä informoineen suurlähettiläs Gusevin muistioon, jonka ydinkohdan julkaisin arvosteluni yhteydessä sekä venäjäksi että

suomeksi, Seppisen kannattaisi perehtyä lähdekriittisiin silmiin.

Toisaalta Seppinen vastineessaan epäsuorasti peruuttelee aikaisempia kaikkein raflaavimpia väitteitään Paasikiven ”syyllisyydestä” Kannaksen läpimurtoon ja Viipurin läänin pääosan menettämiseen. Omalaatuinen viittaus jopa juridiseen vastuuseen, jonka tuomioistuinkäsittely ei tosin enää voisi tulla kysymykseen, on Seppiseltä itseltään (*Nykypäivä* 13.10.1998) eikä suinkaan minulta. Samaisessa lehdessä peräti otsikkoon nostetussa haastattelulausunnossaan hän näki hyväksi todeta: ”Karjala menetettiin kokonaan, kun Paasikivi pelasi omaa peliään hallituksen selän takana” (Ibidem 11.5.1999).

Nyt esittämistään lieventelyistä huolimatta Seppinen yrittää silti Moskovan neuvottelujen kohdalla yhä tarjoilla teesiään Paasikivestä Suomessa olevien saksalaisjoukkojen dislokaation opportunistisena paljastajana Neuvostoliitolle. Enckell taas olisi tukenut häntä hallituksen harhaanjohtamisessa varmistaakseen itselleen uran sodanjälkeisessä Suomessa.

Molempien vanhojen herrojen menettelyn faktiset taustatekijät, joista tein arvoselussani yksityiskohtaisesti selkoa, kirjoittajamme kuittaa vaikenemisella. Tässä on jälleen havaittavissa Seppisen kanssa käytävälle keskustelulle tyypillinen piirre. Vastaamatta esitettyyn kritiikkiin perustelluin argumentein hän rajoittuu ylimalkaisiin heittoihin ja aikaisempien väitteidensä toisteluun.

Esimerkkeinä näistä todettakoon vielä maininta Ramsayn Paasikivelle toimeenpanemasta ”ristikuuulustelustelusta” ja Ruotsin UD:lle lähettämästä, Paasikiven ja Kollontain keskusteluja koskevasta lisäinformaatiopyynnöstä. Mitään ihmettelemistä ei toki pitäisi olla ulkoministerin halussa saada neuvottelijaltaan mahdollisimman yksityiskohtaiset tiedot käydyistä keskusteluista. Tukholmaan suunnatun pyynnön taustana taas oli yhtäältä Kollontailta Tukholmasta ja toisaalta Molotovilta Moskovasta saatujen informaatioiden poikkeaminen toisistaan, mitä Helsinki yritti – tosin epäonnistuen – itselleen selvittää.

Yhtäältä presidentin ja eräiden hallituksen jäsenten sekä toisaalta Paasikiven väliin viileneminen keväällä 1944 johtui tietenkin siitä, ettei ”sisärengas” katsonut voivansa noudattaa valtioneuvoksen suositusta neuvottelujen jatkamisesta hänen Moskovasta tuomiensa ehtojen pohjalta. Ehtojen hylkäämisen kannalle oli pitkällisen epäroinnin jälkeen siinä vaiheessa kallistunut myös marsalkka Mannerheim.

Omalta osaltani keskustelu päättyy tähän.

MARTTI HÄIKIÖ

Nokia, Pohjola ja Ericsson

Dosentti Martti Häikiö kommentoi dosentti Jari Ojalan Nokian historia -teoksen arvoselua (Haik 1/2002).

■ Kiitän Jari Ojalaa asiantuntevasta Nokian historian arviosta. Pari asiallista tarkennusta on kuitenkin paikallaan.

Nokian historian dramaattisimpiin hetkiin kuuluvasta Ericsson-neuvottelusta Ojala antaa väärän kuvan, mikä johtuu kronologian sekoittumisesta. Nokian osakkeiden myymistä Ericssonille ei suinkaan estänyt Yrjö Niskasen johtama vakuutusyhtiö Pohjola, kuten Ojala kirjoittaa.

Tilanne syyskuussa 1991 oli se, että Nokian vähemmistöomistajana ollut Kansallispankin johtama ryhmä, johon myös Pohjola kuului, oli neuvotellut osakkeidensa myynnistä jo keväästä lähtien. Ryhmä oli sopinut Ericssonin kanssa varsin hyvän hinnan, jonka kuultuaan myös Yhdyspankin johtama enemmistöryhmä ilmaisi valmiutensa myydä osakkeensa. Pallo siirtyi Ericssonin kenttäpuoliskolle. Ericssonin edustaja ilmoitti kuitenkin lokakuun alussa, että he ostavat Nokian osake-enemmistön vain sillä ehdolla, että myyjien käteen jää Nokian

tappiollinen kulutuselektroniikkaryhmä. Kun myyjät eivät nyt, kuten eivät alun perinkään, tähän suostuneet, kariutuivat neuvottelut Ericssonin kanssa.

Historian draamaa lisäsi se, että samana päivänä, kun tuli tieto Ericssonin rukkaisista (10.10.1991), ilmoitti Kansallispankin pääjohtaja Jaakko Lassila eroavansa pankista, tosin aivan eri syistä. Tähän hajosi siihen saakka yhtenäisenä pysynyt Kansallispankin ja Pohjolan liittokunta. Vasta tämän jälkeen Yrjö Niskasen johtama Pohjola neuvotteli itsenäisesti Nokia-omistuksestaan päätyen joulukuussa samana vuonna Yhdyspankin kanssa sopimukseen, jolla Pohjola jäi omistajaksi ja Kansallispankin osakkeet ohjattiin Nokian itsensä ostettavaksi.

Niskasen "sankaruus" perustuu tähän jälkimmäiseen päätökseen, joka vakautti Nokian omistusrakenteen, sekä siihen, että myydessään Nokia-salkkunsuon keväällä 2000 Pohjola sai noin 400-kertaisen hinnan osakkeistaan verrattuna syksyn 1991 hintatasoon.

Toinen pieni epätarkkuus koski Nokian televisiokauppoja. Ostamalla keskieuropalaisia televisiotehtaita vuonna 1987 No-

kiasta tuli Euroopan kolmanneksi suurin televisioiden valmistaja, ei suurin, kuten Ojala erehdyksessä kirjoittaa.

Vaikka mieli tekisi, tila ei anna mahdollisuutta kommentoida laajemmin Ojalan problemaattista väitettä, jonka mukaan teoksessa "pääjohtajat saavat vuorollaan sankarin maineen". Kuvaan mielestäni yksityiskohtaisesti, miten yhtiö karkasi Kari Kairamon käsistä ja miten hänen suuri strategiansa ajoi kiville. Toisaalta sanon Ojalan mainitsemaan "pahan pojan rooliin" joutuneesta Antti Lagerroosista, että hän oli kyllä onnettomien televisio-ostosten isä, mutta kysyn myös, miksi hänen ei annettu saneerata näitä ostoksia. Lainaan laajasti Lagerroosin kannanottoja, jotka ainakin jälkiviisauden valossa näyttävät varsin oikeaan osuneilta. Jorma Niemisen suuret ansiot matkapuhelinalalla tuon mielestäni esille, mutta myös sen näkemyseron yhtymäjohdon kanssa matkapuhelinryhmän itsenäisyyden asteesta konsernissa, mikä johti Niemisen eroon. Mainitsen myös sen, että ehkä Niemisen mielessä kangasteli jo tuolloin kokonaan oma yritys, Benefon.

Lukijan palvelulipuke

Tällä lipukkeella voi hoitaa Historiallisen Aikakauskirjan tilausasioita. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Tilaan Historiallisen Aikakauskirjan liittymällä Historian Ystävien Liittoon
 Tilausosoitteeni on muuttunut, alla uusi osoite

Nimi
 Lähiosoite
 Postitoimipaikka
 Muita tiedotuksia lehdelle

**Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
 Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen**

Heureka

PL 166

01301 Vantaa

Lähetettäjä maksaa normaalin postimaksun.

Kirveestä kirjelmöintiin

Kimmo Katajala: Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla n. 1150–1800. Historiallisia tutkimuksia 212. SKS, Helsinki 2001. 531 s.

■ Kapinat, kansannousut, kuohunnat ja mellakat ovat yhteiskuntahistorian merkkipaaluja. Niiden ympärille on kutoutunut kansanperinteen legendoja ja sankaritarinoita, niiden avulla on rakennettu identiteettiä ja tuettu poliittisia rakennelmia. Historiantutkimuksen kannalta katsottuna kapinat ovat olleet tärkeitä yhteiskunnan murroskohtia – keskeisinä, monimutkaisina ja paljon lähteitä jättäneinä tapauksina ne ovat synnyttäneet tutkimuksia, tulkintoja ja kiivaitakin debatteja. Kapinoiden kautta on päädytty keskusteluihin tavasta mieltää ja tutkia historiallisia prosesseja, lähteitä ja ihmisiä niiden takana. Kimmo Katajala on tuoreessa ja kiitetyssä teoksessaan syöksynyt tähän valtavaan karheik-

koon, purkanut tutkimuksellisia rakennelmia, tutkinut lisää ja luonut suuren tulkinnan, jota ei turhaan ole kunnioitettu Vuoden tiedekirja 2001 -palkinnolla.

Suomalainen kapina jäljittää suomalaisen kapinan ominaisia piirteitä ja talonpoikaisen poliittisen kulttuurin luonnetta Lallista valistukseen ulottuvalla aikaperspektiivillä. Sirkapaleisten kausaaliselitysten sijaan Katajala tulkitsee kapinoita niiden yhteiskunnallisessa ja mentaalisisä kehityksessä. Italialaisten mikrohistorioitsijoiden hengessä hän rakentaa niille vankan kontekstin, jossa monet ristiriitaisilta tai oudoilta näyttävät seikat näyttävät loogisina omassa perspektiivissään. Kirjoittaja ei kuitenkaan pystytä suojamuureja tulkintansa ympärille, vaan jättää kysymyksiä ja osoittaa kartoittamattomia alueita, joihin tuleva tutkimus voi tarttua.

Katajalan teos ei ole vain lukuisia kapinoita selvittelevä tutkimus, vaan kokonaistulkinta menneestä yhteiskunnasta. Kuten Katajala toteaa, on Suomi ollut rauhallista aluetta, jossa kapinoita on ollut vähän ja ne ovat olleet pieniä. Konfliktissa "rauhallisen" yhteiskunnan sisäiset jännitteet kuitenkin paljastuvat ja yhteiskunnan

toimintatavat näyttäytyvät. Katajalan kirja kertoo vähintään yhtä paljon ajasta, jolloin ei kapinoitu: siitä, miten yhteiskunta toimi noina pitkinä vuosisatoina, jolloin keskiajan hajanaisuudesta siirryttiin vähitellen kohti moderneja valtio- ja yhteiskuntarakenteita.

Tärkeän osan työtä muodostaa laaja vertailu muiden maiden kapinaliikkeisiin ja erityisesti Ruotsin valtakunnan muiden osien levottomuuksiin ja liikehdintään. Yleiseurooppalaiseen kontekstiinsa asetettuina suomalaisen periferian kapinat näyttävät vähemmän monumentaalisisina, ja niiden olennaiset piirteet tulevat paremmin esiin. Katajala analysoi myös hienosti suomalaisia kapinaliikkeitä osana ruotsalaista yhteiskuntaa, kutoen samalla tulkintaa siitä, millainen Ruotsin valtakunta eri aikoina oli, ja miten sen erillinen, mutta siihen kuitenkin kiinteästi kuuluva itäinen osa toimi osana kokonaisuutta.

Katajalan tutkimus alkaa lopusta, kustavilaisen ajan levottomuuksista. Tämän prologin jälkeen Katajala alkaa purkaa vyyhtiä alusta, maallisten ja kirkollisten valtarakenteiden vakiinnuttamisesta rautakauden lopun Suomeen. Yksinkertainen rakenteellinen ratkaisu

antaa alusta asti ymmärtää, että kyseessä on tulkinta, kaari, ei ainoastaan kapinoiden rikku-mattoman kronologinen analyysi.

Katajalan vanhojen suomalaisten kapinatutkimusten ja uudemman ruotsalaisen tutkimuksen avulla luoma synteesi Ruotsin keskiaikaisen valtakunnan luonteesta on vakuuttava. Keskiajalla maakuntien asema oli vahva ja keskusvalta heikko. Talonpojat olivat sotilaallinen voima, joka päämäärinään ajaessaan liittoutui omia intressejään puolustavien mahtimiesten kanssa. Valtarakenteiden keskeinen jäsentäjä oli "herran" ja "palvelijan" välinen suhde, joka sisälsi molemminpuolisia velvoitteita. Kunniallinen herra suojeli palvelijoitaan, jotka tukivat häntä. Jos herra ei täyttänyt velvoitteitaan, suhde raukesi. Katajalan lisäksi ensi sijassa ruotsalainen Peter Reinholdsson on korostanut näiden siteiden merkitystä keskiajan yhteiskunnassa. Itse taas olen havainnut herran ja palvelijan välisten vastavuoroisten suhteiden merkityksen uuden ajan alun aatelisten kohdalla: aatelisetkin olivat paitsi talopöikien isäntiä, myös itse jonkun korkeamman mahtimiehen palvelijoita. Suhteen sisältämät vastavuoroiset turvan ja suoje-lun vaatimukset olivat elintärkeä hajanaista yhteiskuntaa koossa pitävä voima.

Idean herran ja palvelijan välisestä eli Katajalan mukaan yhteiskunnassa pitkään uudelle ajalle. Kartanonisännän ja hänen alustalaisensa suhde ei ollut yksiselitteinen alistus- tai riistosuhde, koska kunniallisen isännän oli myös suojeltava

palvelijoitaan. Mielenkiintoista on, miten Kataja tulkitsee näiden mentaalisten rakenteiden pitkää kestoa ja niiden merkitystä 1700-luvun yhteiskunnassa. Hyvin perustein Katajala näkee 1700-luvun aatelin alustalaisten vuokrasopimukset eräänlaisina modernisoituina uskollisuudenvaloina. Katajalan teesi, joka mukaan nimenomaan *aateliset* viljelivät tätä "feodaalista" uskollisuuskäsitystä talonpoikien rimpuillessa siitä irti ja vedotessa byrokra-tiaan ja lakiin, on erityisen kiehtova.

Nuijasodassa kapinoivat talonpojat eivät keskiaikaiseen tapaan enää liittoutuneet val-lantavoittelijan kanssa, vaikka sitä yritettiin. Katajala näkeekin nuijasodan taitekohtana uuden ja vanhan yhteiskunnan välissä. Ruotsin keskitetyssä suurvallassa poliittinen kulttuuri kietoutui keskusvallan ja sen hallinnon ja byrokra-tian ympärille. Katajala toteaa, että talonpojat integroitiin tähän poliittiseen koneistoon hämmästyttävän nopeasti. Aatelisvallan aikana talonpojat korostivat valtiopäivien asemaa, ja isäntiään vastaan protestoivat rälssitalonpojat ajoivat jäärä-päisesti asioitaan "oikeuslaitoksen ja byrokra-tian kuolet-tavassa syleilyssä".

Tutkimuksesta kuultaa Katajalan vuosien paneutuminen talonpoikien vastarintaan, toimintatapoihin ja poliittiseen kulttuuriin. Katajalan tutkimuksessa he ovat lihaa ja verta olevia toimijoita, joiden toiminnalla ei ole yhtä syytä ja yhtä seurausta. Talonpojat eivät ole yhtenäinen ryhmä, joka ajaisi yhteisiä intressejä pyyteettömästi ja vasta kuristavassa ah-

dingossa. He ajavat omia etujaan ja toimivat tavalla, joka ei aina lopulta osoittaudu erityisen oivalliseksi heidän päämääriensä kannalta.

Suomalainen kapina tuo hyvin esiin sen, miten maiden läänittäminen aatelisille oli valtionmuodostuksen edellytys: aateli sai palkkansa ja uuden valtiojärjestelmän lävistävä hierarkkinen, ideologinen raken-nelma istutettiin paikallistasolle. Katajalan tutkimus on säätyjen välisten jännitteiden ja valtionmuodostuksen historiaa. Nämä ovat historiallisen sosiologian "kestosuosisukkeja", joita on erityisesti valtionmuodostusta käsittelevässä laajas-sa kirjallisuudessa käsitelty paljonkin. Katajalan kirjassa jäin hiukan kaipaamaan näitä yhteiskuntatieteilijöitä, esimerkiksi Michael Mannia tai Rein-hard Bendixiä, jotka monien kollegojensa tavoin ovat analysoineet juuri kyseisiä rakenteita ja niiden muutosta.

"On korostettava, että useita selitystasoja hyödyntävässä historiallisen tapahtumisen ymmärtämisessä on väärien selitysten karsinta erityisen tärkeää", Katajala kirjoittaa. *Suomalainen kapina* onkin teos, jossa kymmenien eri kapinoiden ja levottomuuksien vanhat ja uudet selitykset tutkitaan, puidaan ja asetetaan paikalleen. Toiset teesit saavat kyytiä, toiset eivät. Katajala on tehnyt hurjan ja kunnioitettavan älyllisen työn luodessaan näistä eri maissa ja eri aikoina esiintyneiden kapinoiden monitahoisista selitysrypeistä loogisen tulkinnan selvitelten kuin ohimennen "feodalismiin" kaltaisia pelottavia käsittevyh-tejä. Vaikka kirjassa on useita

selitystasoja, punaiset langat kulkevat samaan suuntaan eivätkä katkeile.

Harmittaa hiukan, että *Suomalainen kapina* on paikoin jossain määrin ”toimittamattoman” oloinen ja sisältää turhia kieli-, paino- ym. virheitä, jotka eivät ole teoksen arvon mukaisia. Paikoin tekstiä olisi mielestäni voinut myös tiivistää – tämä on kuitenkin maakuasia. Kimmo Katajala *Suomalainen kapina* on joka tapauksessa vankka teos, jota ei tutkimustuulten vaihtuessa ihan ensimmäiseksi käydä kaatamaan.

Mirkka Lappalainen

Uuden historian kysymyksiä

Uuden historian kysymyksiä

Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen. Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. Tietolipas 175. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001 Helsinki. 516 s.

Time Frames. Negotiating Cultural History. Toim. Anu Korhonen & Kirsi Tuohela. Cultural History – Kulttuurihistoria 1. Turun yliopiston kulttuurihistorian laitos, 2002. 139 s.

Jokapäiväinen historia. Toim. Jorma Kalela & Ilari Lindroos. Tietolipas 177. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001 Helsinki. 149 s.

■ Kari Immonen määrittelee kulttuurihistorian tehtäväksi

kulttuurin syvärakenteiden tutkimisen ja niiden vaikutusten tarkastelemisen. Kulttuurihistorian tieteellisen tutkimuksen lähtökohtia ovat totaalisuus, historiallisuus, dialogisuus ja aktiivisuus. Immonen nojaa siis ns. *new historyyn* ja gadamerilaisen teorian hyödyntämiseen.

Metodologinen artikkelikoelma *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen* koostuu kahdenkymmenen tutkijan artikkelista, joissa he esittelevät erilaisia työtapojaan. Mukana ovat alan tunnetut tutkijat, mutta valikoima on hyvin turkulaispainotteinen.

Antologia on jaettu neljään osaan, joista varsinkin ensimmäinen sopii mainiosti kulttuurihistorian oppikirjaksi. Anu Korhonen valaisee mentaliteettihistorian muutosta kulttuurihistoriaksi ja Hanna Elomaa mikrohistorian teoriaa. Anne Ollila ja Juha Siltala puolestaan edustavat avoimemmin ideologista kulttuurihistoriallista tutkimusta. Esitykset ovat mielenkiintoisia ja tärkeitä.

Artikkelit herättävät myös kysymyksiä. Minua askarruttaa Ollilan lanseerama feministinen monopolisointi suhteessa käsitteeseen ”naishistorioitsija”. Lisäksi olisin odottanut Joan Scottin uudemman tuotannon lähempää analyysia. Siltalan pitkä artikkeli on taas ehkä hieman turhan defensiivinen. Voi kysyä, onko yleinen suhtautuminen psykohistoriaan maassamme todella näin negatiivinen kuin Siltala antaa ymmärtää. Myös postkolonialistinen teoria on teoksessa jäänyt hieman syrjään, sitä käsitellään suhteellisen lyhyesti vain Marjo Kaartisen artikkelissa. Näyt-

tää myös siltä, että Juri Lotmanin tai Ernst Cassirerin kulttuuriteorioita ei tunneta, niitä ei ilmeisesti käytetä ainakaan Turussa.

Kauttaaltaan kirja on kuitenkin hyvin kirjoitettu ja ehdottomasti lukemisen arvoisen. Siinä on onnistuttu esittelemään kulttuurihistorian suomalaista tutkimusta suhteellisen laajasti. Toisaalta voi kysyä, missä määrin kulttuurihistoriallista tutkimusta de facto harrastetaan eri yliopistoissa, eri oppitulojen piirissä. Kun *new history* yleistyy historian tutkimuksessa, kulttuurihistorian ja ehkä jopa poliittisen ja taloudellisen historian rajat hämärtyvät yhä enemmän.

Tuorein antologioista on Anu Korhosen ja Kirsi Tuohelan toimittama *Time Frames*. Eva Österbergille omistettu teos on saanut alkunsa tämän vieraillessa Turussa joulukuussa 2000. Lähtökohtana ovat olleet periodisoinnin ongelmat ja keskustelun kohteena ovat yksilö ja identiteetti, tunteet ja kokemus sekä tila, lähinnä julkisen ja yksityisen tilan problematisointi. Muuten teoreettisesti kunnianhimoisessa johdannossa itse sanan *history* käyttö vaikuttaa epätarkalta.

Time Frames koostuu yhdeksän naiskirjoittajan artikkelista. Taso on hieman epätasainen, ja tiiviimmällä seminaarityöskentelyllä teos olisi voitu toimittaa yhtenäisemmäksi. Anu Korhonen johdattaa hyvin tunteiden historian teoriaan, Hanne Koivisto kertoo suomalaisen modernisti-intellektuellin identiteetistä ja Marjo Kaartinen esittelee *meta-space*-käsitteen. Antologian aikakausten

problematisointi rajoittuu kuitenkin lähinnä käsittehistorialliseen keskusteluun ja sitä kautta elementaariseen kontekstualisointiin.

Jorma Kalela ja Ilari Lindroos ovat pyrkineet nostamaan esiin historian käytön lähinnä yhteiskunnallisissa yhteyksissä ja julkisuudessa. *Jokapäiväinen historia* lähestyy aihettaan tarkoituksenaan avata uusia näkökulmia historiantutkijan työhön. Kirjan synnyn taustalla on Turun ja Helsingin yliopistojen poliittisen historian sekä Turun kulttuurihistorian oppiaineiden hanke *Centre for Future-Oriented History*. Yksi kirjan tavoite Kalelan mukaan on saada historian ammattilaiset mukaan keskusteluun siitä, millainen tulee olla tutkijoiden käytännöllinen suhde historian esitysten moninaisiin muotoihin ja niiden takana oleviin mekanismeihin.

Seppo Hentilä kirjoittaa Holocaustin merkityksestä saksalaisessa politiikassa. Ranya ElRamlyn analysoi Kroatian vaikeaa toisen maailmansodan perintöä ja sen vaikutusta nykypäivän politiikkaan. Myös elämäkertahistorian ongelmista, huumeiden käyttäjien kulttuurisesta konstruoinnista ja sosiaalipoliittisen tutkimuksen premisseistä on kirjassa valaisevia esimerkkejä.

Kokonaisuudessaan kirja osoittaa myös Kalelan teesin historiankirjoittajan eettisestä vastuusta oikeaksi. Tutkija kun on tuloksineen kiinni oman aikansa kulttuurissa, ja näin myös tahtomattaan vaikuttajana siinä. Historian käyttö vallan legitimitointiin ja kaikenkarvaisten poliittisten ja taloudellisten oppien puolustami-

ssa antaa tutkijoille suuren vastuun, josta ei voi objektiivisuuden varjolla luistaa. Kirja kytkeytyy siten eurooppalaiseen keskusteluun, joskin pääosin hyvin konkreettisella tavalla, mikä ei sinänsä ole negatiivista.

Jessica Parland-von Essen

Patoamispolitiikan juuret

Markku Ruotsila: *British and American Anticommunism Before the Cold War*. Frank Cass 2001 London. 274 s.

■ Markku Ruotsila on erityisesti syventynyt angloamerikkalaiseen konservatiiviseen antikommunismiin maailmansotien välisenä aikana. Aihepiiri on tullut ajankohtaiseksi kylmän sodan tutkimuksen laajentuessa voimapoliittisesta suurvaltojen välisestä vastakkainasettelusta ja kommunistisesta ideologiasta ja sen käytännön sovellutuksista kommunismin vastustajien maailmankuvaan ja toimintaan.

Suomen kannalta tällainen analyysin laajennus on mitä tervetullein. Meillä on yhä enemmän käytetty viitekehystenä suurvaltojen voimatasapainoa – Neuvostoliiton ”turvallisuusetua”. Sen rinnalle asetetaan nyt bolševismin varaan rakennetun Venäjän pysäyttämiseen ja jopa kukistamiseen tähdännyt ideologinen toiminta. ”Antikommunismi”

on muuttumassa kirosanasta analyysin kohteeksi.

Ruotsilan teoksen perustana on hänen Cambridgen yliopistossa hyväksytyt vuosi 1917–21 käsittelevä väitöskirjansa, jota on ajallisesti laajennettu. Teoksen pääteesinä voidaan pitää konservatiivisen antikommunismien sijoittamista kylmää sotaa edeltävään konservatiivien ja liberaalien väliin sisäpoliittiseen valtataisteluun. Teoksessa nousee esille vuoden 1919 käännteentekevä merkitys, kun konservatiivien perinteinen antikollektivistinen ja siten sosialismia vastustava aatemaailma rajautui antikommunistiseksi sen jälkeen kun bolševikkien valtakumous onnistui Venäjällä ja samansuuntaisia yrityksiä tehtiin eri puolilla Eurooppaa.

Ruotsila osoittaa kiinnostavasti kylmän sodan keskeisiin käsitteisiin kuuluneen patoamispolitiikan (*containment*) juuret. Alun perin konservatiivit kuten Winston Churchill katsoivat, että kommunismi pyrki maailmanherruuteen, mikä oli estettävä kaatamalla bolševikkihallitus tai ainakin rajoittamalla voimakkein sen levittäytymistä. Liberaalit taas uskoivat, että kommunistien aggressiivisuus kyllä vähenisi, kunhan ulkovalat eivät provosoisi ja eristäisi heitä.

Toisen maailmansodan jälkeinen laajeneva kommunismi kuitenkin sai liberaalit ja sosiaalidemokraatit jyrkentämään kantaansa, minkä jälkeen lännen laajentunut antikommunistinen rintama oli valmis vaikka voimakkein pysäyttämään Neuvostoimperiumin laajenemisen. Tämä vuoden 1948 käänne tuntui Suomen aseman

helpottumisen taustalla. Se näkyi myös Suomen sosiaalidemokraattien ”jo riittää” -asenteena. Näin syntyi kylmän sodan nimellä tunnettu vastakohtaisuus, jonka ytimenä oli tiukkojen rajojen asettaminen kommunistien sisäisille ja ulkoisille laajenemisyrkimyksille.

Ruotsilan teos antaa tärkeää lisävalaistusta kylmän sodan taustoihin. Lisäksi se antaa hedelmällisiä aineksia myös metodologiseen pohdintaan aatehistoriallisesta tutkimuksesta.

Aatteet voidaan tutkimuksessa nähdä autonomisina toimijoina, joille yksilöt, puolueet ja hallitukset ja tapahtumien kunkinhetkinen logiikka ovat alisteisia. Tällainen tapahtumista irtautuva deterministinen aatehistoria ei ole sitä, mitä Ruotsila kirjoittaa, mutta ajoittain hänkin näkee 1900-luvun vahvat ”ismit” – liberalismi, sosialismi, konservatismi, bolševismi – varsin omavoimaisina toimijoina. Yleisempi mahdollisuus on nähdä aatteet tilannekohtaisista tapahtumaketjuista nousevina jälkikäite-rationalisointeina, joita historioitsija voi käyttää enintään kerrontansa kuorutuksena vailla vakavampaa selitysoimaa.

Martti Häikiö

Neuvosto-Karjala osaksi Neuvostoliiton suunnitelma-järjestelmää

Sari Autio: Suunnitelmatalous Neuvosto-Karjalassa 1928–1941. Paikallistason rooli Neuvostoliiton teollistamisessa. SKS. Bibliotheca Historica 71. Helsinki 2002.

■ Sari Autio selvittää teoksessaan, miten Neuvosto-Karjala sidottiin 1920- ja 1930-luvulla alueellisesti ja taloudellisesti osaksi Neuvostoliiton suunnitelmajärjestelmää ja miten tämä vaikutti paikallishallinnon poliittisia ja taloudellisia asioita koskevaan päätöksentekoon. Hän lähestyy suunnitelmatalouden seurauksia paikallistasolla muuttuvien elinolosuhteiden ja ihmisten arjen kautta. Näin Neuvosto-Karjalaa pyritään tarkastelemaan sekä talouden kehityksen että yksilöiden arjen, kokemusten ja elinolosuhteiden näkökulmasta, kuten Autio sanoo. Hän ei kuitenkaan yllä arjen kokemukselliseen tasoon, mitä ei kohtuudella voine odottaakaan muutenkin massiiviselta tutkimukselta.

Aution käyttämät lähteet ovat puolueen ja muiden päätävien elinten toimintaa koskevaa arkistoaineistoa, aikalaiskirjallisuutta ja lehtikirjoituksia. Lähteiden esittely on perusteellinen ja lähdekritiikki vaikuttaa huolelliselta.

Tutkimuksen kysymyksenasettelu sijoittuu keskus–periferia-kehukseen, jonka taustateorioita Autio ei tosin juuriakaan esittele. Tästä johtunee, että hän käyttää keskus- ja periferia-käsitteitä epäjohdonmukaisesti. Toisinaan Neuvostoliitto määritellään keskukseksi ja Neuvosto-Karjala sen vastinpariksi eli periferiaksi, toisinaan Moskova, puolue, valtionhallinto tai jokin hallinnon alainen elin kuten Venäjän tasavallan talousneuvosto (*Ekoso*) tai jokin kansankomissariaatti on keskustaa. Varsinkin Neuvostoliiton ja Neuvosto-Karjalan ymmärtäminen vastinpareiksi synnyttää oudon tunteen, ikään kuin Neuvosto-Karjala ei olisikaan osa Neuvostoliittoa. Keskus- ja periferia-käsitteiden epäjohdonmukainen käyttö tuo keskus–periferia-teorian soveltamiseen hankaluuksia, esimerkiksi sovitettaessa sitä kansallisteoriaan.

Autio osoittaa, miten Neuvosto-Karjalan johto pyrki kehittämään sekä metsätaloutta että -teollisuutta, ja tätäkin sopusoinnussa maatalouden kanssa, kun taas Moskovassa oleva keskusjohto kehitti Neuvosto-Karjalasta puun raaka-aineen tuottajan. Kroonista työvoimapulaa Neuvosto-Karjalan johto halusi ratkaista tuottamalla ammattitaitoista, kansallisuudeltaan suomalais-ugrilaista työvoimaa, kun taas keskus pitäytyi vankityövoimassa. Kuljetusyhteydet palvelivat pääasiassa keskukseen kuuluvia yksiköitä, ennen kaikkea Vienanmeren–Itämeren kanavakombinaattia. Näin Neuvosto-Karjala sidottiin Neuvostoliiton suunnitelmatalouteen.

(Suhteellisen) taloudellisen itenäisyyden menetykseen liittyi Moskovan ajamaan talouspolitiikkaan kriittisesti suhtautuvan Neuvosto-Karjalan puoluejohdon likvidointi 1930-luvun lopussa.

Neuvosto-Karjalan johto korosti taloudessa 'kansallisia' intressejä, kuten Autio sanoo. Olisiko kuitenkin osuvampaa puhua alueellisista intresseistä silloin, kun itse asiassa tarkoitetaan alueen taloudellista autonomisuutta. Autio korostaa Neuvosto-Karjalan tuonaikaisen johdon suomalaisuutta (suomalainen johto teki sitä ja sitä). Onko todellakin niin, että suomalaisuus on johdon tärkein merkittäjä eikä esimerkiksi kommunistisuus.

On myös aika kysyä, onko suomalaisuus 'kansallista' Neuvosto-Karjalassa, kuten Autiokin tuntuu ajattelevan? Kyseessä olevat suomalaisethan olivat Suomesta sinne muuttaneita. Kannattaa miettiä, kenen diskurssia on puhe suomalaisuudesta kansallisena elementtinä. Onko tutkijalla tähän jokin oma kanta vai myötäilekö hän käyttämänsä aineiston tai suomalaisen historian tutkimuksen yleistä puhutapaa? Viime kädessä kyse on siitä, minkälaista kansallisuusteoriaa on käytetty. Siksi onkin harmillista, ettei Autio ole eksplikoinut käyttämänsä kansallisuusteoriaa.

Olisi ollut kiinnostavaa nähdä kysymys Neuvosto-Karjalan talouspoliittisesta linjasta asetettuna laajempaan kontekstiin. Silloin saataisiin esille, onko keskitettyä suunnitelmataloutta yleisesti ottaen vastustettu enemmän sellaisissa autonomisissa ja sosialistisissa

tasavalloissa, joissa paikallistason johto oli kansallisen väestön käsissä. On toki mahdollista, että näin on ollut muissakin autonomisissa tasavalloissa (esim. Tatarstaniassa, Mordvassa yms.). Olisi ollut hyödyllistä laajempien perspektiivien avaamiseksi edes hiukan viitata muiden tasavaltojen tilanteisiin. Näen, että Venäjän tutkimuksessa kovin suppea alueellinen lähestymistapa ei ole välttämättä hedelmällinen.

Aution näkökulma jollakin tavalla myötäilee Neuvosto-Karjalan puoluejohtoa. Paikallistason pyrkimykset nähdään nimenomaan suomalaisen johdon lävitse katsottuna, mikä on aiheuttanut sellaisen tilanteen, että koko periferia-keskus-asetelmaa tarkastellaan – ristiriitaisesti kylläkin – jotenkin historiattomasti. Ei edes viitata siihen, minkälainen alue Venäjän Karjala oli periferia-keskus-akselilla katsottuna ennen vallankumousta, miten orastava teollisuus oli kehittynyt, minkälaisia kehittämissuunnitelmia alueen aktiivisteilla oli yms. Suomalainen poliittinen johto saattoi nähdä alueen jotenkin tyhjänä, heille tarkoitettuna, jolloin alueen vanhan väestön (niin venäläisten, karjalaisten kuin vepsäläistenkään) näkemyksistä ei tarvinnut välittää. Yhtenä esimerkkinä on Aution(kin) tapa jakaa väestö 'paikallisiin, venäläisiin ja (amerikkalaisiin KH) siirtolaisiin', ikään kuin venäläiset eivät tuona aikana olisi pääsääntöisesti olleet paikallisia.

Aution tutkimus on kiitettävän hyvää perustutkimusta aiheesta, josta luullaan kaiken-

laista, mutta tiedetään itse asiassa vähän. Se antaa uutta ja yksityiskohtaista tietoa Neuvosto-Karjalan taloudesta valankumouksen jälkeen, siihen vaikuttaneista poliittis-ideologisista ja kansallisista taustatekijöistä.

Teos on täynnä hyvin suodatettua informaatiota ei ainoastaan Neuvosto-Karjalasta, vaan laajasti Neuvostoliiton talouspoliittisista pyrkimyksistä, talouden ja poliittisen johdon suhteista, talouslainsäädännöstä, NEPistä ym. Tässäkin mielessä työ on hyödyllinen kenelle tahansa Neuvostoliiton rakenteista kiinnostuneelle. Suomenkielisen terminologian luominen monille neuvostoajan termeille ansaitsee itsessään kiitoksen. Tutkimus on lisäksi hyödyllinen kulttuuritutkimuksen kannalta katsottuna. Siksi paljon siitä on apua yrittäessä ymmärtää sosiaalisia ja kulttuurisia prosesseja Neuvosto-Karjalan maaseudulla. Samalla se helpottaa hahmottamaan nykyisiä muutoksia. Lisäksi työssä on miellyttävä kiihkoton sävy, ja se on vapaa nykyistä Venäjän historian tutkimusta usein vaivaavasta mediahakuisuudesta.

Kaija Heikkinen

Stasin tahdikas charmi

Hubertus Knabe: Die unterwanderte Republik. Stasi im Westen. München: Ullstein Verlag 2001. 590 s.

Hubertus Knabe: Der diskrete Charme der DDR. Stasi und Westmedien. Berliini, München: Propyläen 2001. 504 s.

■ Toinen toistaan hurjemmilla Stasi-paljastuksilla on Saksassa ja muuallakin herkuteltu jo hyvän matkaa toistakymmentä vuotta – monen mielestä jo kyllästymiseen asti. Mistään muusta lähihistorian aiheesta ei Saksassa ole ilmestynyt yhtä monta kirjaa kuin Stasin tekosista. Niinpä voisi kuvitella, että kaikki oleellinen on jo sanottu. Suuri yleisö on saanut sen käsityksen, että vakoijien paljastaminen on pelkkää leikintekoa. Tutkijan ei tarvitse tehdä muuta kuin marsia Stasin arkistoon ja plärätä siellä hetken aikaa papereita. Pian hän sitten voikin ruveta huutamaan bingoa ja rientää myymään saalistaan jonkin iltapäivälehdessä lööppimaakarille.

Mitä vielä, oikea Stasi-tutkimus ei ole kunnolla alkanutkaan, eikä tiedetä vielä edes sitä, ketkä Saksan liittotasavallan kansalaiset vakoilivat Marcus Wolfin johtaman Stasin legendaarisen ulkomaantiedustelun HVA:n (Hauptverwaltung Aufklärung) laskuun. Näin

väittää Saksan huomattavin Stasi-tutkija Hubertus Knabe, joka viime vuonna julkaisi kaksi 500-sivuista kirjanjötikkää DDR:n tiedustelutoiminnasta Länsi-Saksassa.

Knaben asiantuntemusta ja pätevyyttä ei ole syytä epäillä; hänhän työskenteli vuosina 1992–2000 johtavana tutkijana Stasin arkistoa hoitavan viraston, ns. Gauck-Behörden, tutkimusosastolla. Epävirallinen nimi tulee siitä, että viraston ensimmäisenä johtajana toimi entinen DDR:n kansalaisoikeusaktivisti, rostockilainen pastori Joachim Gauck. Viraston täydellinen nimi on ”Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik” (BStU) eli ”Liittovaltion valtuuttama entisen DDR:n valtion turvallisuuspalvelun arkistojen hoitaja”.

Mistään toimistopahasesta ei ole kyse, sillä Gauck-virastossa on runsaat 3 000 työntekijää. DDR:n valtion turvallisuusministeriön arkistojäily säilyi noin 180 hyllykilometriä. Runsaan vuosikymmenen kuluessa virasto on saanut useita miljoonia arkistoselvityspyyntöjä. Lisäksi se on setvinyt eri viranomaisten pyynnöstä satojen tuhansien entisen DDR:n kansalaisten poliittista luotettavuutta, kun nämä ovat hakenneet uutta työpaikkaa.

Hubertus Knaben uusista kirjoista toinen *Die unterwanderte Republik*, sananmukaisesti ”solutettu tasavalta”, käsittelee Stasin tunkeutumista länsisaksalaisen yhteiskunnan ytimeen: puolueisiin, kirkkoon, kansalaisjärjestöihin, yliopistoihin ja korkeakouluihin,

talouselämään, jne. Toisessa kirjassaan Knabe pohtii DDR:n ”salaperäistä viehätysvoimaa”, eli sitä, miksi entistä suurempi osa länsisaksalaisista alkoi 1960-luvulta lähtien suhtautua yhä myönteisemmin itäiseen Saksaan. Knaben mukaan Stasi onnistui värväämään Länsi-Saksan tiedotusvälineistä, televisiosta, radiosta ja lehdistöstä tuhansia yhteyshenkilöitä ja sympatisoörejä.

Knaben ”solutettu tasavalta” alkaa komeasti. Huhtikuun 27. päivänä 1972 Bonnin liittopäivät äänesti Willy Brandtin hallituksen luottamuksesta. Ennakolta näytti varmalta, että hallitus kaatuisi ja CDU:n Rainer Barzel nousisi uuden hallituksen johtoon. Äänestys päättyi kuitenkin yllättäen 249–247 Brandtin eduksi. Knabe osoittaa, että Markus Wolf oli onnistunut lahjomaan vaatimattomalla 50 000 D-markan summalla pari kristillisdemokraattista liittopäiväedustajaa.

Kun Brandtin hallitus sitten seuraavana vuonna kaatui, ja syynä oli hänen lähipiiriinsä kuuluneen Günther Guillaumen paljastuminen Stasin agentiksi, kyseessä oli todellakin aito työtapaturma; DDR ei olisi missään tapauksessa halunnut tuossa vaiheessa aiheuttaa Brandtin syrjäyttämistä. Nämä kaksi esimerkkiä ovat järjestyttävä osoitus siitä, miten syvälle Länsi-Saksan poliittisiin sisäpiireihin Stasin lonkerot ulottuivat. Oikeutetusti Knabe on todennut, että Saksan liittotasavallan poliittista lähihistoriaa ei voida kirjoittaa ilman Stasia, ja huomattava osa siitä, mitä tähän mennessä on kirjoitettu, menee auttamatta uusiksi.

Kipeintä Stasi-menneisyydessä onkin varmasti se, että kyseessä ei suinkaan ollut rikollisen DDR:n soluttautumisesta viattoman Länsi-Saksan kimppuun. Eri arvioiden mukaan ainakin 20 000–30 000 Saksan liittotasavallan kansalaista vakoili DDR:n puolesta, kuka rahasta, kuka poliittisesta vakaumuksesta, kuka rakkaudesta komean Stasi-agentin eli ”Romeon” viettelemänä. Tähän mennessä kiinni jääneet kalat ovat kuitenkin olleet aika pieniä, lähinnä Stasin sisäisen tiedustelun eli DDR:ssä kerätyn aineiston perusteella paljastuneita tai tunnontuskiin tulleita katujia, jotka ovat itse halunneet kertoa hämäräpuuhistaan.

Stasin urkkijoiden kokoomiin aineistoihin voivat Gauck-virastossa tutustua pääsääntöisesti vain asianomaiset, siis uhrin itse, sekä tutkintatyötä tekevät oikeus- ja poliisiviranomaiset. Myös historiantutkijat voivat saada asiakirjoihin luvan esitettyään hyväksyttävän tieteellisen tutkimussuunnitelman arkistoa hoitavalle viranomaiselle. Lupa koskee lähihistorian kannalta merkittävien julkisuuden henkilöiden aineistoja, mutta merkityksen määrittelevät Stasin arkistoa hoitavat virkailijat. Mainittakoon, että jopa sellainenkin julkisuuden henkilö kuin Helmut Kohl onnistui CDU-lahjuskandaalin selvittelyjen yhteydessä viime vuonna saamaan omat Stasi-mappinsa lukkojen taakse. Kun ennakkopäätös on olemassa, näin voivat menetellä kaikki muutkin halukkaat.

Stasin arkistojen käytössä hankalinta on yhä se, että asiakirjojen valtaisan määrän

vuoksi vasta vain vähäinen osa aineistosta on saatu avatuksi ja luokitelluksi, vaikka työtä on tehty jo kymmenkunta vuotta. Arkistoon pääsyä voi joutua odottamaan jopa vuosia; tutkimuslupapyyntöjen määrä on niin valtava, etteivät Gauck-viraston 3 000 työntekijää riitä mihinkään. Tutkijalle ei koskaan anneta arkistosta alkupe räisiä asiakirjoja vaan pelkkiä kopioita. Henkilöiden nimet on vedetty mustalla tussilla yli, jotta yksityisyyden suoja ei loukattaisi. Lopputulos on täysin asiaa hoitavan virkailijan asiantuntemuksesta ja tulkinnosta riippuvainen.

Tutkija ei itse pääse näkemään kokonaisuutta. Varsinaisia hakemistojakaan ei Stasin arkistossa ole, vaan tutkija joutuu väkisininkin harjoittamaan hakuammuntaa. ”Haluaisin tietää, ketkä suomalaiset toimivat Stasin agentteina”, on varmaankin ihan oikea kysymys, mutta pelkästään sen kanssa ei kannata Berliiniin asti matkustaa. Noin ylimalkaisella toimeksiannolla Gauck-viraston rattaita ei saa liikahtamaan mihinkään.

Relevantin tiedon äärelle pääsy edellyttää tutkijalta erinomaista asiantuntemusta ja siihen perustuvaa kykyä esittää oikeita kysymyksiä. Jos haluaa selvitystä siihen, ketkä suomalaiset toimivat Stasin yhteyshenkilöinä ja välittivät sille tietoja, on osattava epäillä ”tiettyjä henkilöitä” ja esitettävä tutkimuspyyntöjä heidän oikeilla nimillään.

Vaikka yhtä ja toista on saatu selville, Knabe osoittaa, että kaikkein tärkeimmällä alueella ei ole päästy vielä puusta pitkään: Länsi-Saksassa toimi-

neiden Stasin ulkomaantiedustelun huippuagenttien henkilöllisyyttä on ollut toistaiseksi mahdotonta selvittää. Tähän on kaksi selvää syytä. Merkitävä osa Stasin ulkomaantiedustelun materiaalista ehdittiin DDR:n viimeisinä päivinä tuhota. Lisäksi ulkomailla toimineiden agenttien oikeat nimet sisältävä kortisto, ns. Rosenholz-aineisto, joutui vuonna 1990 epäselviksi jääneiden vaiheiden jälkeen Yhdysvaltain tiedustelupalvelun CIA:n haltuun. Saksan ja eräiden maiden maiden, mm. Suomen, viranomaiset saivat Rosenholzista vuonna 2000 kopion, mutta koodin avulla avattuja henkilönimiä ei ole vielä julkistettu.

Kolmas syy, johon Knabe viittaa tosin aika varovaisesti, liittyy Stasi-menneisyyden erityiseen kipeyteen saksalais-saksalaisissa suhteissa. Kun asia koskettaa mitä syvimmin myös Saksan liittotasavaltaa, ja siinä saattaa olla mukana myös sen oma tiedustelupalvelu ”Bundesnachrichtendienst”, kaikkia arkistoja on vielä mahdotonta kokonaan avata.

Isoimmat vonkaleet eivät Suomenkaan osalta voi tarttua haaviin ennen kuin Stasin ulkomaantiedustelun Rosenholz-aineisto on saatu tutkimuksen käyttöön. Siihen asti on tyydyttävä pikkutekijöihin, niihin Suomen kansalaisiin, jotka DDR:ssä asuessaan tai siellä vieraillessaan antoivat tietoja Stasin sisäiselle tiedustelulle. Tällainenhan on tyypillisesti ns. tapaus-Tiusanen, vasemmistoliiton kansanedustajan Pentti Tiusasen Stasi-yhteys sinä aikana, jolloin hän opiskeli lääketiedettä Greifswaldis-

sa. Lähes tragikoomisen vaikutelman antoi Oulun yliopiston historian lehtorin Jouko Jokisaloon vapaaehtoinen ilmoittautuminen viime syksynä Stasin entiseksi yhteysmieheksi. Sittemmin on käynyt ilmi, että Jokisalo työskenteli lähes kymmenen vuoden ajan Stasin puhelin- ja radiotiedustelun hyväksi.

Pari vuotta sitten minulla oli tilaisuus käydä pitkiä keskusteluja edellä mainitun Joachim Gauckin kanssa hänen kolmi-päiväisen Suomen-vierailunsa aikana. Goethe-instituutti pyysi minua selvittämään vieraalle Suomen lähihistoriaa ja ajan-kohtaisia poliittisia kysymyksiä. Gauck korosti kaiken aikaa sitä, ettei hän ollut millään tavoin perehtynyt Stasin aktiviteetteihin Suomessa. Hän kuitenkin arveli, että itäblokin tiedustelupalvelujen työnjaossa Suomi oli KGB:n reviiä. Tosin Suomea saatettiin puolueettoman maaperän takia käyttää kolmansissa maissa toimineiden HVA:n agenttien taamispaikkana.

Gauck esitti puhtaana arvauksena, että noin 200–300 henkilöä olisi välittänyt Suomea koskevia tietoja Stasille, ja valtaosa näistä henkilöistä olisi ollut Saksan liittotasavallan kansalaisia. Sen perusteella, mitä Suojelupoliisi on kertonut edellä mainitusta Rosenholzaineistosta, Gauckin arvaus näyttää osuneen hämmästyttävän hyvin kohdalleen. Suomalaisia HVA:n yhteyshenkilöitä lienee ollut 20–25, mutta heidän nimiään ei ole vielä annettu julkisuuteen. Huhtikuussa 2002 Suojelupoliisi täsmensi Stasin hyväksi vakoilleiden suomalaisten määrän kymme-

neksi henkilöksi ja ilmoitti heidän osaltaan jatkavansa vielä tutkimuksia.

Varsinkin jälkeenpäin, kun DDR:n järjestelmä osoittautui läpimädäksi ja jopa rikolliseksi, on ihmetelty sitä, miksi lännessä niin monet, kaikesta päätellen ihan täysissä järjissään olevat kansalaiset, jotka eivät suinkaan olleet kommunisteja, alkoivat ajatella DDR:stä entistä myönteisemmin. Tätä DDR:n salaperäistä charmia Knabe tutkailee toisessa kirjassaan.

Ihan oikeita vakoilijoitakin Stasi onnistui lännen mediaan soluttamaan, mutta erittäin uutterasti DDR teki ns. kontaktityötä eli sen edustajat pitivät yllä epävirallisia ja henkilökohtaisia yhteyksiä tärkeisiin ja joskus vähemminkin tärkeisiin vaikuttajiin. Tätä samaa ilmiötä olen itse selvittellyt Suomen osalta, sillä DDR aloitti täällä 1950- ja 1960-luvun vaihteessa massiivisen kampanjan diplomaattisen tunnustuksen saamiseksi. DDR:n kontaktityötä voidaan verrata ns. kotiryssä-ilmioon ja kutsua sitä vaikkapa kotiderkkuilmiöksi. Tietyille henkilöille sateli vierailukutsuja DDR:ään, samalla kun itäsaksalaiset koettivat saada kohdehenkilönsä kutsumaan itäsaksalaisia vastavierailuille Suomeen.

Aivan samat menetelmät näkyvät olleen käytössä myös saksalais-saksalaisessa ”kontaktityössä”. Eräänlaisen hivustaktiikan mukaisesti DDR yritti nostaa yksityiset suhteet virallisiksi, valtioiden välisiksi suhteiksi. Niitä se tarvitsi oman kansainvälisen statuksensa kohottamiseen.

Knabekin myöntää, että on lopulta mahdotonta päätellä,

mikä osuus oli vakoilulla ja mikä kontaktityöllä siihen, että DDR:n charmi lännessä puri yhä paremmin. Näiden vaikutuskanavien ohella ei pidä unohtaa myöskään tietynlaisen poliittisen realismin vahvistumista. Kun Saksan jako näytti vakiintuvan, eikä jälleenyhdistymiseen näyttänyt olevan pie-nintäkään mahdollisuutta, monet alkoivat ajatella, että DDR:n, kuten koko kommunistisen leirinkin kanssa, on parasta totutella elämään realiteetit tunnustaen. Kun vertaan Knaben havaintoja omiini, näyttää siltä, että tällaisella ajatuksella oli Suomessa suhteellisesti vahvempi ja varhaisempi kannatus kuin Länsi-Saksassa. Tulos ei ole yllätys, kun otetaan huomioon se, miten suuresti Suomen ja Saksan liittotasavallan asemat kylmäsodassa poikkesivat toisistaan.

Kylmän sodan oloissa poliittinen tiedustelutoiminta oli tavattoman laajamittaista ja vilkasta. Niin KGB kuin Stasiakin keräsivät länsimaista valtavat määrät ja suurella vaivalla myös täysin banaalia ja merkityksetöntä tietoa. Helpomalla ”agentit” olisivat päässeet, jos he olisivat ottaneet käteensä puhelinluettelon tai rautateiden aikataulukirjan, puhumattakaan että he olisivat keksineet yhdistää näistä kahdesta lähteestä saadut tiedot. Edellä mainittu Jouko Jokisalokin on kertonut, kuinka Stasi lähetti hänet mm. ottamaan valokuvia Hampurin satamalaitteista, vaikka sillä vuorenvarmasti oli hallussaan kopio niiden alkuperäisistä piirustuksista. Tehtävä lieneekin ymmärrettävä eräänlaiseksi ”mie-

huuskokeeksi”, jonka tarkoituksena oli tutkia agentiksi aikovan luotettavuutta.

Samantapaisia esimerkkejä myös Knabe kertoo kirjoissaan. Toisaalta osa Länsi-Saksasta hankitusta tiedustelutiedosta oli varmasti sellaista, että sillä oli todellista poliittista, sotilaallista tai taloudellista merkitystä DDR:lle.

Asioiden oikeat mittasuhteet on koetettava aina pitää mielessä. Vakoilu on vakoilua ja maanpetos on ankara rikos, joka ei vanhene. Sen sijaan kiinnostus DDR:ää kohtaan, sen enempiä kuin poliittinen sympatiakaan sitä kohtaan, ei ollut lailla kiellettyä.

Kummasta sitten oli DDR:lle enemmän hyötyä, vakoilusta vai lännen ”hyödyllisistä idiooteista”? Tähän kysymykseen on mahdotonta lopullisesti vastata, Knabe myöntää. Suomen osalta voisi ehkä hieman varmemmalla pohjalla kuin Länsi-Saksan osalta arvella, että DDR:n soluttautuminen Suomeen ja maailman laajimman ja poliittisesti laajapohjaisimman DDR:n tunnustamisliikkeen nostattaminen täällä taisi sittenkin olla Itä-Saksan vaihtuskeinoista tehokkain.

Seppo Hentilä

Missä Mao?

Kastari, Pirkko-Liisa: Mao, missä sä oot? Kiinan kulttuurivallankumous Suomen 1960-luvun keskusteluissa. SKS 2001 Helsinki. 471 s.

■ Vietnamin sodan, Kuubalaisen vallankumousromantiikan ja amerikkalaisen nuorisokulttuurin ohella puhemies Maon toimeenpanema Kiinan kulttuurivallankumous oli yksi keskeisimmistä 60-luvun radikalismien kansainvälisistä innoittajista. Monissa maissa – kuten vaikkapa Ruotsissa ja Norjassa – juuri maolaisuus kaappasi 60-luvun vapaan radikalismien huomaansa ja kanavoivat sen puritaaniseksi poliittiseksi liikkeeksi. Suomi on sikäli ainutlaatuinen poikkeus, että saman kanavoinnin toimeenpani neuvostomyönteinen taistolaisliike kiinalaisen kommunismin sijasta. Puhuttaessa suomalaisesta 60-luvusta tämä vapaan radikalismien merkittävä ja vaikeasti selitettävä johtopäätös väijyy varjon lailla kaikkien tulkintojen yllä.

Myös Pirkko Kastari joutuu ottamaan kantaa radikalismien kotoisen kehityslinjan leninistiseen lopputulemaan sujuvasa ja helpopolukuisessa tutkimuksessaan Kiinan kulttuurivallankumouksesta Suomen 1960-luvun keskusteluissa. Maolaisuus pilkahteli puheissa ja banderolleissa, muttei koskaan realisoitunut todelliseksi vaihtoehdoksi 60-luvun lopun monenkirjavassa tyyliäpaletissa. Sama koskee myös Kastarin

teosta: se ei ole tutkimus maolaisuudesta Suomessa sen enempiä kuin erilaisten suomalaistahojen suhtautumisesta kyseistä ilmiötä kohtaan. Kastarin teos toimii 60-luvun lopun henkisten virtausten ja niitä taustoittavien tapahtumien yleisesittelyä ennemmin kuin tiukan kysymyksenasettelun ympärille rajattuna tutkimuksena, joka pyrki vastamaan asetettuun ongelmaan.

Selkeän näkökulman puutteesta johtuen Kastari esittelee aivan liikaa Suomi-Kiina-suhteiden empiriaa aina lähetysaarnaajista diplomaattisuhteiden solmimiseen, siirtyäkseen tämän jälkeen esittelemään 60-luvun lopun radikalismien yleistä historiaa Suomessa. Teoksen ensimmäiset 150 sivua olisi hyvin voinut tyypistää neljännekseen. Alun yleisen historian jälkeen Kastari keskittyy kertomaan jo lukuisista tutkimuksista ja artikkeleista tuttua suomalaisen radikalismien historiaa sadankomiteoiteineen, Tshekkoslovakian miehityksineen, anarkisteineen, vanhan valtauksineen ja politisoitumisineen. Varsinaisesta aiheestaan Kastari kirjoittaa huomattavan vähän. Osittain tämän varmasti johtuu aineiston vähäisyydestä, osittain taas siitä, ettei Kastari missään vaiheessa pysähdy analysoimaan sitä, mitä kaikkea Kiina-ilmiön hahmoon oikein kuului. Kastari ei edes erittele sitä, minkä takia marxismi-leninismi tarkoitti kotimaisissa keskusteluissamme vuoteen 1968 saakka maolaisuutta, sen jälkeen neuvostotyyppistä kommunistista teoriaa.

Historiantutkimuksen näkökulmasta suomalainen maolai-

suus on sikäli ongelmallinen teema, että ideana orastanut ajatus radikalismien viemisestä loppuun saakka Kiinan kautta ei koskaan realisoitunut. Vielä kesällä 1968 imperialismikriittikin ja kolmasmaailmaisuu- den kanavoituminen maolaiseksi liikkeeksi oli täysin mahdolliselta tuntunut vaihtoehto niin radikaalien toimijoiden itsensä kuin heidän oikeistolais- ten kriitikkojensakin kirjoituksissa, mutta Tšekkoslovakian miehitys elokuussa 1968 pisti pelimerkit kerralla uuteen jär- jestykseen. Siihen saakka juuri Mao nähtiin radikaaleimmis- sa tulkinnoissa marxilaisen tradi- tion viimeisimpänä kehitys- vaiheena ja autenttisen, tur- meltumattoman kommunismin olennoitumana. Miehityksen jälkeen ”historian päälinja” palasi vähemmistökommunis- tisen tulkinnan mukaan takai- sin Neuvostoliiton kulloisenkin olemuksen ilmennettäväksi.

Kommunistisen puolueen hajaannus ja sen kanssa rin- nakkain edennyt nuorison nä- kyvimmän joukon poliittinen radikalisoituminen eväsivät maolaisuudelta mahdollisuu- den kasvaa varteenotettavaksi poliittiseksi voimaksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että- kö kyseessä olisi edes suoma- laismittakaavassa ollut vähäpä- töinen ilmiö. Päinvastoin: maolaisuus oli niin SKP:n vähem- mistölle kuin sen nuorekkaille liittolaisillekin huomattava teoreettinen ongelma. Taisto- lainen kommunismi jatkoi ni- mittäin täsmälleen samoilla sta- linistisilla linjoilla kuin kiina- lainen maolaisuuskin, neuvos- toliittolaisen sosialismin tyy- tyessä varjelemaan saavutettuja etuja ja ylläpitämään status

quo'ta. Asiallista ohjelmaeroa ei todellakaan ollut – lukuun ottamatta Maon trotskilaiselta kalskahtanutta uskoa sosia- listiseen maailmanvallanku- moukseen. Niinpä suomalaisen maolaisuuden tutkimuksen pitäisi lähteä kontrafaktuaali- sesta kysymyksenasettelusta ja suuntautua ei maolaisuuteen itseensä vaan sen näkymättö- mään rooliin vähemmistökom- munismin vastahorisonttina. Leninistisen teorian mukaisesti ”päälinja” kulki aina kahden karikon, oikeisto- ja vasemmis- topoikkeaman välitse. Vähem- mistöläistulkinnoissa oikeistoa edustivat saarislaiset ”revisio- nistit” – kiinalaiset muuten vii- täsivät samalla käsitteellä rau- hanomaiseen rinnakkaiseloon suuntautuneeseen Neuvosto- liittoon – ja vasemmistopoik- keamasta vastasivat maolaiset. Näin siis maolaisuus oli elin- voimaisimmillaan juuri samaa positiota miehittävien vähem- mistökommunistien argumen- taatorakenteen sisällä. Reaali- maailmassa heistä ei niin mo- neksi ollut. Tämän kysymyk- sen poissaoloa voi pitää Kas- tarin tutkimuksen merkittävim- pänä puutteena.

Kiinassa maolaisuus syntyi kolmessa vaiheessa. Pian Kii- nan vallankumouksen jälkeen puhemies Mao lanseerasi kä- sitteen ”suuri harppaus”, min- kä tarkoituksena oli siirtää agraarinen feodaalivaltio yhdes- sä sukupolvessa modernin his- torian kypsään täyttymykseen, sosialismiin. Maolaisuuden varsinainen ideologinen hah- mottuminen alkoi kuitenkin vasta, kun kiista Stalinin perin- nöstä alkoi 1956. Neuvostoli- tossa otettiin etäisyyttä Stalinin kauden valtioterroriin samalla

kun länsisuhteissa siirryttiin rauhanomaisen rinnakkaiselon kauteen, Kiinassa taas jatket- tiin siitä mihin Stalin oli lopet- tanut. Lopullisen hahmonsä maolaisuus sai vuonna 1966 käynnistyneen kulttuurivallan- kumouksen myötä, jolloin sa- tojen kukkien kukinnoista vain yksi, Mao itse, jäi loistamaan muiden ylle. Alkoivat puhdis- tukset, itsekritiikit, näytösoi- keudenkäynnit ja valtiojohto- inen sukupolvisota.

Lännessä maolaisuus mer- kitsi hyvinkin erilaisia asioita eri toimijoille. Ranskassa psy- koanalytikko Jaques Lacanin seuraajia luonnehdittiin ylei- sesti maolaisiksi, Yhdysvallois- sa antiautoritaarisen ja sek- suaaliradikaalin Herbert Mar- cusen ja diktaattori Maon vä- lillä taas ei nähty minkäänlaista ristiriitaa. Onnahteleva logiikka on selitettävissä Vietnamin sodan kautta. Sodanvastaisen liikkeen radikalisoituessa Mao nähtiin usealla suunnalla kol- mannen maailman toivona. Neuvostoliitossa seliteltiin vie- lä, että yhteiskunnan pääristi- riita vallitsi työläisten ja porva- riston välillä, Maon tuore julis- tus taas opetti – Che Gueva- ran hengessä – että kolmannen maailman riistetyt ja kehittyvät länsi muodostivat globaal- in dialektiikan vastanavat. Liike- dinnän radikalisoituessa niin meillä kuin muuallakin juuri maolaisuus alkoi monille mer- kitä kommunismin puhtainta ja rautaisinta ilmentymää neuvos- toleninismien alettua saarnata järjestelmien välistä sopua ja rauhanomaista tietä sosialis- miin vailla verta ja rautaa. Maolle kommunismi kasvoi ki- väärin piipusta. Tässä piili myös 1960-luvun mittaan rii-

tautuneiden Kiinan ja Neuvostoliiton poliittinen ero: Mao rakensi vastaheränneen raivolla tiukan luokkakantaista valtiota ja uutta sosialistista ihmistä, Neuvostoliitossa tyydyttiin pönkittämään byrokratisoituja valtarakenteita ja turvotamaan nomenklatuuraa minä akselista kesti. Ensimmäinen sosialistinen valtio vaikutti kiihkeimmistä 1960-luvun loppuun kaadereista tiukan sosialismin pöhöttyneeltä tunkiolta. Kiina taas tuntui houkuttelevammalta, dynaamisemmalta, kapinallisemmalta ja radikaalimmalta vaihtoehdolta. Jostain kumman syystä.

Kastarin teksti on selkeää ja sujuvaa asiaproosaa, virheitä on vähän ja yksittäiset asiat avautuvat lukijalle kuin lukijalle. Ongelmat alkavat, kun tarkastellaan teosta kokonaisuutena. Mikä on esitettyjen faktoiden viesti? Asiallisten tietojen tehtävänä on tieteellisessä kontekstissa tehdä näkymätöntä näkyväksi ja välittää sitä, mikä ei aiemmin ole kommunikoinut, eikä vain tyytyä esittämään itseään. Kastari kuvaa Kiinan tapahtumahistoriaa, Suomen ja Kiinan suhteita, Sadankomitean linjariitoja, Tshekkoslovakiian miehitystä sekä kiinalaisten ja venäläisten kiistoja, mutta maolaisuuden positiointi jää lukijan tehtäväksi. Kirjan luetuun voi yhtyä otsikon asettamaan kysymykseen: Mao, missä sä oot?

Jukka Relander

Näkökulma Suomen tiestä EU:hun

Jukka Tarkka: Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari Eva. Otava 2002 Keuruu. 429 s.

■ Jukka Tarkan teos *Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari Eva* kuljettaa rinnakkain kahta historiaa; Suomen poliittista kehitystä 1970-luvun YYA-kaudelta 1990-luvun EU-jäsenyyteen sekä Elinkeinoelämän Valtuuskunnan historiaa samalta ajalta. Aina kun historioitsija ottaa tehtäväkseen kirjoittaa näinkin lähelle tulevaa historiaa, on syytä suhtautua yritykseen kaikella kunnioituksella. Vaikka lähdepohja olisikin kapea, ei lähihistoriaa pidä jättää pelkäämään valtio-oppineiden ja poliittisten muistelijoiden käsiin.

Tarkka määrittelee tehtäväkseen kuvata kansakunnan henkisen tilan rakennetta ja muutosta YYA-Suomesta EU-Suomeen. Kysymyksessä ei ole siis Evan järjestöhistoria, vaan Evan arkiston materiaalia on käytetty enemmänkin poliittisen analyysin lähtökohtana, jonka pohjalta tekijä yrittää hahmottaa suomalaisen yhteiskunnan viimeaikojen asennemurrosta. Hieman erikoiseksi tehtävänmäärittelyn tekee Tarkan käyttämä määritelmä kirjan metodista, jota hän kutsuu historian tutkimusmenetelmiä muistuttavaksi työskentelytavaksi. Olen valmis yhtymään

siihen, että paikka paikoin metodi enemmänkin muistuttaa historian tutkimusta kuin on sitä.

Tarkka käy tunnollisesti läpi Suomen poliittisen historian avainkohdat 1970-luvulta aina 1990-luvun EU-kansanäänestyksen saakka, eikä ainoastaan ne vaan tarinaa pohjustetaan varsin laajoilla katsauksilla ulko- ja turvallisuuspolitiikan, talouden, puolueolojen ja asenneilmaston kehittymisestä ennen 1970-lukua. Painopiste on voimakkaasti poliittisen historian perinteisessä tapahtumahistoriassa: Tarkka käsittelee mm. 1970-luvun "suometumisen", Suomen suhteen Neuvostoliittoon ja taistelun puolueettomuuden puolesta, turvallisuuspolitiikan kehityksen, presidentinvaalit, talouden kehittymisen, Suomen integraatiopolitiikan ja rakenne muutoksen.

Tämän suuren tarinan alla hän kertoo myös Elinkeinoelämän Valtuuskunnan historian. Paitsi osallistujan Evalla on myös asenneilmaston kehityksen hahmottelijan rooli. Tarkka on käyttänyt Evan tekemiä asennebarometrejä hyväksi kuvataessaan asenteiden muutosta, joka on mahdollistanut YYA-Suomen muuttumisen EU-Suomeksi.

Tarkka ottaa ehkä liiankin tosissaan ja ikään kuin annettuna tosiasiana Evan perustajan Päiviö Hetemäen Evalle antaman tehtävänmäärittelyn: koska poliitikot ovat äänestäjien mielistelyn takia menneisyyteen ankkuroituneita, Evan tehtävänä on poliitikkojen informoiminen ja ohjaaminen tulevaisuuden kannalta tärkeissä kysymyksissä. Tämä antaa

kirjalle tietynlaisen perusviereen, joka näkyy myös otsikossa: Eva on unilukkari, joka joutuu patistelemaan väärässä olevia politiikkoja ja kansaa. Evan omia kannanottoja ja niiden oikeellisuutta ei kyseenalaisteta missään vaiheessa.

Teoksen perusongelma on tehtävämäärittelyn hämäryys ja kaksijakoisuus, koska tekijä ei ole halunnut lähteä tekemään Evan järjestöhistoriaa. Valittu ratkaisu on johtanut siihen, että teoksesta on muodostunut eräänlainen kaksoishistoria, jossa päähuomion kohteena on edellä mainittu suomalaisen mentaliteetin muuttumisen historia, mutta sen rinnalla tekijä kuljettaa myös Elinkeinoelämän Valtuuskunnan historiaa onnistuen kytkemään sen asennemurroksen historiaan vaihtelevasti.

Mielestäni onnistuneempi ratkaisu olisi ollut Elinkeinoelämän Valtuuskunnan historian kirjoittaminen. Se olisi siten toiminut eräänlaisena tirkistysreikänä Suomen lähiajan historiaan ja asennemuutokseen. Evan historian olisi voinut kirjoittaa aivan mainiosti ilman järjestöhistoriaan kuuluvia ”pakollisia kuvioita” ja keskittyä poliittiseen kehitykseen. Kirjoittaja olisi siis voinut aivan samalla tavalla – ei tosin kyläkään samalla volyyymilla – analysoida Suomen poliittisen historian ratkaisukohtia ja asenneilmaston muutosta, mutta nyt lähtökohta vain olisi ollut käänteinen: ensiksi Evan historia ja sitten Suomen historia.

Tätä puoltaa voimakkaasti myös tutkimuksessa käytetty lähdemateriaali; tekijä on käyttänyt arkistomateriaalina Evan

arkistoa, Evan perustajan Päiviö Hetemäen arkistoa sekä Teollisuuden Keskusliiton koelmaa. Urho Kekkonen arkistosta hän on käyttänyt mm. Kekkonen kirjeenvaihtoa Hetemäen, Max Jakobsonin ja Mika Tiivolan kanssa. Näistä Jakobson toimi 1970- ja 1980-luvun vaihteessa Evan toimitusjohtajana ja Tiivola oli Evan puheenjohtajana samoihin aikoihin. Aivan kuin arkistomateriaali olisi valittu Evan historian kirjoittamista silmälläpitäen. Suomen tai edes sen asennemuutoksen historiaan se soveltuu huonommin.

Tarkka joutuu tukeutumaan monissa Suomen historian ratkaisukohdissa vähäiseen tutkimukseen. Hän käyttää poliitikojen ja muiden muistelmia ja haastatteluja, varsinaisen arkistomateriaali jää lapsipuolen asemaan, koska se on valittu enemmän palvelemaan Evan historian kirjoittamista kuin Suomen historian. Tässä mielessä Tarkka onkin oikeassa, kun kuvailee metodiaan historian tutkimusmenetelmiä muistuttavaksi työskentelytavaksi.

Mutta jos tutkimuksessa olisi reilusti keskitytty Evan historiaan, se ei olisi pelkästään historian tutkimusta muistuttava vaan metodisesti tyylipuhdasta historian tutkimusta sanan parhaimmassa mielessä. Tarkka nimittäin Elinkeinoelämän Valtuuskuntaa kuvaavissa luvuissa osoittaa olevansa oiva historian tutkija, mutta tavoitteenasettelun kaksijakoisuus tekee teoksesta tässä suhteessa horjuvan; teoksessa on paljon muista historian tutkimuksista ja muistelmista tuttua vanhan kertausta, ja paikka paikoin se vaikuttaa enemmän

lähdeviittein varustetulta mielipidekirjalta kuin vakavasti otettavalta tutkimukselta.

Koska Eva on jäänyt teoksessa suomalaisen asennemurroksen jalkoihin, lapsipuolen asemaan teoksessa ovat jääneet tutkittavalle ajalle tärkeät talous- ja sosiaalipolitiikan lohkot. Ja kun puhutaan 1970-luvun ilmapiiristä, korkeakoulu- ja opiskelijapolitiikka olisi voinut olla mukana tarkastelun kohteena huomattavasti laajemmin. Tarkalle suomalainen politiikka ja integraatio ovat ensisijaisesti turvallisuutta; pakoa idän uhkaa lännen vapautteen. Sen takia taustalle ovat jääneet mm. suomalaiselle integraatiopolitiikalle tuikitärkeät kauppapolittiset intressit. Integraatio on kaikesta huolimatta myös talous- ja sosiaalipoliittinen projekti, ei välttämättä ainakaan näin voimallisesti turvallisuuspoliittinen.

Kun viimeaikoina historian tutkijoiden keskuudessa on ollut tapana todistaa tilastollisesti erilaisia vääristymiä, esimerkiksi lähdeviitteiden tai lähdeluetteloiden osalta, haluan oman kantani selventämiseksi tuoda muutaman tilastollisen seikan esiin kirjan hakemistosta: markkinataloutta käsitellään 14 sivulla, hyvinvointivaltiota 9 sivulla, ammattiyhdistysliikettä 14 sivulla, YVA-sopimusta 37 sivulla ja ETYK:iä 22 sivulla. Teoksen yläotsikkoon ”Uhan alta unioniin” tällainen YVA-painotteisuus kenties sopii, mutta ei lainkaan kirjan alaotsikkoon, jossa puhutaan Evasta suomalaisen asennemurroksen unilukkarina.

Elinkeinoelämän Valtuuskuntahan on nimittäin perustettu enemmän elinkeinoelä-

män ja markkinatalouden huonon imagon parantajaksi kuin turvallisuuspoliittiseksi ideariiheksi. Evan ensimmäinen manööveri liittyi markkinatalouden maineen parantamiseen, ja järjestön kuuluisin saavutus on 1970-lopulla aikaan saatu konsensus talouspolitiikan tavoitteista. Siten Eva liittyy varsin mielenkiintoisella tavalla esimerkiksi suomalaisen hyvinvointivaltion kehitykseen ensiksi konsensuksen koollekutsujana 1970-luvun lopulla ja sitten 1980-luvun alussa uusliberalistisen hyvinvointivaltiokritiikin esiintuojana. Tämä puoli olisi ollut taastusti yhtä mielenkiintoinen ja tärkeä kuin turvallisuuspolitiikka, suomettuminen ja YYA.

Myös henkilöiden osalta vastaava epätasapaino on havaittavissa. Hakemisto osoittaa, että Urho Kekkosta käsitellään lähes neljä kertaa enemmän kuin Elinkeinoelämän Valtuuskunnan perustajaa Päiviö Hetemäkeä, jonka linjaukset lienevät keskeisiä Evan toiminnalle ainakin 1970-luvulla. Analyysija Kekkosen politiikasta löytyy suomalaisessa historiantutkimuksesta riittävästi. Sen sijaan monet muut keskeiset vaikuttajat, kuten vaikkapa juuri Hetemäki, ovat jääneet Kekkosen jalkoihin – ja nyt näin on käynyt vieläpä Evaa käsittelevässä kirjassa.

Teoksen ylivoimaisesti parasta antia ovat sen kuvaukset elinkeinoelämän poliittisesta toiminnasta ylipäänsä. Kirja paljastaa hyvin, kuinka suomalainen elinkeinoelämä ei ole ollut mitenkään yhtenäinen joukko poliittisestikaan. Presidenttikysymykset, integraatio ja talouspolitiikka ovat esi-

merkkejä politiikan osa-alueista, joissa vuorineuvokset ja elinkeinoelämän piirit ovat olleet eriseuraisia. Tosin tässä suhteessa olisi toivonut ehkä hieman tarkempaa jaottelua ja ryhmittelyä siitä, ketkä kuuluivat mihinkin ryhmään ja miksi. Nyt oikeastaan ainoa selkeä ryhmä on punaiset vuorineuvokset, jotka kannattivat Kekkosta ja Karjalaista idänkaupan jatkuvuuden takia.

Toinen toimiva osa kirjassa on Evan tekemien mielipideilmaston kartoitusten referointi ja sitä kautta suomalaisen mielipideilmaston seuranta 1970-luvulta aina 1990-luvun puoliväliin. Tässä suhteessa Evan materiaali tukee erinomaisesti Tarkan pyrkimystä käyttää sitä asenneilmaston muuttumisen analyysin välineenä. Tätä kautta teoksesta välittyy vallan mielenkiintoisella tavalla ”tavallisen kansan” mentaliteetin ja asenteiden kehitys mainitulta ajalta. Tämä onkin kirjan informatiivisinta antia.

Ansiokasta kirjassa on myös pitkän linjan hakeminen suomalaiselle yhteiskuntapolitiikalle, ja ehkä erityisesti sosiaalidemokraattien ja kokoomuksen yhteistyölle. Tarkka paikantaa – aivan oikein – sen juuret aseveliyhteistyöhön. Myös Evan taustalta on löydetävissä edellä mainittua asevelihenkeä, olihan sen perustaja, Päiviö Hetemäki, aseveli. Tosin tähän asiaan olisi löytynyt lisäsyvyyttä, jos tekijä olisi tuntenut väitöskirjani kokoomuksen sosiaalipolitiikan kehityksestä 1940-luvun puolivälistä 1970-luvun puoliväliin.

Muuten Tarkan hahmottelema Suomen historian pitkä linja on selvä mutta samalla hy-

vin mustavalkoinen; ankea ja suomettunut, Kekkosen, punaisten vuorineuvosten, kommunistien ja ylioppilasradikaalien hallitsema 1970-luku muuttuu 1990-luvulla menestystarinaksi, joka huipentuu Suomen EU-jäsenyyteen. Olettaisin, että kaikki eivät ole valmiita kuvaamaan Suomen historiaa 1970-luvulta 1990-luvulle yhtä yksiselitteisesti menestystarinaksi. Pääinvastoin monet ajattelevat Suomen menettäneen 1990-luvun lamassa loistavan tulevaisuutensa ja EU-jäsenyydessä itsenäisyytensä, talous- ja sosiaalipoliittisen liikkumavaran sekä kansallisen identiteettinsä.

Tarkka esittää poliittisiksi luokiteltavia kannanottoja ja olettamuksia täysin ilman perusteluja. Esimerkiksi suomalaisen hyvinvointivaltion kehityksestä hän toteaa lakonisesti, että 1960-luvulta lähtien se on muotoutunut holhousvaltioksi mutta ei perustele väitettään millään. Luulisin, että jopa Evan raporteistakin löytyisi nyansoidumpi ja vähemmän kielteinen näkemys suomalaisen hyvinvointivaltion kehityksestä.

Jukka Tarkan tuore kirja herättää ristiriitaisia tunteita, jotka ainakin osittain johtuvat odotusten ja varsinaisen toteutuksen välisestä ristiriidasta. Olin odottanut pääseväni lukemaan enemmän Elinkeinoelämän Valtuuskunnan – ja ylipäänsä elinkeinoelämän – toiminnasta ja tavoitteista lähihistoriassa. Olen niitä, jotka aloittavat lukemaan tutkimusta lähdeluettelosta, ja käytetty arkistomateriaali viittasi myös tähän suuntaan. Sen sijaan sainkin lukea kirjoittajan analyysiä

Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, ja sen taustalla vaikuttaneesta asenneilmastosta. Lähihistorian kirjoittaminen on tärkeää, ja Tarkan kirjalla on tässä suhteessa omat ansionsa, mutta liian paljon jää heppoisen lähdepohjan takia mielipidekirjallisuuden tasolle. Tämä on sääli, kun lähteiden puolesta kirjoittajalla olisi ollut erinomainen mahdollisuus tehdä myös aivan kunnan historian tutkimus, nimittäin Elinkeinoelämän Valtuuskunnasta.

Jyrki Smolander

Elämäkertoja ja päiväkirjoja

Jyrki Paloposki – Jussi Pekkarinen: Jorma Vanamo. Vanhan koulun diplomaatti. Otava 2001. 239 s.

Anne Mattson: Sylvi Kekkonen elämäkerta. Art House 2000. 343 s.

Anita Hallama: Sydämen kieltä sydämelle. Otava 2001. 268 s.

Olli Lehto: Korkeat maailmat. Rolf Nevanlinnan elämä. Otava 2001. 317 s.

■ Jorma Vanamo ehti hoitaa monia Suomen ulkoasiainhallinnon ykköspaikkoja. Nuorena diplomaattina hän oli välirauhan aikana Moskovassa todistamassa lähettiläs J. K. Paasikiven paineita ja niiden purkautumista. Kuitenkin Vanamo torjui kauan pyynnöt muistelmien kirjoittamisesta vedoten

siihen, ettei hän ollut pitänyt päiväkirjaa. Ulkoministeriössä vaikuttavat historian tutkijat Jyrki Paloposki ja Jussi Pekkarinen täyttivät lopulta aukon kirjoittamalla veteraanidiplomaatin elämäkerran. Ulkoasiainhallinnon asiakirjojen ohella keskeisinä lähteinä ovat olleet Vanamon haastattelut. Hän on myös käynyt tekstin lävitse.

Käytettävissä olleen aineiston pohjalla Paloposki ja Pekkarinen ovat saaneet aikaan selkeän ja luotettavan tutkimuksen, joka kertoo ennen muuta diplomatian arkipäivästä. Sensaatioita ei pidä aina odottaakaan, mutta teos kertoo myös sen, ettei Vanamo erityisemmin osallistunut ulkopoliittikan suurten linjojen vetämiseen. Hän oli todellakin vanhan koulun diplomaatti, joka toteutti lojaalisti hallituksen ja ennen muuta tasavallan presidentin linjoittamaa politiikkaa.

Luotettava Vanamo lähetettiin niinkin kuumaan paikkaan kuin suurlähettilääksi Moskovaan pian noottikriisin jälkeen. Hän tapasi Kremlin ylimpiä johtajia ja keräsi tiedonmuruja diplomaattikollegoiltaan sekä julkisista lähteistä, mutta Urho Kekkosen KGB:n edustajien kanssa hoitamista suorista, usein ensisijaisista yhteyksistä ei suurlähettilästä paljontaan informoitu.

Kuvaavaa Vanamon lojaalisuudelle oli, ettei hän protestoinut, kun Kekkonen näytti suurlähettiläälle etukäteen Zavidovon villisikatornissa 1965 luonnostelemansa puheen, jossa presidentti arvosteli lännen silloista MLF-suunnitelmaa ja totesi Suomen voivan ylläpitää puolueettomuutta vain rauhan jatkuessa Euroopassa. Puhe oli

tarpeeton lipsahdus. Olisi luultu kokeneen diplomaatin varoittaneen presidenttiä moisesta improvisoinnista. Elämäkerrassa myönnetäänkin, että ”puhe ei ollut presidentin onnistuneimpia”, ja Vanamo sai selittää sitä pohjoismaisille kollegoilleen ”parhaan kykynsä mukaan”.

Ulkopolitiikan tähtihetkiä sattuu kenen tahansa diplomaatin uralle vain harvoin. Vanamon työkin oli enimmäkseen rutiininomaista edustamista, vieraiden hoitelia ja raportointia, jonka tulokset eivät julkaistujen näytteiden perusteella poikenneet pääkirjoituksista juuri muussa kuin virkakielisyydessä. Vanamo suhtautuu myös hyvin korrektisti kollegoihinsa ampuen sentään muutamia nuolia heitä kohtaan. Diplomaattielämän arkea pirstivät toki hauskat episodit – alkaen siitä, miten raivostunut Paasikivi tynnytettiin Chopinia soittamalla päätyen Vanamon jännittävään vierailuun nyt niin ajankohtaisessa Afganistanissa.

*

Urho Kekkosen ohella hänen puolisonsa syntymästä oli äsken kulunut sata vuotta; Sylvi Uino (1900–74) oli puolisen vuotta miestänsä vanhempi. Merkkipäivä synnytti mm. Sylvi Kekkoselle omistettujen tilaisuuksien sarjan Pieksämäellä, vaikka pitäjän pastorin tytär muutti jo puolitoistakautisena perheensä mukana Heinolaan ja sieltä Edvard Uinon uran edetessä Metsäpirttiin ja Puumalaan. Julkaistiin myös päivänsankaria kuvailevia teoksia, joista nuoren Anne Mattsonin laatima elämäkerta

on varsin ansiokas. Tosin siinä on hieman turhia opinnäytteitä.

Julkisuudessa Sylvi Kekkonen oli ujo eikä häneltä jäänyt paljon lähdeaineistoa hänen omaelämäkerrallisten, mutta samalla kaunokirjallisten teostensa ohella. Mattson on saanut niukasta materiaalista paljon irti. Ehkä häntä on auttanut ”paikan henki” eli työskentely Tamminiemen museon erinomaisena oppaana.

Sylvi Uinon vaiheet ovat esimerkki ensimmäisen sivistyneistöpolven tyttären elämästä 1900-luvun alkupuolella. Isä kuoli varhain, kuten tuolloin usein kävi, mutta tytär sai opiskella ylioppilaaksi. Jatko-opinnot katkesivat sen sijaan pian, ja Sylvi Uino meni töihin Etsivään Keskuspoliisiin. Siellä hän tutustui Urho Kekkoseseen, solmi avioliiton ja jäi kotiin hoitamaan kaksospoikia. Siis melko tavallinen tarina.

Sylvi Kekkonen ei jäänyt kuitenkaan urallaan etenevän ja siihen kaiken tarmonsä keskittävän juristipoliitikon kodin hoitajaksi, vaikka järjestikin tyynesti tarjoilut Kampinkadulle tiuhaan ja lähes kaikkina vuorokauden aikoina saapuneille yllätysvieraille. Maalaisliittolaisen poliitikon tuli omistaa maata, mutta Urho Kekkosella ei ollut aikaa hoitaa tilojaan. Sylvi-rouva joutui näin maatalon emännäksi. Siitä oli sotavuosina apua perheen ruokahuollossa, mutta myös paljon raskasta työtä.

Lasten vartuttua Sylvi Kekkonen alkoi kokeilla kirjallisia kykyjään julkaisten vuodesta 1949 alkaen viisi teosta, joista *Amalia* oli varsin suosittu. Pääministerin ja presidentin puo-

lisoa yritettiin vetää myös järjestötehtäviin, mutta niitä hän kavahti. Sen sijaan Sylvi Kekkonen piti luotettujensa seurassa kodissaan kirjallista salonkia, jolla oli oma merkityksensä ajan kulttuuritaisteiluissa.

Sylvi Kekkosesta ei kuitenkaan tehtäisi elämäkertaa, jollei hänen puolisonsa olisi ollut Suomen johtava mies. Kuten papin lapset usein, Sylvi Kekkonen oli ajatuksiltaan radikaali tai ainakin kriittinen poroporvarillisuutta kohtaan. Tämä varmaan vaikutti hänen puolisonsa asenteisiin. Toisaalta Sylvi-rouva hillitsi miehensä kiivautta. Kuvaavasti UKK julkaisi myllykirjeet ja siirtyi ”ruoskaparlamentarismiin” vatsa vaimonsa kuoltua.

Sylvi Kekkonen poliittista merkitystä ongelmallisempi asia on hänen yksityisin suhteensa puolisoonsa. Kuinka pitkälle se ylipäänsä kuuluu ulkopuolisille? Täsmälliset tiedot tästä jäänevät sitä paitsi arvoitukseksi. Mattson käsittelee aihetta avoimen hienotunteisesti, jos tällainen yhdistelmä ylipäänsä on mahdollinen. Tuskin Sylvi Kekkonen ilahtui miehensä muista naissuhteista, mutta sopeutui niihin erityisesti syistä. Kaikesta huolimatta Sylvi ja Urho Kekkonen olivat kiintyneet ja kiinnittyneet toisiinsa loppuun saakka.

*

Voi myös kysyä, kuuluvatko valtiomiehen naissuhteet ja niistä kertovat dokumentit historiantutkimuksen vai pikemmin juoruilun piiriin. Urho Kekkonen (tai Mannerheimin) persoonasta ei voi kuitenkaan piirtää uskottavaa kuvaa käsittelemättä myös tätä puolta. Ju-

hani Suomen tyyli tarjota asiasta muutama maininta lähdeviiteissä on riittämätön.

Historioitsijoiden pitäisi tietenkin ilahtua, kun Anita Hallama julkaisee täydellisen päiväkirjan ajalta, jolloin hän oli Urho Kekkonen rakastajatar (1963–79). Siinä on kaikille runsaasti aineistoa tulkittavaksi! Kuitenkin päiväkirja peittää yhtä paljon kuin paljastaa – eikä synnä ole ensi sijassa se, että Hallama on tuhonnut alkuperäiskirjeet, mutta referoinut niitä laajasti päiväkirjaansa. Hallaman Kekkoselle lähettämiä kirjeitä ei taas liene säilynyt eikä kirjoittaja niitä juuri kuvailekaan.

Kuohuvasta sanojen tulvasta huolimatta Hallaman ja Kekkonen aaltoilevan suhteen syvintä olemusta joutuu arvailemaan päiväkirjan rivien väleistä. Täydentäviä tulkintoja ei Hallama lupaa. Kiintoisaa on silti jo se, miten paljon aikaa kiireisellä valtiomiehellä oli yhteydenpitoon enimmäkseen ulkomailla asuneen rakastetunsa kanssa. Eräät naiskommentaattorit ovat jo toivoneet saavansa sellaisia romanttisia kirjeitä, joita yli 60-vuotias UKK Hallamalle rustasi. Kyyrniset miehet saattavat tosin epäillä Kekkonen jämähtäneen suhteessaan nuoren Wertherin kärsimyksiin.

Myös poliittisia kysymyksiä käsiteltiin Hallaman ja Kekkonen kirjeenvaihdossa ja varmaan myös heidän keskusteluissaan. UKK:n päiväkirjan äsken julkaistu ykkösosa kertoo puolestaan, miten jo Hallaman edeltäjä Ann-Marie Snellman välitti rakastajalleen poliittisia viestejä. Kekkonen naisystävien poliittista vai-

kutusta kannattaisikin tutkia lisää.

*

Naissuhteet ovat keskeisiä myös Olli Lehdon erinomaisessa elämäkerrassa toisesta matemaatikko-akateemikosta, Rolf Nevanlinnasta (1895–1980). ”Eskapadit” olivat epäilemättä tärkeä osa Nevanlinnan persoonallisuutta. Yli vuosikymmenen ajan hänellä oli laillisen puolisonsa ohella peräti kaksi rakastajatarta eivätkä kaikki nelikon jäsenet tienneet toistensa rooleista. Totuuden paljastuttua astioita särkyi kuin tv-sarjassa. Hertta Kuusinen, Nevanlinnan oppilas Uudesta Yhteiskoulusta, tosin huomautti, ettei akateemikon yhtä vähän kuin Goethen naisasioita ollut sopivaa paheksua.

Ennen muuta Lehdon kuvaus edeltäjästään käsittelee toki Nevanlinnaa matemaatikkona, yliopistomiehenä ja poliittisena osallistujana. Maallikon on vaikea ymmärtää vaikkapa funktioteoriaa, mutta Lehto esittelee Nevanlinnan tieteellisen työn pääpiirteet ja merkityksen niin avautuvasti kuin lienee mahdollista.

Tiedepolitiikassa Nevanlinna vaikutti eniten paljon sen jälkeen, kun hän joutui 1944 luopumaan Helsingin yliopiston rehtorin virasta. Aiemmasta poliittisesta vastakohtaisuudesta huolimatta hän pääsi 1960-luvulla tulokselliseen yhteistyöhön Urho Kekkosen kanssa. Kansainvälisessä tiedeyhteisössä Nevanlinna oli kauan keskeinen hahmo.

Vaikka Nevanlinnalla oli poliitikko-sukulaisia, hän itse kiinnostui yhteiskunnasta varsin myöhään. Niinpä hän ei

osallistunut lainkaan 1910-luvun merkittävään ylioppilas-elämään. Poliittisen kiinnostuksen herätessä Nevanlinnasta tuli 1930-luvulla Kolmannen valtakunnan uudistusten julkinen ihailija, vaikkei hän ääri-oikeistoon liittynytkään. Oli taas varsin luonnollista, että Suomen hallitus pyysi Saksanystävänä tunnetun yliopiston rehtorin suomalaisen SS-pataljoonan asioita hoitavan komitean puheenjohtajaksi 1942.

Nevanlinna ei ollut osallistunut SS-miesten värväykseen, vaikka hanketta jo tuolloin myötälikin. Luottamustoimesaan hän toivoi ”panttipataljoonan” ylläpitämistä, mutta joutui ensi sijassa hoitamaan sen lakkauttamista 1943. Tämä rooli oli yhtä kaikki Nevanlinnalle rasite syksyn 1944 jälkeen, jolloin hän lähti puolittaiseen maanpakoon Zürichiin. Kuitenkin jo 1948 Nevanlinna kutsuttiin – mm. V. A. Koskenniemen ja Yrjö Kilpisen rinnalla – Suomen Akatemian ensimmäisten jäsenten joukkoon. J. K. Paasikiven Suomi ei ollut suomettunut.

Jyrki Vesikansa

Suomalainen ympäristöhistoria – globaali ympäristöhistoria

Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History. Edited by Timo Myllyntaus and Mikko Saikku. Athens 2001. Ohio University Press. 184 s.

■ *Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History* ilmestyi vuonna 1999 Helsingin yliopistopainon julkaisemana, ja Ohio University Press on nyt julkaissut esseekokoelmasta uudistetun laitoksen. Tämä heijastaa paitsi kokoelman korkeaa tasoa myös ympäristöhistorian kansainvälistymistä. Ympäristöhistoria on nousemassa tunnustetuksi historian osa-alueeksi molemmin puolin Atlanttia, ja suomalaiset tutkijat ovat tämän kehityksen eturintamassa.

Kokoelman toimittajat Timo Myllyntaus ja Mikko Saikku keskittyvät juuri tähän ympäristöhistorian vakiintumiseen johdantoluvussaan ”Environmental History: A New Discipline with Long Traditions”. Ympäristöhistoria nousi tunnustetuksi tutkimusalaksi Yhdysvalloissa 1960- ja 1970-luvuilla lisääntyneen ympäristötietoisuuden ja akateemisen poikkitieteellisyyden nosteessa. Euroopassa modernin ympäristöhistorian nousua joudut-

tiin kuitenkin odottamaan aina 1990-luvulle asti, jolloin eurooppalaiset tutkijat järjestivät useita alan konferensseja ja julkaisivat monia alan merkkiteoksia. Näistä tunnetuimpia on Clive Pontingin *A Green History of the World* (1992).

Myllyntauksen ja Saikun havainnot ympäristöhistorian kivisestä alkutaipaleesta suomalaisessa tiedeyhteisössä kuvaavat laajemminkin ympäristöhistorioitsijoiden vaikeuksia Euroopassa. Tutkimusala on joko mekanistisesti samaistettu poliittiseen ympäristöaktivismiin tai luokiteltu ohimeneväksi muoti-ilmiöksi. Toisaalta Suomen esimerkki myös tarjoaa toivoa alan tulevaisuudelle Euroopassa. Suomessa on 1990-luvulla valmistunut useita opinnäytetöitä, väitöskirjoja ja tieteellisiä julkaisuja, jotka ovat käsitelleet sekä kotimaan että Afrikan, Aasian, Karibian ja Pohjois-Amerikan ympäristöhistoriaa. *Encountering the Past in Nature* onkin osoitus juuri tästä suomalaisen tutkimuksen monipuolisuudesta ja kansainvälisestä arvostuksesta.

Kokoelmassa on kaksi teoreettista ja kolme lähinnä metsähistoriaan keskittyvää esseeä. Ari Aukusti Lehtisen "Modernization and the Concept of Nature: On the Reproduction of Environmental Stereotypes" pureutuu länsimaiseen luontokäsitykseen. Lehtisen mukaan länsimaisen ihmisen luontosuhde on korostetun kaksijakoinen. Tämä näkyy esimerkiksi kristillisen perinteen ajatuksessa erämaasta toisaalta uhkaavien voimien ja toisaalta vapauden symbolina. Se näkyy myös tieteellisen vallankumouksen synnyttämässä jaos-

sa konkreettiseen, hyväksikäytettävään luontoon ja abstraktiin, "koskemattomaan" luontoon. Lehtisen mukaan tämä fragmentoinut luontokäsitys monien historiallisten ja nykyisten ympäristöongelmien taustalla: aktivistit, tutkijat, virkamiehet ja yrittäjät ovat voineet määritellä luonnon ja ympäristön valikoivasti tarpeidensa mukaan, mikä puolestaan on johtanut jäsentymättömään keskusteluun ja ristiriitaisiin ympäristöpoliittisiin ratkaisuihin. Lehtisen mukaan monet ympäristöaktivistit näkevät luonnon ihmisistä ja kulttuurista erillisenä abstraktiona – listana suojeltavia alueita ja lajeja – ja ovat sitä kautta päätyneet ajamaan ratkaisuja, jotka uhkaavat syrjäyttää luonnosta suoraan toimeentulonsa saavat ihmiset. Tämä näkemys on hyvin lähellä yhdysvaltalaisen ympäristöhistorioitsijan William Crononin esittämiä ajatuksia luontokäsitysten, luonnon-suojelun ja yhteiskuntarakenteiden välisestä monimutkaisista riippuvuus-suhteista.

Kokoelman toinen teoreettinen essee on Timo Myllyntauksen "Environment in Explaining History". Myllyntaus pyrkii määrittelemään ympäristöhistorian tehtävän identifioimalla alan neljä tutkimuskenttää. Nämä ovat historiallinen ekologia tai historiallisten ekosysteemien rekonstruointi, ympäristön ja ihmisen (erityisesti tuotantojärjestelmien) vuorovaikutuksen tutkiminen, ympäristöpolitiikan analysointi ja ympäristötietoisuuden (tai ympäristön mentaalihistorian) tutkiminen. Ehkä hieman yllättävästi Myllyntaus kuitenkin löytää ympäristöhistorialle omi-

naisimman piirteen sen selitysmalleista. Toisin kuin perinteinen historian tutkimus, ympäristöhistoria käyttää funktionaalisia selitysmalleja esimerkiksi tutkittaessa historiallisten ekosysteemien vuorovaikutusmekanismeja. Toisaalta ihmiskeskiselle historian tutkimukselle ominaisilla tarkoitushakuisilla selitysmalleilla ei Myllyntauksen mukaan ole tilaa, kun tutkitaan ympäristön roolia historiassa. Valitettavasti tämä ajatus jää vain muutaman hajahuomion varaan.

Kokoelman toisen teeman muodostavat kolme metsähistoriaa käsittelevää tapaustutkimusta. Ismo Björnin "Life in the Borderland Forest: The Takeover of Nature and its Social Organization in North Karelia" ja Olavi Luukkasen "The Vanishing and Reappearing Tropical Forest: Forest Management and Land Use in Thailand" muodostavat yllättävän mutta onnistuneen vertailuparin. Molemmilla alueilla on tapahtunut syvällisiä ja peruuttamattomia ympäristömuutoksia, mutta muutosten syyt ovat poikenneet ratkaisevasti toisistaan. Metsäyhtiöt ja muut ulkopuoliset taloudelliset toimijat ovat muuttaneet Pohjois-Karjalan ekosysteemin monin paikoin lähes tunnistamattomaksi viimeisten 250 vuoden aikana. Thaimaan trooppisten metsien tuhoutumiseen 1900-luvulla sen sijaan ovat vaikuttaneet ennen kaikkea poliittiset ja yhteiskunnalliset tekijät, kuten väestönkasvu, muuttoliike ja jatkuva tarve raivata lisää metsiä maanviljelyyn. Ympäristöhistoria on viime vuosina voimakkaasti keskittynyt vertailevaan tutkimukseen, ja

Björnin ja Luukkasen esseeet ovat ansiokas lisä tähän virtaukseen.

Mikko Saikun essee ”Home in the Big Forest: Decline of the Ivory-billed Woodpecker and its Habitat in the United States” on puolestaan erinomainen esimerkki ympäristöhistorian mahdollistamista innovatiivisista lähestymistavoista. Esseeseen tekee kiinnostavaksi sen monitasoisuus. Saikku aloittaa makrotason analyysillä Yhdysvaltain etelän jokivarzimetsien katoamisesta, mutta siirtyy nopeasti tutkimaan ympäristömuutosten roolia yhden lajin, rämetulikärjen, sukupuuttoon häviämässä. Tämä makro- ja mikrotasojen yhdistäminen mahdollistaa monipuolisen rekonstruktion sukupuuttoon kuoleman anatomiaa, jossa monet eri tekijät – talouskasvu, teknologian kehitys, yksilöiden toiminta ja eläinpopulaatioiden geneettiset ja sosiaaliset muutokset – nivoutuvat yhteen. Monitasoinen lähestymistapa johtaa myös ironisiin havaintoihin: ylivoimaisesti suurin osa rämetulikärjistä tuhoutui metsien katoamisen myötä, mutta tärkeää roolia lopullisessa tuhossa näyttelivät innokkaat ornitologit, jotka himoitsivat katoavan lajin yksilöitä kokoelmiinsa.

Encountering the Past in Nature on lyhyt kokoelma ja monet sen luvut edustavat melko perinteistä ympäristöhistoriaa, joka on keskittynyt pääasiassa luontokäsitysten, luonnonsuojelun ja ihmisen taloudellisen toiminnan ympäristövaikutusten historiaan. Teos rakentuu pitkälle muuttaman johtavan ympäristöhistorioitsijan, kuten Donald Wors-

terin, metodologisille ja teoreettisille näkemyksille. Kirjoittajat eivät käsittele juuri lainkaan alan uusimpia virtauksia, kuten naistutkimuksen, rotukysymysten tai kaupunkihistorian yhdistämistä ympäristöhistoriaan. Toisaalta tämä perinteellisyys on myös kokoelman vahvuus. *Encountering the Past in Nature* on tiivis, luotettava ja helposti lähestyttävä johdanto ympäristöhistorian erityispiirteisiin, teoriaan ja metodologiaan ja soveltuu siten erinomaisesti kurssikirjaksi. Yhdysvalloissa teos tullaan todennäköisesti vastaanottamaan tervetulleena lisänä amerikkalaisten tähän asti lähes yksin hallitsemaan tutkimusalaan. Arvostetun yhdysvaltalaisen ympäristöhistorioitsijan, akateemikko Alfred W. Crosbyin suomalaista ympäristöhistoriaa ylistävä esipuhe toiminee hyvänä suosituksena sekä amerikkalaisille että suomalaisille lukijoille.

Pekka Hämäläinen

Elämän ja kuoleman vesi

Petri Juuti: Kaupunki ja vesi. Tampereen vesihuollon ympäristöhistoria 1835–1921. KehräMedia Oy 2001 Pieksämäki: 283 s.

■ Vesi- ja jätehuoltohistorian tutkimus ei ollut aivan uusi ja neitseellinen alue, kun se nou-

si historian tutkijoiden erityiseen suosioon 1990-luvulla sekä Yhdysvalloissa että Euroopassa. Vastaavaa huomiota tämä tutkimusalue ei kuitenkaan koskaan aiemmin ole saanut osakseen. Suomessakin käynnistyi viime vuosikymmenellä useita aihepiiriin kiinteästi nivoutuneita tutkimushankkeita. Tapio Katko ryhtyi tutkimaan vesihuollon historiaa sekä maaseudulla että asutuskeskuksissa. Turun vesi- ja viemärlaitoksen historiasta puolestaan kirjoittivat Marko Stenroos, Veli-Pekka Toropainen ja Jussi Vallin. Helsingin, Kuopion ja Pietarsaaren jätehuollon kehitystä tarkasteli suhteellisen laajasta näkökulmasta Henry Nygård omassa lisensiaattityössään. Timo Heranen, jonka tilaustyönä laati Helsingin vesilaitoksen historiateos julkaistiin vuoden 2001 lopussa, onkin todennut, että ”yllättävän moni suomalainenkin historioitsija on kirjoittanut aiheesta, ja myös näkökulmat vesihuoltoon ovat olleet moninaiset”.

Kansainvälistäkään vesi- ja jätehuoltohistoriallista kirjallisuutta ei hallitse yksi teoreettinen lähestymistapa vaan valalla on useita teorioita. Putkiverkostoon perustuva vesi- ja jätevesihuolto nähdään erään johtavan teorian mukaan ennen kaikkea teknisenä järjestelmänä, joka syntyy ja kehittyy tiettyjen premissien mukaisesti. Tämä koulukunta on saanut paljon vaikutteita Thomas P. Hughesilta, amerikkalaiselta teknologian historian tutkijalta, joka tutki lähinnä suurkaupunkien sähköhuoltojärjestelmiä, mutta jonka teorioita on sovellettu myös mm.

kaukolämpö- ja puhelinjärjestelmiin.

Toinen teoriasuuntaus käsittelee kaupunkeja ekologisina järjestelminä tai "ekologisina komplekseina", joissa ympäristö, väestö, sosiaalinen organisaatio ja teknologia ovat vuorovaikutteisessa suhteessa keskenään. Tämä kaupunkiekologiaan liittyvä suuntaus sai alkunsa jo ennen toista maailmansotaa ja se on myöhemmin jakautunut useaksi eri virtaukseksi. Eräs uusimmista virtauksista painottaa sosiaalista metabolismia, yhdyskuntien aineenvaihduntaa, oman alueensa sisällä ja ympäröivän maaseudun välillä. Tämä virtaus pyrkii laatimaan kvantitatiivisia laskelmia materiaalivirroista sekä aineenvaihdunnan mekanismeista ja kustannuksista.

Kolmas perinteisempi suuntaus tarkastelee ympäristöajattelun ja yhteiskunnallisen vastuun kasvua ja kehitystä vesihuollossa aate-, tieteen ja poliittisen historian näkökulmasta. Tässä suuntauksessa painotetaan ympäristötietoisuuden heräämistä, uuden tiedon karttumista ja leviämistä, asiantuntijuutta, päätöksentekoon vaikuttamista sekä tieteellisiä, poliittisia ja taloudellisia intressiristiriitoja kunnallisella tasolla.

Väitöskirjassaan Petri Juutin tavoitteena on selvittää, miten kasvava pula talous- ja sammutusvedestä ratkaistiin Tampereella, jonka nopea teollistuminen 1800-luvulla aiheutti perusrakennemuutoksille erityisiä paineita. Vesihuollon uudistaminen kasvavan kaupungin tarpeisiin johti monivaiheiseen ja -tahoiseen tapah- tumasarjaan, jossa erehdysten ja vastoinkäymisten kautta löy-

dettiin yhä toimivampia teknisiä ratkaisuja. Vastoinkäymiset johtivat ensimmäisen maailmansodan aikana jopa varsinaiseen ympäristökatastrofiin. Kaupunginisät olivat säästösyistä päättäneet ottaa vettä Näsijärven rantavesistä uuteen korkeapaineverkostoon ja jättää raakaveden hiekkasuodattimet pois. Niinpä vesilaitoksen imuputki imaisi sisäänsä myös järveen pesiytyneitä, suolistotautia aiheuttavia bakteereita, jotka vesijohtoverkosto levitti puhdistamattomina miltei koko kaupungin alueelle. Tuloksena oli vuosina 1915 – 16 tuhansia lavantautiin sairastuneita ja lähes 300 kuollutta.

Teoksen keskeisimmän käsitteparin muodostavat *vesikysymys* ja *vesiongelma*, joita tekijä käyttää synonyymeinä toisilleen. Ensin mainitun hän määrittelee seuraavasti: "Vesikysymyksellä tarkoitetaan kaupungin kaivoihin perustuvan vedenhankinnan ajautumista kriisiin kaivojen kuivuessa ja saastuessa puutteellisen tai olemattoman viemäroinnin takia" (s. 12). Tutkimuksen keskipisteenä on tuon kriisin kehkeytyminen ja sen ratkaisu. Vesiongelma-käsitteen sisältö tulee esiin implisiittisesti.

Kirja on jakaantuu neljään päälukuun. Niistä ensimmäinen esittelee tutkimuskysymykset ja Tampereen vesiongelman. Toinen luku kuvaa, miten ongelma kasvaa ja miten sitä yritetään ratkaista. Kolmas luku kuvaa, miten ongelma ratkaistiin Tampereella ja eräissä muissa maamme kaupungeissa. Neljäs luku alkaa edellisten lukujen tiivistelmällä ja päättyy tarkastelemaan, mitkä olivat Tampereen keskeiset

valinnat ja mitä opittavaa meillä on niistä.

Monitieteisen lähestymistapansa vuoksi Juutin tutkimus ei ole tavanomainen Suomen historian oppinäyte. Tekijä lähestyy Tampereen vesihuoltoa teknologian historian näkökulmista kiinnittäen huomiota vesi- ja viemäriverkoston rakentamisvaiheisiin ja niiden tekniisiin ominaisuuksiin. Vesihuollon ongelmat hän kytkee teollistuvan kaupungin tarpeisiin. Työssä on monia yhtymäkohtia kaupunkihistorian traditioihin, sillä huomion kohteena ovat niin väkiluvun kasvu, asuinolojen muutokset kuin poliittisen päätöksen teon prosessitkin.

Tekijä laajentaa tutkimus- aluettaan myös ympäristöön tarkastelemalla vesistön tilaa Tampereen lähialueilla sekä kaivojen ja maaperän saastumista kaupunkialueella. Veden välityksellä leviävien tartuntatautien liittäminen mukaan tutkimukseen lisää ympäristöhistoriallista näkökulmaa tuntu- vasti. Työ edustaakin siten kaupunkiympäristöhistoriaa, jonka tutkimus on Suomessa päässyt hyvään vauhtiin.

Petri Juutin väitöskirja ei sijoitu selkeästi mihinkään teoreettiseen koulukuntaan, vaan tekijä on omaksunut vaikutteita eklektisesti usealta taholta. Hänen keskeinen teoreettinen viitekehjyksensä on vesi- ja jätehuollon luokittelu kolmeen kehitysvaiheeseen: ämpäri-, proto- ja moderniin järjestelmään. Työssä tarkastellaan melko systemaattisesti, mihin järjestelmäluokkaa kulloisetkin ratkaisut kuuluivat ja mitä kehitystasoa ne edustivat. Tutkimuksen keskiössä on siten

teknologisten kehitysasteiden identifiointi.

Tekijällä on synteettinen tutkimusote ja hän pyrkii yhdistämään työssään sekä kaupunkihistorian, teknologian historian että ympäristöhistorian saavuttaakseen kokonaisvaltaisen selityksen Tampereen vesi- ja jätevesihuollon kehitykselle. Tämä kunnianhimoinen tavoite on työssä saavutettu verrattain hyvin. Uutta tutkimuksessa on se, että siinä ei kytketä vain vesihuoltoa ja jätehuoltoa toisiinsa, vaan tarkastellaan niiden kytkentöjä palotoimeen ja -torjuntaan samoin kuin tartuntatautien historiaan ja ympäristöhistoriaan. Näin Juuti luo kokonaiskuvaa siitä, mihin kaikkeen kaupungin vesihuolto voikaan olla vuorovaikutussuhteessa. Tavoitteena on siten esittää Tampereen vesihuollon ”ekologisen kompleksin” modernisointivaiheen historia.

Työssä tuodaan oivaltavalla tavalla esiin monien toisilleen kaukaisilta tuntuvien asioiden väliset syy-yhteydet. Miellenkiintoista on, että Juuti onnistuu osoittamaan pienilläkin asioilla ja puhtaasti tekniikkaan liittyvillä päätöksilläkin saattavan olla kauaskantoisia yhteiskunnallisia ja ympäristöllisiä vaikutuksia. Hän on saanut nopeasti teollistuvan Tampereen näyttämään ekosysteemiltä, jota hyvin voi kuvata erällä ekologian perusprinsiipillä, että *kaikki riippuu kaikesta*. Teos herättää ajattelemaan tekojemme seurauksia ja asioihin perehtymisen tärkeyttä. Eräissä suhteissa Petri Juutin työ on urauurtava pioneerityö, merkittävä avaus suomalaisen historian tutkimuksen alalla.

Opinnäytteessä on useista uusista avauksista huolimatta puutteita. Tutkimuksen ongelmanasettelu olisi voinut olla selkeämpi ja teoreettinen pohja vahvempi. Työn teoreettisena viitekehystenä on vesi- ja viemärihuoltojärjestelmien luokittelu. Lähtökohtana ovat teoreettiset luokat, jotka perusmuodossaan ovat itsenäisiä ja toisistaan riippumattomia. Käytännön vesihuoltojärjestelmät eivät kuitenkaan yleensä vastaa idealisoituja luokkia, vaan useat käytetyt järjestelmät olivat eri ”kehitystasolla” olevien elementtien yhdistelmiä. Järjestelmien ominaisuuksien luonnehdinnat ja luokittelut selkeyttävät erilaisten teknisten ratkaisujen ominaisuuksia ja auttavat lukijaa hahmottamaan näiden järjestelmien kehitystason. Koska johtopäätösluvussa luokitteluun ei enää kuitenkaan palata eikä kerrota, mitä tuloksia luokittelulla saavutettiin, tutkimuksen teoreettisen viitekehysten painoarvo jää suhteellisen kevyeksi ollen lähinnä historiallisen kuvauksen apuväline.

Vesihuollon ääritapaukset, kuten suuret tulipalot sekä kairojen kuivuminen tai saastuminen laajoilta alueilta, saavat työssä suuren huomion. Ämpärijärjestelmän arkipäivän pulmat, kuten veden kantamisen raskaus, mainitaan, mutta niiden vaikutukselle vesihuollon uudistuksiin ei anneta kovin merkittävää painoarvoa. Niitä ei muun muassa lueta vesijohtosuunnitelmien päämotiveihin, mikä mielestäni heikentää työssä esitetyn analyysin uskottavuutta.

Keskeisellä sijalla työssä ovat julkisen vallan, ennen

kaikkea kunnallishallinnon, tekemät päätökset. Silti sen poliittisen päätöksenteon analyysi ei kaikin osin vastaa totuttuja traditioita. Juutin tutkimuksesta saa vaikutelman, että lausuntoja usein antoi tuntematon insinööri, päätöksiä teki kasvoton valtuusto sekä suosituksia ja kehotuksia jakoi nimetön Hämeen läänin kuvernööri. Teollisuuskaupungin poliittinen valta oli siten persoonatonta ja vailla kytkentöjä eri intressiryhmiin. Tampereen vesihuollon historiaa ei myöskään aseteta aikakautensa poliittiseen kontekstiin. Valtuuston poliittisiin voimasuhteisiin tuskin viitataan. Tampereella vallassa olleita puolueita eikä kaupungin mahtimiehiä mainita nimellä, muutamaa henkilöä lukuun ottamatta. Erikoista on, että tekijä tekee poikkeuksen yhden käsittelemänsä kaupungin osalta: Hämeenlinnan poliittiset puolueet ja johtavat poliitikot sekä näiden vastakkainasettelut tulevat selvästi esiin. Mysteeriksi jää, miksi kahta hämäläistä kaupunkia työssä tarkastellaan erilaisilla tutkimusotteilla.

Puutteiden vastapainona väitöskirjalla on monia ansioita. Se kuuluu Suomen urbaanin ympäristöhistorian tienraivaajatuotoksiin. Työ ei ehkä ole lopullinen tulkinta Tampereen ympäristöhistoriasta. Tutkimus aiheen ympärillä tulee varmaan jatkumaan. Petri Juutin kontribuutio kuitenkin on, että hän on merkittävällä tavalla viitoittanut vesihuollon ympäristöhistorian tutkimusta Suomessa. Näitä linjanvetoja on myöhempien tutkijoiden helppo seurata ja täsmentää.

Timo Myllyntaus

Itä-Helsingin merenranta-paratiisi ja "Jyväskylän Pispala": uutta kaupunginosa-historiaa

Janne Haikari, Nakertaen XVI kaupunginosa. Tuohimutkan – Kivistön – Halssilan paikallishistoria. Jyväskylä 2001. 288s.

Jan Strang, Tammissalo – paratiisi meren äärellä. Tammissalon kaupunginosan ja sitä ympäröivien vesien ja rantojen historiaa. Jyväskylä 2001. 398s.

■ Kaupunginosa-historiat ovat analoginen ilmiö maaseudulla varsin suosituksi harrastukseksi muodostuneille kylähistorioille. Näitä historiateoksia on luonnehtinut paikallisuuden lisäksi pienileikkisyys ja harrastelijamaisuus, eikä niiden "tieteellistä" antia ole useinkaan noteerattu kovin korkealle. "Olematta aina vaativia historiallisia tuotteita ne kuitenkin tuovat lisäpanoksen koko kaupungin historian kirjoittamiseen", tiivistää Päiviö Tommila kaupunginosa-historioiden merkityksen hiljattaisessa katsauksessaan (2001) suomalaiseseen kaupunkihistorian tutkimukseen. Halssila-kirjan tilaustyönä laatineen maisteri Janne Haikarin ja kokeneena historianharrastajana tunnetun tam-

missalolaisen Jan Strangin teokset antavat viitteitä siitä, että kaupunginosa-historioiden taso ja niiden ulkoinen näyttävyys ovat nousussa. Toisaalta esimerkiksi joensuulaisten historian ammattilaisten muutaman vuoden takaiset kokemukset paikallisten asianharrastajien kanssa "talkoohengessä" laatiman artikkelikirjan *Elämää entisajan Joensuussa* (1998) vastaanotosta osoittivat tekijöilleen, että juuri tämänkaltaiselle ruohonjuuritason historialle on yleisön keskuudessa kysyntää. Kaupunginosa-historioille tyypillisen näkökulman symboliksi sopinevat Haikarin ja Strangin kirjansa kuvitukseen valitsemat, sattumalta liki identtiset otokset pikkupojista kolmipyöräistensä kanssa 1960-luvun puolivälissä.

Mikrohistoriallinen näkökulma ja tutkimusotteen ihmisläheisyys ovat nykyisin enemmän vaatimuksia kuin uutuuksia vähitellen kankeista kaavoista irtautuvissa paikallishistorioissa. Toisaalta paikallisuudella laajempien ilmiöiden hahmottamisen välineenä on suomalaisessa yliopistollisessa kaupunkihistoriassa ollut pitkä perinne aina Heikki Wariksen klassisesta Kallio-tutkimuksesta *Työläiskaupunginosan synty* esimerkiksi Laura Kolben *Kulosaari*-väitöskirjaan saakka. Kaupunginosa-historiat ovat silti oma historiankirjoituksen ja -tutkimuksen lajinsa, jonka luonnetta kannattaa hivenen pohtia. Kaupunginosa- ja kylähistoriat syntyvät yleensä asukasyhdistysten toiminnan kautta kanavoituvasta ihmisten spontaanista kiinnostuksesta kotiseutunsa menneisyyteen ja näin myös niiden suhde "tilaa-

jaan" ja "yleisöön" muodostuu hieman toisenlaiseksi ja tiiviimäksi kuin kuntien ja kaupunkien virallisissa paikallishistorioissa tai puhtaan akateemisissa kaupunkitutkimuksissa.

Janne Haikari kirjoittaa esipuheessaan joutuneensa tasa-painoilemaan työhönsä kohdistuneiden ristiriitaisten vaatimusten välillä ja hänen piti samalla pohtia, mikä historiasa on oleellista ja mistä taas ei pitäisi kirjoittaa. Toisin sanoen kaupunginosa-historian kirjoittaja joutuu tekemisiin sen "maallikoiden" ja historian ammattilaisten mahdollisesti toisistaan eroavan historiakäsityksen kanssa, jota erityisesti Jorma Kalela on viimeaikaisissa kirjoituksissaan pohtinut. Kalela on painokkaasti vaatinut maallikoiden historiakäsityksen ottamista tosissaan jo ammattitutkijan oman itseymmärryksenkin kannalta. Kovin perusteellista sosiologisointia tuskin tarvitsee yhtyäksään Kalelan käsitykseen, jonka mukaan ihmisten – ja tähän koske-nee lopulta yhtä lailla ammatillaisia kuin maallikoitakin – historiakiinnostuksen keskeisenä motiivina on "tarve ymmärtää omaa tilannetta," haluttiinpa sitten "hauskoja tarinoita, ajan kultaamia muistoja tai täsmällisiä asiatietoja" (Haikari).

Kaupungeissa historiaprojekteja ovat lähteneet ensimmäisinä toteuttamaan Tammissalon ja Halssilan kaltaiset omailemisen identiteetin omaavat, usein pientalovaltaiset asuinalueet. Suurten lähiöiden syntyhistoriat odottavat vielä paljolti selvittäjiään, mutta lisää avauksia tähänkään suuntaan tuskin tarvitsee pitkään odotel-

la. Asetettaessa vastakkain mie-likuvat Tammisalosta hyvin-voivan porvarillisena asuinalueena ja Halssilasta työläistäus-taisena ”Jyväskylän Pispalana” on mielenkiintoista huomata, että niiden historiassa on paljon yhteisiä kehityspiirteitä, jotka heijastelevat yleisemmin suomalaisen kaupungistumisen historiaa. Strang periodisoi Tammisaloon historian agraariaikaan (1880-luvulle saakka), kesähuvila-asutukseen (1930-luvulle saakka), huvilayhdyskuntaan (n. vuoteen 1960) ja kaupunkimaisen pientaloasutuksen aikaan. Haikarin jaottelussa Halssilan historian ”agraariaika” ulottuu vuoteen 1900, jonka jälkeen seuraavat alkavan esikaupunkiasutuksen ja Jyväsjärven rannan huvila-asutuksen kausi (1900–20), työläiskaupunginosan synty (1920–45) sekä sodan jälkeinen modernisoitumisen kausi hartiapankista kerrostaloihin.

Helsingissä ja Jyväskylässä kaupungin rajojen ulkopuoliseen maalaismaisemaan syntyi ensin spontaanisti huvila- ja työläisasutusta. Osaksi varsinaista kaupunkimaista elinympäristöä kaavoituksineen, kunnallistekniikoineen ja julkisine palveluineen Halssila ja Tammisalo muuttuivat oikeastaan vasta sotien jälkeisen kehityksen myötä. Halssilan alue liitettiin Jyväskylään vuonna 1941 ja Tammisalo Helsinkiin 1946. Kaupunkiin liittämisen jälkeen alueet saivat myös nykyiset nimensä, ja tähän kaupunginosaidentiteetin muotoutumisen kannalta tärkeään pikuseikkaan liittyy yksi muutamista hauskoista analogioista Halssilan ja Tammisaloon välillä. ”En todellakaan koskaan

tule hyväksymään Halssila-nimeä, joka on vähemmän kaulis”, totesi muuan pitkäaikainen Aittoniemen asukas vuonna 1950. Vastaavasti samoihin aikoihin Tammisalossa nimenmuutosta vastustaneen liikennöitsijän bussit ajoivat edelleen itsepintaisesti ”Tammelundiin.”

Kaupunginosahistorian onnistumisen keskeinen edellytys on alueen erityisluonteen ja ihmisten mentaliteetin tavoittaminen, joka tulee esille suhteessa paikkoihin, asioihin, esineisiin ja erityisiin tapahtumiin. Fyysisen ympäristön merkitys ihmisen kokemuksessa on keskeinen, ja kaupunginosahistorioiden yksi omimmista alueista löytyykin kaavoituksen ja rakennuskannan historiasta. Henkilö- ja paikannimien detaljirunsauskaan ei tässä tapauksessa nouse välttämättä vanhakantaisesta historiakäsityksestä, jonka mukaan menneisyys olisi rekonstruotavissa lähteiden kaikki tiedot julkaisemalla, vaan tuttuihin paikkoihin ja ihmisiin orientoituvan lukijakunnan odotuksista. Haikarin vahvuutena on erityisesti muistitiedon onnistunut yhdistäminen arkistolähteisiin, kun taas Strangin specialiteettina on karttamateriaalin täysipainoinen hyödyntäminen: mielenkiintoisena sivujuonteena kirjoittaja selvittelee mm. aiemmin tuntemattomaksi jäänyttä meritaistelua Helsingin edustalla vuonna 1713. Karttojen havainnollinen käyttö on perusteltua siksikin, että Tammisaloon historiassa luonnon ja ihmisen vuorovaikutuksen ympäristöä muovaava vaikutus on ollut yksi punaisista langoista: esimerkiksi laaja luku rantojen, vesien, kana-

vien ja patojen historiasta on näin hyvin perusteltu.

Tasapainoiseen historiakuvaan pyrkivän kirjoittajan tiellä on myös runsaasti karikkoja. Tulenarkoja aihepiirejä ovat erityisesti politiikka ja sosiaaliset ongelmat. Kun Tammisaloon nykyinen poliittinen kartta on vankan porvarillinen, ja vastaavasti Halssila on Jyväskylässä perinteisesti ollut vasemmiston vahvaa tukialuetta, voi kirjoittajalle syntyä helposti ulkopuolelta tulevia paineita tietynlaisen kuvan antamiseen. Strangin olisi ollut esimerkiksi helppo ”unohtaa” Tammisaloon vahva kommunistinen työläis- menneisyys heti sotien jälkeen tai Haikarin demonisoida tiettyjen jyväskyläläisten isäntien ja suojeluskuntalaisten toiminta sotien välisenä aikana, mutta kirjoittajat onnistuvat luovimaan näiden vaarojen ohi jokseenkin tyydyttävästi. Lisäksi erityisesti Haikari on jopa hie- man provokatorisesti halunnut kertoa niistäkin puolista elämää, jotka todennäköisesti joutuvat lukijoista jättäisivät edelleenkin historiakuvan ulkopuolelle. Niinpä yksi kirjan kappaleista alkaa erään muistelijan naturalistisella tunnelmakuvauksella: ”Kun istui ulkorakennuksen huussissa kesäpäivänä, surisi karpäset unetavasti, mutta rannalta kuului sellainen ilakointi, että heti kun selvisi tarpeiltaan piti lähteä joukkoon mukaan.” Ilmeisesti historiatoimikunnan antamalla siunauksella on ollut myös luvallista kertoa, että vähitellen keskiluokkaistuneessa Halssilassa on joskus myyty viinaa ja harjoitettu prostituutiota.

Parhaimmillaan kaupungin-

osahistoria luo siltaa asukkaiden ja akateemisen historiankirjoituksen välille. Tällöin ihmiset voivat, kulttuurintutkija Seppo Knuutilan sanoin, ”testata historiallista ja kollektiivis-

ta itseymmärrystään objektiivisen historian tutkimuksen tuotamiin tosiasioihin.” Janne Haikari ja Jan Strang ovat onnistuneet tässä tavoitteessa hyvin tehdessään tunnollista arkistot-

yötä lainhuuto lainhuudolta ja jalkautuessaan kameroineen halssilalaisten ja tammisalolais-pariin.

Olli Matikainen

Palkittu

■ Arkistopäivillä Mikkelissä 16.5.2002 on jaettu toinen Väinö Voionmaa -palkinto parhaasta vuosina 1998–2001 julkaistusta paikallishistoriallisesta tutkimuksesta dosentti Hannu Mustakalliolle teoksesta *Palvelun poluilla Pohjois-Suomessa. Oulun diakonissakoti 1896–1916* (2001, 672 s.). Mustakallio on saanut myös Oulun historiaseuran Olaus Magnus -palkinnon, joka myönnetään historian tutkimuksen tai harastuksen edistämisestä Pohjois-Suomessa.

Kirjoittajat

■ Kimmo Ahonen on turkulainen filosofian maisteri. Hänen valmistelee väitöskirjaa, joka käsittelee kylmän sodan uhkakuvia 1950-luvun amerikkalaisessa kulttuurissa keskeisenä lähdemateriaalina tieteiselokuvat.

Tatjana Androsova on Moskovan Tiedeakatemian yleisen historian laitoksen tutkija.

Juhana Aunesluoma, Doctor of Philosophy (Oxford 1998), toimii poliittisen historian yli-

opistonlehtorina Helsingin yliopistossa. Aunesluoma tutkii Suomen ja Ruotsin välisten suhteiden kehittymistä kylmän sodan aikana. Hänen väitöskirjansa *Understanding Neutrality. Britain, Sweden and the Cold War, 1945–54* ilmestyy syksyllä 2002.

Johan Bäckman on helsinkiläinen valtiotieteen maisteri. Hän on Venäjän-tutkija, kustantaja ja Johan Beckman Institute -tutkimuslaitoksen perustaja.

Kaija Heikkinen on filosofian tohtori, joka toimii erikoistutkijana Karjalan tutkimuslaitoksessa Joensuussa. Hän tutkii Venäjän, erityisesti Karjalan tasavallan alueella esiintyviä etnis-kansallisia, uskonnollisia ja naisliikkeitä sekä Luoteis-Venäjän kylien naisten rituaalikulttuuria.

Seppo Hentilä on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori.

Martti Häikiö on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Pekka Hämäläinen työskentelee tutkijana Southern Methodist Universityssä Yhdysvalloissa.

Aapo Kähönen on valtiotieteen maisteri, joka toimii tutkijana Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksessa. Hän valmistelee väitöskirjaa Suomen aseman muuttumisesta Neuvostoliiton näkökulmasta 1956–59.

Mirkka Lappalainen on assistentti Helsingin yliopiston historian laitoksessa. Hän valmistelee väitöskirjaa Creutz-suvusta, eliiteistä ja valtiomuodostuksesta 1600-luvun Ruotissa.

Mikko Majander on helsinkiläinen valtiotieteen lisensiaatti, joka valmistelee väitöskirjaa kylmästä sodasta.

Olli Matikainen on jyvaskyläläinen filosofian maisteri.

Katalin Miklóssy on filosofian lisensiaatti, joka toimii tutkijana Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutissa.

Timo Myllyntaus on Helsingin yliopiston dosentti ja Suomen Akatemian varttunut tutkija. Hän tutkii Suomen integraatiota ja globalisaatiohistoriaa.

Jessica Parland-von Essen on filosofian lisensiaatti ja toimii tutkijana Helsingin yliopiston historian laitoksessa. Hän valmistelee väitöskirjaa 1700-luvun lopun aatelistyttöjen kasvatuksessa.

Tuomo Polvinen on Helsingin yliopiston täysin palveluttu Suomen historian professori.

Ossi Päärnilä on jyvaskyläläinen filosofian tohtori. Hänen väitöskirjansa *Race, Religion and History* (1998) käsittelee irlantilaisien kansallisuudesta ja rodusta käytyä väitteilyä. Hän on tutkinut myös suomalaisten ja irlantilaisien välisiä kontakteja, niin legendaa-risia kuin todellisiakin.

Jukka Relander, MA, on helsinkiläinen psykohistorian tutkija, joka valmistelee taistolaisuutta käsittelevää väitöskirjaa.

Kimmo Rentola on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Jyrki Smolander on turkulainen valtiotieteen tohtori ja Suomen Akatemian tutkija. Hän tutkii Suomen ja Ruotsin oikeistojen hyvinvointipolitiikkaa toisen maailmansodan jälkeen.

Jyrki Vesikansa on helsinkiläinen filosofian lisensiaatti, joka toimii Alma Median konsernitoimittajana.

Maija Väisänen on Helsingin yliopiston yleisen historian, erityisesti antiikin historian dosentti.

Notes on the contents

■ This issue of the Historical Journal looks at the *Cold War* from a number of angles.

Seppo Hentilä has titled his article *Suomi, Saksan-kysymys ja Berliinin kriisit* ('Finland, the German question and the Berlin Crises'). He takes the view that the German question made it impossible for Finland to avoid the conflicting demands of East and West. The article on Germany in the 1948 treaty of friendship, cooperation and mutual assistance between Finland and the USSR meant maintaining good relations simultaneously with Bonn and East Berlin was like walking on a tightrope, both ends of which seemed to be held in Moscow.

In his article *Takaovi länteen* ('Back door to the West'), Juhana Aunesluoma takes the view that the unofficial channels of political action and communication that characterised President Urho Kekkonen's approach to handling relations with the Soviet Union were also important in handling relations with the West.

In *Suomi liu'ussa? Neuvostoliiton Suomen-politiikan kiristyminen 1968–70* ('Finland on the slippery slope? The tightening of Soviet policy towards Finland 1968–70'), Kimmo Rentola examines the international and foreign policy factors that led to a tightening of Soviet policy towards Finland between the occupation of Czechoslovakia in 1968 and spring 1970.

Tatjana Androsova's article *Kaupapolitiikka Suomen ja Neuvostoliiton subteissa vuoden 1944 jälkeen* ('Trading policy in Finno-Soviet relations after 1944') presents new archive material on trade and the economy in the decade following the Finno-Soviet armistice of 1944.

Aappo Kähönen's *"Veteen piirretty viiva". Neuvostoliiton ja Suomen subteet esimerkkinä kylmästä sodasta* ('A line drawn on water'. Finno-Soviet relations as an example of the Cold War) examines in the light of the 'night frost crisis' how Finland, the model of peaceful coexistence, could suddenly become untrustworthy in the eyes of the Soviet Union. Kähönen examines foreign policy and international relations as phenomena that take shape in a process of dialogue with domestic policy and the political system.

In *Internationalismin vaa-*

timus vai kansalliset intressit? ('The requirements of internationalism or national interests'), Katalin Miklóssy examines the reasons for and consequences of the deterioration in relations between Hungary and Romania and the relation between this conflict and the 'rules of conduct' between socialist countries.

Kimmo Ahonen's article *Hollywoodin ristiretki kommunismia vastaan* ('Hollywood's crusade against Communism') ponders the ideological content of the science fiction film *Red Planet Mars* (1952), directed by Harry Horner and distributed by United Artists, by comparing it with contemporary anti-Communist writings and other anti-Communist films.

Mikko Majander's column *Uudelle ambitiotasolle* ('To a new level of ambition') discusses Finnish research in the area of foreign and security policy.

This issue of the Journal also includes Markku Jokisipilä's article *Hitler katsot erillisotateesiä läpi sormien* ('Hitler turned a blind eye to the 'separate war' thesis'), in which the author examines Prime Minister Edwin Linkomies' attitude towards Germany, which by this time looked to be facing probable defeat in the world war. Ossi Päärnilä's topic is the legend of the participation of a Finnish regiment in the 'War of the Two Kings' in Ireland in 1689–91. Päärnilä's article *"Silminnäki-jätkin" voivat erehtyä* ('Even 'eye-witnesses' can be mistaken') reveals the truth behind this flattering claim.

(Translation: Brian Fleming)

TIETEEN JA TAITEEN TUNTIJA PALVELUKSESSASI !

Vammalan Kirjapaino Oy:llä on lähes 80 vuoden kokemus tiede-, taide- ja arkkitehtuurikustantajien luotettavana painotyökumppanina. Käytössämme on uusin tekniikka ja viimeisimmät ohjelmistoversiot, mutta käytämme niitä perinteitämme ja vankkaa ammattitaitoa kunnioittaen.

Useat tuottamamme kirjat ovat saavuttaneet oman alansa sisältö- ja ulkoasupalkintoja. Osaava ja ihmisläheinen asiakaspalvelumme palvelee Sinua Vammalan lisäksi myös Helsingin ydinkeskustassa.

Vammalan Kirjapaino Oy

Harjukatu 8, 38200 Vammala
puh. (03) 512 3456 fax (03) 512 3455
Kaisaniemenkatu 1 F 159, 00100 Helsinki
puh. (09) 621 6115 fax (09) 622 004 55

www.vkp.fi

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussiveliiri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. 09-813 4985, fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalveluveikkokallio.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2002: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 32 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöiltä 44 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakaustilauksen vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 25 €. Vuosikertatilauksen kirjakaupassa yms. 32 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 9 €.

Pankkiyhteys: nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 3 €, 1976–89 4 €, 1990–91 6 €, 1992–94 7 €, vuodesta 1995 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteeri: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: Torsti Salonen, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 0420-298141.

Pankkiyhteys: Merita nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakaustilauksen julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 32 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakaustilauksen vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakaustilauksen taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

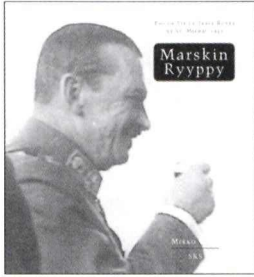
Suomen Historiallinen Seura

Esimies: prof. *Pauli Kettunen*

Varaesimies: dos. *Katariina Mustakallio*

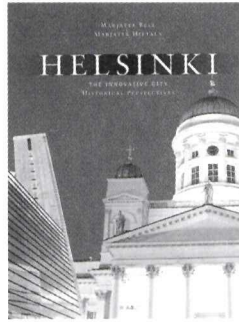
Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, shs@histseura.fi varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 17 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

MIKKO UOLA
Marskin ryyppy
Marsalkkamme juomakulttuurista chevalier-kaartista ylipäällikön ruoka-pöytään

Marskin ryyppystä tuli aikanaan käsite, jonka tuntevat nimeltä useimmat suomalaiset. Tämä kirja kuvaa marsalkkamme hienostunutta juomakulttuuria sekä erityisesti marsalkan ryyppyn historiaa. **29 €**

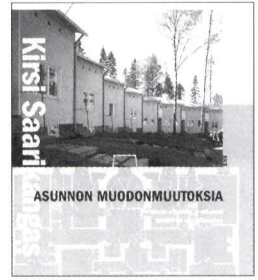
MARJATTA BELL –
MARJATTA HIETALA
**Helsinki –
the Innovative City**
Historical Perspectives

Miten ja miksi Helsingistä tuli innovatiivinen kaupunki ja Suomesta johtava high tech -maa? Helsingin vaiheita innovatiivisena pääkaupunkina seurataan Suomen autonomian alusta uudelle vuosituhanelle. Runsaasti kuvitettu lahjakirja. **49 €**

MAUNO JOKIPII
**Hitlerin Saksa
ja sen vapaa-
ehtoisliikkeet**
*Waffen-SS:n
suomalaispataljoona
vertailtavana*

Kirjassa seurataan Saksan rinnalla sotineen suomalaisjoukon vaiheita idän sodassa 1941–1943. Kirjassa on runsas, lähes kauttaaltaan ennen julkaisematon kuva-aineisto. **33 €**

KIRSI SAARIKANGAS
**Asunnon
muodonmuutoksia**
*Puhtauden estetiikka
ja sukupuoli modernissa
arkkitehtuurissa*

Tuore katsaus asunnon ja asumisen historiaan. Miten modernista kodista tuli aiempaa yksityisempi tila sekä julkisempi valistuksen ja säätelyn kohde? Miten asunnon muodonmuutokset ovat vaikuttaneet arkielämän muutoksiin? **48 €**

SKS – KIRJASI MERKKI

KIRSI VAINIO-
KORHONEN
**Ruokaa, vaatteita,
hoivaa**
*Naiset ja yrittäjyys
paikallisena ja yleisenä
1700-luvulta
nykypäivään*

Miksi on olemassa naisten töitä ja miesten töitä? Suomalaisen naisten työn ja toimeentulon historian tarkastelua yrittäjänaisen näkökulmasta. **27 €**

HANNU SALMI
Kadonnut perintö
*Näytelmäelokuvan
synty Suomessa
1907–1916*

Suomalaisen elokuva-tuotannon alkuvaiheista kertova kirja esittelee varhaisia näytelmäelokuvia, niiden tekijöitä ja suhdetta muuhun kulttuurielämään. Harvinainen kuva-aineisto elävöittää esitystä. **33,50 €**

JUKKA RANTALA
**Kansakoulun-
opettajat ja kapina**
*Vuoden 1918
punasytykset ja
opettajien asema
paikallisyhteisöissä*
27 €

JUSSI HANSKA
**Strategies of
Sanity and Survival**
*Religious Responses
to National Disasters
in the Middle Ages*
27 €

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA

Hallituskatu 1, 00170 Helsinki
kirjamyynti@finlit.fi • www.finlit.fi

Kirjakaupoista ja SKS:n omasta kirjamyymälästä.